СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Випуск 1

Ізмаїл
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІЗМАЇЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНИХ НАУК
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО МОЛОДИХ УЧЕНИХ, АСПІРАНТІВ, СТУДЕНТІВ ІДГУ

СУЧАСНА ПСИХОЛОГІЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Ізмаїл
2020

Сучасна психологія: проблеми та перспективи**.** Збірник наукових праць. Ізмаїл: РВВ ІДГУ. 2020. 184 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Я.В. Кічук,
доктор педагогічних наук, професор, ректор Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
Л.Ф. Циганенко – д.і.н., професор,
Н.О. Макарчук – д.психол.н., доцент,
І.С. Мазоха – к.психол.н., доцент;
Л.О. Прокоф'єва – старший викладач.

Члени оргкомітету конференції:
І.С. Мазоха,
Л.О. Прокоф'єва,
О.М. Проданова

Упорядники збірника:
Г.І. Градинар,
Т.Р. Кожухар.

© ІДГУ, 2020
© Автори

ЗМІСТ

Бабчук О. Особливості емоційної залежності майбутніх фахівців..... 6

Балан К. Проблема соціалізації молодших школярів..... 10

Бібік Н. Соціалізація молодших школярів у вимірах компетентнісно орієнтованого підходу..... 15

Бражникова А. Прокрастинація як психологічне явище..... 21

Бринза І., Бєлякова І. Взаємовідношення між показниками толерантності та локалізацією контролю особистості..... 24

Бринза І., Кацмаза С. Специфіка кореляцій між показниками емоційного вигорання і факторами рис особистості за Р. Кеттеллом..... 29

Василенко І., Лісовська Д. Співвідношення параметрів тривожності та самоставлення особистості..... 32

Васильєва О. Булінг закладах освіти – соціально-психологічні аспекти..... 34

Водолазька О., Герладжи Н. Особливості психологічного благополуччя майбутніх психологів..... 39

Гадіяк А. Зміст роботи щодо формування професійного самовизначення школярів..... 43

Гезей Ю. Психологічні особливості переживання розлучення..... 48

Генчу С. Особливості синдрому емоційного вигорання у психологів різного фаху..... 52

Денисова Я. Психологічний аналіз причин жіночої самотності..... 58

Древаль В. Самоактуалізація як ресурс особистісного зростання..... 61

Дуднік Л. Алкоголізм як одна з форм девіантної поведінки в молодіжному середовищі..... 66

Жоха С. Самоактуалізація як ресурс особистісного зростання..... 72

Запорожченко О. Екзистенціальні виміри логотерапії В. Франкла..... 78

Захарченко В. Інформаційні детермінанти соціальної ситуації розвитку сучасних дітей..... 82

Іовіцина К. Деякі аспекти дослідження саморозвитку особистості..... 85

Корольова А. Психологічні фактори задоволеності шлюбом в молодих сім'ях..... 89

Кузнєцова О., Дубовик Г. Індивідуально-типові особливості інноваційності особистості в контексті часової перспективи..... 94

Листопад Н. Характеристика змістової лінії «робота з даними» у

початковому курсі математики..... 97

Мазоха І. Аналіз проблеми емоційного інтелекту як особистісного ресурсу..... 101

Македонська Л. Адаптація студентів у вищих навчальних закладах..... 105

Меленчук Н. Індивідуально-психологічні особливості комунікативності осіб з різним рівнем авантюрності..... 110

Меленчук Н., Цвіткова В. Комунікативний потенціал «логіків» та «інтуїтів»: порівняльний аналіз..... 116

Ніколова В. Формування професійної ідентичності майбутніх фахівців закладів початкової освіти..... 121

Проданова О. Ресурсна суб'єктність як засіб актуалізації ресурсів особистості..... 126

Прокоф'єва Л. Служба «телефон довіри» як специфічний вид психологічної допомоги..... 132

Санніков О., Волкова Н. Успіх – провідний фактор професіоналізації особистості..... 136

Саннікова О., Гагкаєва І. Конгруентність в системі комунікативних рис особистості..... 146

Тислюк Л. Дослідження суб'єктивного відчуття самотності жінок..... 153

Ульянова Т., Котляр І. Конфліктність і толерантність: аналіз взаємозв'язків..... 157

Урсакі Т. Психологічні конфлікти в організаціях..... 161

Федорова О. Неуспішність як психологічна проблема..... 164

Хрустальов О. Псиологічні наслідки самоізоляції..... 169

Чуканова Н. Характеристика комунікативної культури майбутнього вчителя початкової школи як фактор підвищення якості освіти..... 173

Шишман А. Психологія близьких відносин..... 179

ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Олена Бабчук
кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Повноцінний розвиток особистості майбутніх фахівців залежить від багатьох факторів, одним з яких є якість міжособистісних відносин між суб'єктами освітнього процесу. Система відносин суб'єктів освітнього середовища є фактором, що в значній мірі визначає специфіку психічного розвитку студентів в цілому (Б. Г. Ананьєв, І.А. Баєва, Л.С. Виготський, Е.Б. Лактіонова, В.Н. Мясищев, В.І. Панов, С.Л. Рубінштейн, В.В. Рубцов, В.І. Слободчиков та ін.). Взаємодія в освітньому середовищі направляє розвиток психічних процесів, станів і свідомості, а також дозволяє отримати особистий досвід безпосереднього переживання єдності з середовищем на рівні чуттєвої, емоційної, особистісної взаємодії з нею.

Сучасний соціальний контекст свідчить про поширеність деструктивних відносин між суб'єктами освітнього процесу, що обумовлює необхідність більш глибокого вивчення відносин в діаді «педагог-студент», що роблять істотний вплив на особистісний розвиток студентів [2]. Коло досліджень, присвячених проблемі емоційних відносин учасників освітнього процесу досить вузький: дослідження емоційного зв'язку між педагогами та учнями (Т. Н. Мальковська), емоційної взаємодії на прикладі діади (С.А Тарновський), психологія емоційних стосунків (Л.Я. Гозман), вплив на психологічне здоров'я дитини емоційного досвіду і стереотипів міжособистісних відносин (В. Е. Пахальян), психологія взаємин у малій групі (Я.Л. Коломінський), юнацька дружба (І.З. Кон), психологічні механізми формування міжособистісних відносин в діаді «учитель-учень» (Л.М. Колпакова), емоційні стосунки в колективі (В.Л. Леві), вплив емоційного ставлення до батьків на розвиток загальних здібностей дитини (О. Н. Скобліков), експресія людини: спілкування і міжособистісне пізнання (В. А. Лабунська), емоційні відносини з однолітками і психологічні проблеми підлітків (А. Г. Грецов), побудова розвиваючих діалогічних відносин «вчитель-учень» (Е. Н. Чеснокова), мотив афіліації в емоційних відносинах (І.В. Кузнєцова), формування міжособистісної прихильності (Т.В. Казанцева). Існуючі дані характеризуються розрізненістю.

Аналіз сучасних робіт, присвячених дослідженню залежності від іншої людини показує, що воно в даний час здійснюється з двох позицій, пов'язаних з її розумінням як: 1) психопатологічного явища, описуваного через поняття: «любовна адикція» (Ц.П. Короленко, Н.В. Дмитрієва, Д. В. Четверіков), «нав'язлива потреба» (В.Д. Менделевич), «невротична потреба в любові і прихильності»

(К. Хорні); 2) невід'ємною складовою міжособистісних відносин, яка характеризується різним ступенем вираженості і специфічними проявами на різних етапах онтогенезу (E. Maccoby, S. Freedman, Дж. Тібо, Г. Келлі, Д.Б. Ельконін, Р. Борштейн, О. П. Макушина та ін.).

У нечисленних дослідженнях, де використовується поняття «емоційна залежність», під нею мається на увазі або максимально виражена необхідність постійної присутності і підтримки іншої людини (L. Thorkelson, Г.Б. Старшенбаум, М. Ларіва), або обумовленість емоційного самовідчуття, настрою і переживань людини впливами і реакціями об'єкта залежності, злиття з емоційним станом партнера (К. Хорні), або це надцінність відносин з іншими (партнерами, друзями, батьками).

У своєму дослідженні Є.П. Казікова розглядає емоційну залежність як стан, що виявляється комплексом переживань, спонукань, що відображають стійку потребу учня в підтримці тісному емоційного зв'язку з педагогом для забезпечення свого суб'єктивного благополуччя, і обумовлене психологічними особливостями учнів, особистісною своєрідністю педагога, а також психологічними характеристиками освітнього середовища, що визначають характер міжособистісної взаємодії в диаде «педагог-учень» [3].

Важливе значення у виникненні емоційної залежності належить базисним переконанням, С. Епштейна, які є стійкими, латентними уявленнями індивіда про себе, інших людей, світі, що впливають на його психоемоційний стан і поведінкові прояви. Відповідно до теорії С. Епштейна, на основі особистого досвіду конструюється імпліцитно «теорія реальності», що включає два основні блоки: теорію власного «Я» і теорію навколишнього світу, а також репрезентації відносин між «Я» і світом. Латентні (імпліцитні) переконання формуються в результаті узагальнення особистістю емоційно значимого досвіду і проявляються в поведінці людини на дораціональному рівні, передуючи довільне осмислення. На базові переконання особистості істотно впливає дитячий психотравмуючий досвід [1, 4, 5].

Нормативні базисні переконання базуються на позитивному емоційному досвіді і зводяться до того, що в світі більше позитивного, ніж негативного, юнак сприймає себе позитивно і відчуває захищеність від бід, свою здатність справлятися з труднощами. Якщо ж має місце гострий досвід переживання власної вразливості і безпорадності і подібний неодноразовий негативний емоційний досвід, то у особи формується переконання про ворожість і небезпеку світу і уявлення про власне «Я» як слабкого і беззахисного, нездатного протистояти життєвим труднощам [4]. Ймовірно, що в даному випадку, буде мати місце невизначеність кордонів власного «Я» і висока сензитивність до впливів і проявам значущих людей, оскільки на юнацькому етапі онтогенезу активно формуються особистісні кордони, набувається досвід їх відстоювати.

Ґрунтуючись на теоретико-методологічному аналізі, ми провели пілотажне дослідження, в якому брали участь 35 осіб – студенти факультету дошкільної педагогіки та психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, з метою описання психологічної характеристики осіб з різним рівнем емоційної залежності.

Отримані кореляційні зв'язки між показниками емоційної залежності і факторами особистості за «16-факторним особистісним опитувальником» (Р. Кеттелл) свідчать про наявність таких характеристик, як піддатливість почуттям, обставинам, гнучкістю, непостійність, мінливість, легковажність, безвідповідальність, аморальність, недобросовісність. Отримані зв'язки між показниками емоційної залежності і факторами особистості за методикою «Фрайбургзський особистісний опитувальник» (FPI) (В. Фаренберг, Х. Зарг і Р. Гампел) свідчать про наявність таких характеристик, як: роздратованість, сором'язливість, емоційну лабільність.

Проведений якісний аналіз дозволив стверджувати проте, що особам з високим рівнем емоційної залежності притаманні таки характеристики, як: яскравість емоційних проявів, природність і невимушеність поведінки, готовність до співпраці, чуйне, уважне ставлення до людей, доброта і м'якосердя. Такі особи товариські, мають багато близьких друзів, а в дружбу дбайливі, чуйні, теплі у відносинах, завжди виявляють жваву участь у долі своїх товаришів, знають про їхні переживання, радощі і турботи. Самі переживають і радіють разом з ними, активно допомагають ближнім, приймають гарячу участь в їх особистому житті. Вони мають широке коло друзів, знайомих, легко сходяться з людьми. До них тягнуться, в їхньому товаристві все відчувають себе затишно і спокійно. Самі вони краще себе почувають на людях, на самоті нудьгують, шукають суспільства, охоче беруть участь у всіх групових заходах, люблять працювати і відпочивати в колективі.

Їм притаманна відсутність внутрішньої напруженості, свободу від конфліктів, задоволеності собою і своїми успіхами, готовність слідувати нормам і вимогам. Вони малоактивні, скуті, боязкі, м'які, задовольняються вже доступним і наявним. У діяльності їм не вистачає наполегливості і завзятості, особливо в досягненні суто особистих цілей. Вони покірні, поступливі, надмірно легко погоджуються з владою і авторитетом, завжди готові вислухати і прийняти раду від більш старшої або досвідченої особи, власна активність діяльності у них недостатня; не переносять грубих слів, грубих людей і грубої роботи. Реальне життя легко ранить їх. Вони м'які, жіночні, занурені в фантазії, вірші і музику. Хоча в поведінці вони чемні, ввічливі і делікатні, намагаються не завдавати іншим людям незручностей, особливою любов'ю колективу.

У них широкі різноманітні, слабо диференційовані інтереси, розвинена уява, тяга до фантазування і естетичним занять. Вони проявляють зацікавленість в філософських, морально-етичних і

світоглядних проблемах і часом демонструють надмірну заклопотаність особистими проблемами, схильність до самоаналізу і самокритики. У них підвищений інтерес до людей і до нюансів міжособистісних відносин, їм доступно розуміння рушійних сил людської поведінки. У поведінці їм не вистачає сміливості, рішучості та наполегливості. Вони уникають суперництва, легко поступаються, приймають допомогу і підтримку. Вони здатні точно відчувати інших людей, вміють емоційно висловлювати свої думки, зацікавлювати інших людей своїми проблемами, м'яко, без натиску, схилити їх на свій бік.

Особи з низьким рівнем емоційної залежності відрізняються гнучкістю, невимушеністю в міжособистісних відносинах, упевненістю в своїх силах, успішністю у виконанні різних видів діяльності, що вимагають активності, ентузіазму і рішучості. Однак відсутність скутості і брак контролю над своїми імпульсами можуть привести до невиконання обіцянок, непослідовності, безпечності, що приводить до втрати довіри і образам з боку друзів. Вони схильні до непостійності, ухиляються від виконання своїх обов'язків, ігнорують загальновизнані правила, не докладають зусиль до дотримання суспільних вимог і культурних норм, зневажливо ставляться до моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність і брехню. Гостро переживаючи свій неуспіх, можуть демонструвати ворожість по відношенню до оточуючих особам. Конфліктна поведінка як правило є найбільш часто обирається формою захисту від травмуючих, особистість, переживань. Риси демонстративності можуть поєднуватися зі прагнення до відходу з кола широких соціальних контактів.

Також ці особи мають велику соціальну спритність, володіють живою мовою, високою активністю, вміло оцінюють взаємини в колективі і вміють використовувати інших людей для досягнення своїх власних цілей. Вони надають великого значення соціальному успіху, усіма способами домагаються суспільного визнання своїх особистих заслуг, ніж можуть викликати невдоволення з боку тих людей, з якими їм доводиться мати справу.

Отже, у результаті теоретичного аналізу та пілотажного дослідження були одержані наступні результати: 1. Проблема емоційної залежності є досить складною і актуальною. У своєму дослідженні ми визначили поняття емоційної залежності, котра є своєрідною деструктивною формою міжособистісних відносин. 2. Надано психологічні характеристики особам з високим та низьким рівнем емоційної залежності. Встановлено, що в обох групах, переважає вираженість емоційної залежності від відносин і залежності від думки оточуючих.

Література

1. Жедунова Л.Г., Волдаева А.С. (2015). Когнитивно-личностные детерминанты переживания состояния зависимости. *Ярославский педагогический вестник.* № 5. С. 189-192.
2. Казанцева Т.В. (2011). Социально-психологические детерминанты межличностной привязанности : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Санкт-Петербургский государственный ун-т. Санкт-Петербург. 205 с.
3. Казикова Е.П. (2018). Эмоциональная зависимость учащихся подросткового и юношеского возраста от педагога: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / ФГБОУ ВО «Российский государственный педагогический университет им. А.И. Герцена». Санкт-Петербург. 169 с.
4. Падун М.А. (2003). Особенности базисных убеждений у лиц, переживших травматический стресс: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / Московский научно-исследовательский ин-тут психиатрии. Москва. 159 с.
5. Epstein S. (1990). Cognitive experiental self-theory. In L. A. Pervin (Ed.) Handbook of personality: Theory and research (p.165-192). New York: Guilford.

ПРОБЛЕМА СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Катерина Балан
студентка ІІ курсу педагогічного факультету
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник- Проданова О.М.

В сучасних умовах особливо актуальною є проблема соціалізації молодших школярів. У цьому віці відбувається ряд психофізичних змін в розвитку дитини; змінюються провідний вид діяльності, соціальна група, в яку входить дитина, сутність позиції, яку займає дитина в очах оточуючих і самого себе. Без урахування цих змін неможливо об’єктивно оцінити обґрунтованість соціальних вимог, що пред'являються до молодших школярів сучасним суспільством, відповідність цих вимог реальному рівню їх розвитку, основні напрямки соціалізації молодших школярів, визначити і обґрунтувати показники їх социализированности. Для вирішення цього завдання розглянемо основні психологічні особливості молодших школярів, що визначають їх готовність до подальшого розвитку.

Молодший шкільний вік є періодом інтенсивного розвитку та якісного перетворення пізнавальних процесів: вони набувають опосередкований, усвідомлений і довільний характер. У молодшого школяра розвиваються такі складні форми розумової діяльності, як аналіз, синтез, узагальнення, рефлексія, абстрактне мислення, внутрішній план дій, закладаються основи теоретичного мислення, формується сфера інтересів.

На думку багатьох вчених, інтереси молодших школярів відрізняються динамічністю: вони нестійкі (А.А. Люблінська), недовговічні (С.Л. Рубінштейн), ситуативні (Н.Г. Морозова), поверхневі (В.В. Давидов). У цьому віці яскраво виражений пізнавальний інтерес, який грунтується на інтуїтивному прийнятті цінності знання (В.В. Давидов).

Одним з найважливіших новоутворень молодшого шкільного віку є перехід від безпосередньої поведінки до опосередкованої, поведінки усвідомленої і безпідставної. Дитина вчиться активно управляти собою, будувати свою діяльність відповідно до поставлених цілей, свідомо прийнятими намірами і рішеннями. Це свідчить про виникнення нового рівня організації мотиваційно-потребової сфери і є важливим показником розвитку особистості [5].

У молодшого школяра розвиваються мотиви, що стимулюють виникнення самолюбства, прагнення до самоствердження, змінюється здатність до довільної регуляції поведінки. Для свідомості дитини найбільш значущими стають такі широкі соціальні мотиви, як мотиви самовдосконалення (бути культурним, розвиненим), мотиви самовизначення (після школи продовжувати вчитися, працювати), мотиви обов'язку і відповідальності (діти прагнуть виконувати всі вимоги вчителя). Ці мотиви - результат соціальних впливів. Тому дитина починає керуватися свідомими цілями, соціально виробленими нормами, правилами і способами поведінки [2].

До психологічних новоутворень молодшого шкільного віку відносять також внутрішній план дій. У дитини формується перехід від виконання дій в зовнішньому плані до виконання дій у внутрішньому плані. Молодший школяр набуває здатності уявити наслідки своїх дій, не доводячи їх до виконання. Молодший школяр починає усвідомлювати себе в системі людських відносин, тобто у нього з'являється переживання себе як істоти соціальної.

Суттєвим є зв’язок навчальної діяльності школяра і рівня його самооцінки. Самооцінка лежить в основі найбільш адекватного мотиву навчальної діяльності – мотиву досягнення. З самооцінкою тісно пов’язане й інше новоутворення в особистості молодшого школяра - рівень домагань. У дитини з’являється стійка потреба в певній позитивній оцінці, яка формується, головним чином, під впливом оцінок вчителя і батьків. Особливе значення діти надають своїм інтелектуальним можливостям і тому, як вони оцінюються іншими. Дітям важливо, щоб позитивна оцінка була загальновизнана. Самооцінка і пов’язаний з нею рівень домагань, будучи особистісними параметрами розумової діяльності, дозволяють судити про те, як проходить процес розвитку особистості молодшого школяра під впливом навчальної діяльності [6].

Новий рівень розвитку самосвідомості молодшого школяра, крім самооцінки та рівня домагань дитини, безпосередньо пов’язаний з виникненням особливого особистісного новоутворення - внутрішньої

позиції школяра. Прагнення до позиції школяра характеризує особистість дитини в цілому, визначаючи її поведінку, діяльність і систему відносин до дійсності і самої себе.

Формування у дитини внутрішньої позиції школяра багато в чому залежить від міри успішності її навчальної діяльності. Вона оцінюється оточуючими і тому визначає положення школяра серед них, від чого залежить його внутрішня позиція, самопочуття, емоційне благополуччя. Таким чином, молодший школяр повинен вміти внутрішньо прийняти свою позицію школяра, вміти задовольнити свої потреби не в грі, а в реальному плані, навчаючись в школі. Однак це не виключає спрямованого керівництва названими процесами з боку дорослих. Роль дорослого на даному етапі розвитку дитини - це роль організатора її життя, особливо тих її сторін, які пов'язані із засвоєнням знань, оволодінням навчальними вміннями, способами спілкування, критеріями оцінок вчинків і якостей особистості.

У свідомості молодшого школяра починає формуватися система цінностей, яким він слідує. Саме в шість-сім років процес формування ціннісних орієнтацій відбувається найбільш динамічно. Зрозуміло, що в цьому періоді дитинства не можна говорити про остаточне формування системи цінностей. Молодші школярі знаходяться в стадії вибору, осмислення і засвоєння, але можна говорити про створення основи ціннісно-смислової сфери особистості. Слід зазначити, що на вибір цінностей молодшим школярем в першу чергу впливає думка, вибір дорослого (сім'ї, вчителі), їх власний соціально-етичний досвід, приклади з художньої літератури, кінофільмів, телепередач, думка і вибір дитячого співтовариства, близьких друзів. Тому першочергове завдання педагога, батьків - не просто дати набір цінностей, а допомогти їх осмислити дитині, прийняти основні (загальнолюдські) як власні життєві регулятори і навчитися використовувати їх на практиці.

В цілому сучасні молодші школярі в більшій мірі орієнтуються на загальнолюдські цінності: добро, життя, сім'я, любов, чесність, здоров'я та ін.

Ще однією соціально-психологічною особливістю молодшого школяра можна вважати динамічність моральних уявлень. Найбільш високим рівнем морального розвитку психологи вважають розвиток у дитини здатності орієнтуватися в своїй поведінці не так на зовнішні, як на внутрішні норми поведінки [1]. Для досягнення цього рівня дитина повинна включитися в практику конкретних людських відносин і вчинків як в сферу спілкування з дорослими, так і в сферу спілкування з однолітками, оскільки кожна з цих сфер, сприяє формуванню морально-етичних якостей особистості. У спілкуванні з дорослими дитина засвоює суспільно значущі критерії оцінок вчинків і якостей людей, цілі і мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності. У сфері відносин з однолітками дитина все це освоює на практиці, набуваючи досвіду самостійного вирішення етичних

проблем. Саме тому спілкування між дітьми одного і того ж віку є важливою психологічною умовою розвитку моральної свідомості дитини. Відсутність або дефіцит такого спілкування може ускладнити формування її моральної сфери, уповільнити накопичення багажу морально-етичних понять і уявлень.

Значні зміни, викликані ходом загального розвитку молодшого школяра, зміни його способу життя, деяких цілей, що виникають перед ним, призводять до того, що стає іншою його емоційне життя. У молодшого школяра з'являються нові переживання, розширюється коло життєвих цілей, народжується нове емоційне ставлення до навколишньої дійсності. Емоції починають служити молодшому школяреві механізмом внутрішньої регуляції його психічної діяльності і поведінки, спрямованих на задоволення актуальних потреб.

Аналіз особливостей соціального і психічного розвитку молодших школярів дозволяє визначити основні напрямки їх соціалізації. Якщо дитина буде гармонійно розвиватися в усіх напрямках, вона придбає соціальний досвід і якості особистості, які допоможуть їй успішно вирішувати завдання соціалізації.

Специфіка завдань соціалізації молодших школярів:

В рамках природно-культурних завдань досягається певний рівень фізичного та сексуального розвитку. До 10-11 років дитина повинна:

- знати будову свого тіла і усвідомити статеву приналежність;
- усвідомити і затвердити себе як хлопчик чи дівчинка, відповідно до існуючих в культурі статево-рольових моделей поведінки;
- вміти організовувати свою діяльність, орієнтуватися в просторі;
- вміти обслуговувати себе і виконувати трудові обов'язки.

Соціально-культурні завдання - це пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-смислові завдання. Для успішного вирішення пізнавальних завдань, молодший школяр повинен:

- розуміти про що йде мова, і вміти зв'язно і зрозуміло для навколишніх висловити хід своїх думок;
- знати свої права і обов'язки як людини, члена сім'ї, школяра;
- вміти управляти своєю уявою;
- вміти порівнювати, зіставляти і аналізувати явища;
- вміти планувати свою діяльність;
- вміти пізнавати навколишній світ і будувати свою картину світу.

Відповідно до морально-етичних завдань молодший школяр повинен:

- мати уявлення про норми моральності і моралі, про етичні і естетичні ідеали;
- вміти радіти разом з успішними та співпереживати неуспішним;
- керувати своєю волею;
- вміти співпрацювати при вирішенні навчальних і життєвих завдань.

В рамках ціннісно-смислових завдань дитина повинна:

- мати уявлення про основні людські цінності;

- цінувати життя, здоров'я, благополуччя - своє власне і інших людей;
- емоційно-ціннісно ставитися до навколишнього світу і мати власну систему цінностей;
- вміти встановлювати дружні відносини;
- вміти відстоювати свої права;
- відповідально ставитися до своїх обов'язків.

У процесі вирішення соціально-психологічних завдань формується самосвідомість молодшого школяра, що виявляється в його самовизначенні в актуальному житті і на перспективу, прагненні до самореалізації і самоствердження. У зв'язку з цим молодший школяр повинен:

- розуміти і усвідомлювати свої права і обов'язки;
- прагнути «бути як всі», «чи не бути як всі» і «бути краще, ніж всі»;
- прагнути до адекватних взаємин з однолітками;
- прагнути виправдати очікування дорослих з приводу успіхів в школі;
- мати об'єктивну самооцінку [4].

Позитивним результатом соціалізації є соціалізованість, яка в загальному вигляді розуміється як сукупність індивідуальних особливостей особистості, які забезпечують найбільшу успішність значною для даного індивіда діяльності, позитивне самопочуття і емоційну задоволеність життям в цілому [7].

Показники соціалізованості - це узагальнені показники відповідності людини соціальним вимогам, що пред'являються до даного вікового етапу, наявність передумов розвитку готовності до переходу на нові етапи соціального розвитку.

Отже, соціалізація школяра – це процес формування, розвитку і становлення особистості під впливом навчання, виховання та соціальних ролей, які є сутнісними для цього суспільства та певних соціальних спільностей. Для соціалізації учнів молодшого шкільного віку зміст освіти повинен охоплювати все потрібне для повсякденного життя в суспільстві, для створення себе. Для цього дитина має увійти в світ знань, загальнолюдських цінностей, оволодіти різноманітними способами діяльності, навчитися будувати стосунки з іншими людьми, відкрити світ власного «я», навчитися керувати ним [5, 3].

Успішною соціалізацією може вважатися ефективна адаптація дитини до суспільства і до того, що заважає її саморозвитку і самоствердженню.

Проблема успішної соціалізації дітей стає важливою вже в молодшому шкільному віці, що забезпечує орієнтацію особистості на ознайомлення і засвоєння загальнолюдських моральних норм, принципів, правил, набутих людством, а також їхню активну реалізацію у взаємодії з соціумом. Слід пам'ятати, що соціалізація є не односторонній акт, а двосторонній процес, який охоплює з одного боку – засвоєння індивідом соціального досвіду завдяки входженню в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, а з іншого – це процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків, завдяки

його активній діяльності, активному входженню в соціальне середовище.

Література

1. Выготский Л. С. (1991). Педагогическая психология. М.: Педагогика. 480 с.

2. Маркова А. К. (1983). Формирование мотивации учения в школьном возрасте. М. 95 с.

3. Маслова Н. А. (2008). Из практики развития «Я-концепции» у младших школьников. *Начальная школа.* № 3.

4. Матвеева О.Н., Беккер И.Л. Основные направления социализации младших школьников. *Психология образования.* С. 88-92.

5. Мищенко З. И. (2002). Психолого-педагогическая характеристика детей с задержкой психического развития. Курск: Изд-во Курск, гос. пед. ун-та.

6. Рогов Е. И. (1996). Настольная книга практического психолога в образовании. М.: ВЛАДОС. 529 с.

7. Смирнова М. А. (1999). Деятельность общеобразовательных учреждений по созданию педагогических условий социализации учащихся. Автореф. дисс. к. п. н. Самара. 23 с.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ВИМІРАХ КОМПЕТЕНТНІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Надія Бібік
доктор педагогічних наук, професор,
головний науковий співробітник
відділу початкової освіти
Інститут педагогіки НАПН України

Актуальність проблеми формування в учнів ключових і предметних компетентностей обумовлюється зміною пріоритетів загальної середньої освіти, характерною рисою яких є посилена увага до засвоєння особистістю конкретних навчальних результатів – знань, умінь, навичок, формування ставлення, досвіду особистісної діяльності, рівень засвоєння яких дає змогу діяти адекватно в певних навчальних і життєвих ситуаціях. Це зумовлює принципові зміни в організації навчання, яке спрямовується на розвиток конкретних цінностей і життєво необхідних знань та умінь учнів (О. Я. Савченко). Її найважливішим результатом є ключові та предметні компетентності.

Ключові компетентності визначають вектори розвитку особистості учня, починаючи з молодшого шкільного віку, й постають запорукою його майбутньої реалізації у навчальній і професійній діяльності. В освітній теорії і практиці *предметні компетентності* розглядаються як володіння учнем розумовими операціями і здатності діяти з позицій окремих сфер людської культури. Їх зміст і структура

чітко відповідають певним елементам навчального змісту й визначаються на підставі вимог до навчальних досягнень учнів, визначених у Державному стандарті початкової загальної освіти й навчальних програм для 1- 4-х класів.

У фаховій літературі *соціальна компетентність* розглядається як результат соціалізації індивіда, процес його входження в соціум, оволодіння системою цінностей суспільства, навичками взаємодії з іншими людьми, дотримання установлених тут норм і правил (І. Бех, Л. Виготський, Н. Лавриченко, О. Пометун). Базовим поняттям у досліджуваному процесі є «Соціалізація».

Особливістю процесу соціалізації вважається динамічний перехід об'єктивного в суб'єктивне, діалектика організованого і стихійного, тобто довільного і того, що зумовлене приписами певного соціуму. Отже, робиться акцент на поєднанні внутрішньої і зовнішньої детермінації процесу засвоєння індивідом досвіду життя в суспільстві, виконання ним певних соціальних ролей і функцій.

Таким чином, соціалізація постає двобічним процесом, завдяки якому індивід засвоює соціальний досвід, інтегруючись у соціальне середовище, в систему наявних у ньому зв'язків, а з іншого боку - активно відтворює ці зв'язки, реалізуючи себе як особистість. Науково доведено, що тільки народжуючись і проживаючи у соціумі, людина стає істотою суспільною.

Водночас соціалізована особистість не просто пристосовується до обставин навколишнього середовища, а вчиться пізнавати світ, взаємодіяти з ним, набувати позиції суб'єкта соціального життя, який засвоює норми і цінності суспільства в процесії реалізації своєї активності і саморозвитку. У час «тріумфу особистості» психологи, педагоги особливу увагу приділяють онтогенетичним аспектам соціалізації. У результаті виділяється світ дитинства як невід'ємний атрибут способу життя і культури народу. Дитинство і суспільство взаємопов'язані. Суспільство не може пізнати себе, не зрозумівши закономірності свого дитинства. Водночас воно не може зрозуміти світ дитинства, не знаючи особливостей дорослої культури. Світ дитинства співвідноситься з загальними властивостями і цінностями відповідного суспільства.

«Розвиток власного «Я» не може здійснюватися без інших людей, тобто без соціального оточення. Кожна людина, зокрема учень молодшого шкільного віку, будує своє «Я» на сприйнятих реакціях інших людей, з якими вона вступає в контакт. Через відносини з іншими, через їх оцінки людина розуміє, якою вона є (теорія дзеркального «Я» особистості). розвиваючись, особистість стає більш вимогливою у виборі індивідів, які виконують роль дзеркала, та здійснює добір зразків, що впливають на неї. Сутність процесу сприйняття індивідом інших особистостей - знаходимо в теорії «узагальненого іншого». Узагальнений інший - це загальні цінності та стандарти поведінки групи, що формують у членів цієї групи

індивідуальний образ. Усвідомлення «узагальненого іншого» відбувається через процеси «прийняття» ролі та «виконання» ролі. Під час прийняття ролі - відбувається спроба перебрати на себе поведінку особистості в іншій ситуації чи в іншій ролі, наприклад, у дитячих іграх у сім'ю. Виконання рол і- це дії, пов'язані з реальною рольовою поведінкою.

Як педагогічне явище соціалізація досліджується з різних боків. Як *стихійний процес,* що може здійснюватися у референтних групах, шляхом контакту індивіда з іншими в різних обставинах: в сім'ї, в колі дорослих і ровесників; в освітній, ігровій та інших діяльностях.

Великою мірою соціалізація в суспільстві здійснюється *цілеспрямовано* шляхом організованого впливу через нормативні установки, інші регулятиви: закони, правила, приписи. Їй належить значна питома вага в соціалізуючій практиці молодого покоління. У науці й практиці склалися апробовані моделі соціалізації школяра, зокрема:

- предметно-тематична, що передбачає введення в навчальний план спеціального предмета або курсу, його тематичну організацію;
- міжпредметна, яка ґрунтується на виокремленні в кожній із програм міжпредметних завдань, що разом становлять певну цілісність;
- інституціональна, коли спеціально моделюється весь стиль, проживання в школі (політика самоуправління, створення шкільної республіки);
- проектна (розроблення соціальних проектів);
- модель так званого доміно (сценарії, апробації в різних школах).

Предметно-тематична організації допомагає школяреві найбільш цілеспрямовано розглянути себе у взаємозв'язку і взаємозумовлені з іншими компонентами світу в системах:

«Я» - «Я»;
«Я» - інша людина;
«Я» - суспільство;
«Я» - світ.

Для розгляду проблеми соціалізації з погляду компетентнісного підходу, звернемось до вітчизняних дослідників, які вважають, що соціальна компетентність охоплює ряд аспектів, істотних з точки зору соціальних контактів індивіда з оточуючими людьми. Під: соціальним пізнанням узвичаєно розуміють знання про самого себе, про стосунки з іншими людьми, засвоєння соціальних і культурних цінностей, знання про структуру суспільства і ролі.

Як педагогічне явище соціальна компетентність є ключовою, оскільки за змістом і результатами має міжпредметарний характер, інтегрується через усі освітні галузі і спрямовується на набуття школярем окремих навичок співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм, правил і цінностей.

Встановлено, що набуття соціальної компетентності забезпечується шляхом взаємодії індивіда з середовищем. Інтегруючись у систему зв'язків, відтворюючи зразки, суб'єкт взаємодії своєю чергою впливає на якісні зміни середовища.

Соціальна компетентність поширюється на різноманітні «соціальні поля» особистості, які охоплюються структурованим навколишнім світом, пов'язуючи воєдино особистісне і соціальне.

Від класу до класу зміст залежностей у кожній із названих систем ускладнюється, збагачується частка самостійності учнів у засвоєнні програмового змісту. У моделі розвитку особистості Л. С. Виготський подає ідеальну картинку будь-якого пізнання: дитина рухається від залежності до самостійності. Саме такий напрям важливо методично розгорнути під час опрацювання стратегії соціалізації молодшого школяра в різних варіантах за етапами:

1) Діагностичний (Хто я і який я? Яким є інший? Чим відрізняється від мене? Що таке добро – зло? і т. д.). На цьому етапі робиться своєрідний зріз наявного капіталу знань учня про себе, інших, навколишній світ. Пізнати себе –

цю роботу не можна передоручити іншому. Тому чим більше вправ на осмислення себе, своїх перспектив, тим гнучкішою і еластичнішою стає психіка дитини, тим успішніше вона входить у соціальні зв'язки.

2) Функціональний або операційний, коли висуваються гіпотези про об'єкт пізнання, розв'язуються прогностичні задачі; учні вступають у діалог щодо засадничих істин в системі: я – інший, я – навколишній світ: правда – неправда, добро – зло. Саме діяльність учня поєднує в єдине ціле множину процесів, які зумовлюють появу й функціонування нового знання, дозволяють розкрити неоднозначність впливу різноманітних умов. Тому учитель має накопичувати якомога більше прикладів таких діяльностей, які формують досвід: описати гарне в іншій людині; дати характеристику партнеру, визначити функцію об'єкта; розгорнути критичну характеристику явища, спробувати на щось подивитись з іншого боку, з іншої точки зору; передбачити різні варіанти розвитку подій тощо.

3) Етап практичної, а за певних умов і творчої самореалізації учня, оформлення компетентності у певній сфері життя. Цьому сприяють прийоми типу: Навчи мене; це презентації соціальних проектів, участь у колективних справах, іграх тощо. Як мовиться в одному із прислів'їв народів світу « Той, кого несуть на руках, не знає, який довгий шлях до міста». Тому лише через подолання пізнавальних утруднень, проблем, пробуючи дії власні учень набуває соціального досвіду.

Нормативне забезпечення початкової ланки освіти задає вектор її оновлення. Зокрема, прийняття Національної рамки кваліфікації як «ключового інструменту» формування європейського освітнього простору на основі положень Болонської декларації і дозволяє досягти збалансованих обсягів, напрямів змісту та якості освіти за всіма

рівнями наскрізно і прозоро вибудувати рівні кваліфікації та дескрипторів (описів) до них, які передбачають вимоги до компетентностей на різних щаблях освіти - від 0 (дошкілля) до професійного вдосконалення.

Що стосується 1 рівня (початкової школи) з напрямку соціальна і громадянська компетентність, то передбачено такі результати:

Знання і розуміння. Знати й розуміти соціальні норми, громадянські обов'язки, навички співжиття і співпраці в суспільстві.

Застосування знань і розуміння. Застосовувати знання в різноманітних

ситуаціях, що передбачають виконання соціальних ролей, узгодження власних потреб з погребами інших людей для уникнення конфліктів; використовувати моделі толерантної поведінки, і що відповідають чинному законодавству, спрямовані на виконання громадянських обов'язків у межах місцевої громади та держави загалом.

Формування суджень. Формувати оцінні судження щодо власної поведінки та поведінки інших.

Комунікаційні вміння. Виявляти здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей.

Здатність продовжувати навчання. Прагнути до набуття індивідуального досвіду спілкування із соціальним оточенням; досліджувати зв'язки і залежності в соціальному середовищі; встановлювати залежність результату навчання від прикладених зусиль.

Автономність. Виявляти самостійність у прийнятті рішень щодо власної поведінки в соціумі.

Кваліфікаційні вимоги конкретизовані в інших документах, а саме: «Державних стандартах початкової загальної освіти» і «Навчальних програмах» для загальноосвітніх навчальних закладів 1 - 4 класи з відповідних предметів інваріантної частини навчального плану.

З'ясовано, що в процесі навчання на уроці з предмета « Я досліджую світ», який реалізує громадянську і соціальну освітні галузі, вчителі, як правило, організовують різні варіанти співпраці учнів. Переважна увага надається фронтальним видам, коли дається завдання, спільне для всіх учнів.

З огляду на домінантний зміст предмета « Я досліджую світ» розроблено види завдань, які передбачають виникнення ситуацій навчальної взаємодії, соціально й особистісно значущих для учнів, що зумовлюють їхнє просування в засвоєнні норм і правил життя в суспільстві, в соціальних мікросоціумах (сім'я, група, клас).

Ми виходили з того, що зміст завдань має забезпечувати безперервність цілеспрямованого педагогічного впливу, урізноманітнювати форми взаємодії учнів в навчальних ситуаціях.

Таким чином, апробовані етапи і види діяльності учнів спрямовувались на оволодіння учнями нового досвіду, створення

ситуацій спілкування, активних дій на основі узгодження позицій з « іншими» накопичення вражень, які можуть підвести учнів до формулювання важливих життєвих правил, що стосуються умінь співпрацювати, співпереживати, узгоджувати свої дії, домовляючись, досягати бажаного результату.

У результаті експериментального навчання доведено, що постійна зміна ролей зумовлює широту поглядів на світ, людей, вчинки, поведінку, дозволяє їх розглядати як взаємозумовлені, залежні одне від одного, створює умови для координації різних позицій, забезпечує ефективну взаємодію учнів під час розв'язання навчальних ситуацій.

Мета аналітичного етапу дослідження – окреслити стан підготовки майбутнього вчителя до соціалізації молодшого школяра, розкрити нормативне, науково-методичне забезпечення цього процесу в шкільній освіті і можливості реалізації в системі підготовки вчителя.

Якщо оновлення традиційних шкільних предметів підхоплюється спеціалістами ВНЗ й набуває логічного розгортання в структурі первинної і післядипломної педагогічної освіти, то інтегровані курси, що мають міждисциплінарний характер, губляться в навчальних планах ВНЗ, вони не мають традицій методичної підготовки кадрів вищої кваліфікації, оскільки не передбачено відповідних спеціальностей. Є ще безліч об'єктивних і суб'єктивних причин, що нанизуються не на користь освітніх галузей, які нормативно закріплені в Державних стандартах освіти і передбачають інтегрований зміст і комплексний різноплановий вплив на особистість учня.

Модернізація організаційних форм уроку на засадах компетентнісного підходу націлює вчителя на результати освітньої діяльності, тобто інструментальні (процесуальні) рішення мають бути спрямовані на досягнення прогнозованих результатів.

Взаємодії вчителя й учня на уроці, результатом якого має стати компетентність у певній сфері, містить такі структурні елементи: постановку інформаційно місткої й актуальної для учня мети; створення настанови на її реалізацію; план досягнення мети; засоби організації діяльності й стосунків, їх коригування з урахуванням індивідуального досвіду учнів; оцінку й самооцінку результатів.

Висновок. У методиці компетентнісно орієнтованого уроку/заняття мають бути зреалізовано умови і ситуації, які зумовили б потребу учня застосовувати одержані програмові знання, уміння в соціальній практиці.

Література

1. Бібік Н.М. (2012). Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Дидактико-методичне забезпечення контролю та оцінювання навчальних досягнень молодших школярів на засадах компетнтнісного підходу: монографія* / Савченко О.Я., Бібік Н.М., Байбара Т.М., Вашуленко О.В., Коваль Н.С., Онопрієнко О.В., Пономарьова К.І., Прищепа О.Ю. Педагогічна думка. С. 46-53

2. Бібік Н.М. (2015). Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Укракїнський педагогічний журнал*. К. С. 47-59.

3. Савченко О.Я. Ключові компетентності - інноваційний результат шкільної освіти. Рідна школа. № 8-9. С. 4-8.

4.Сухомлинський В.О. Вибрані твори. Т.3. С. 223-224

ПРОКРАСТИНАЦІЯ ЯК ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Анастасія Бражнікова
магістрантка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – доц. Кічук А.В.

Умови сучасного суспільства висувають підвищені вимоги до самостійності і відповідальності особистості в самих різних сферах життєдіяльності. Реалією сьогодення є брак часу на виконання всіх запланованих справ. Вважається, що таке питання можливо вирішити грамотним плануванням і розподілом власного часу, сил, ресурсів. Але достатньо розповсюдженим є такий феномен, коли люди відкладають виконання деяких своїх справ «на потім». При цьому вони можуть займатися малими, незначними справами, а щось дійсно важливе залишається поза активною її увагою. Як правило, в такому разі виконання значущих справ постійно відкладається, і виконуються вони або в останній момент, або не виконуються зовсім. Як ми розуміємо, це приводить людину до певних проблем, навіть загрозливих для всіх складових її здоров'я, не тільки фізичного і психічного, а й соціального і духовного здоров'я.

Таке явище відкладання справ «на потім» позначається у сучасній психологічній науці та практиці терміном «прокрастинація». Слід зауважити, що на сучасному етапі існування людства таке явище стає достатньо розповсюдженим і набуває великих масштабів. Саме тому спеціальне вивчення цієї проблеми стає важливим і актуальним.

Прокрастинація (лат. Pro – замість і crastinus – завтрашній), або феномен відкладання, все частіше стає предметом наукових досліджень. У сучасній вітчизняній і зарубіжній психології прокрастинація розглядається як 1) в якості поведінкового патерну [2], так і 2) в якості когнітивного явища [3; 5]. Ряд досліджень присвячено вивченню взаємозв'язку прокрастинації і різних особистісних особливостей [3]. Велику увагу було приділено вивченню факторів прокрастинації, а також «розмежування» її видів, типів, стратегій [4].

Аналіз психологічної літератури показує, що явище прокрастинації в переважній більшості випадків фахівцями розглядається в негативному контексті, яке найчастіше, трансформуючись у стійку рису характеру, перешкоджає успішному розвитку і ефективній соціальній адаптації людини [1].

Сучасні дослідники (Н. В. Боровська, Я. І. Варварічева та ін.) відзначають, що успішність адаптаційного процесу особистості забезпечується як наявністю цілого комплексу особистісних ресурсів, так і готовністю до їх своєчасної реалізації в ситуації, що вимагає прийняття рішення або виконання конкретних дій. Як правило, відкладання на невизначений термін важливих справ обертається для особистості негативними наслідками [1].

Однак слід зазначити, що теоретичні знання про даний феномен не достатні і, як засвідчує аналіз літератури, нові дослідження різних аспектів феномена прокрастинації лише доповнюють наявні дані, не заглиблюючись і не спростовуючи їх.

З одного боку, це говорить про багатогранність даного феномена. А з іншого – про необхідність проведення спеціальних досліджень, що дозволяють проаналізувати весь накопичений теоретичний досвід, розширити його, поглянути на прокрастинацію як явище в цілому, так і на її сутність і взаємозв'язок з іншими психологічними феноменами.

Як ми вже зазначили, у науковій психологічній літературі досі не склався єдиний загальновизнаний науковцями підхід щодо структури прокрастинації, так само як немає і єдиного визначення даного феномена. Деталізуємо деякі з них. Так, Я. І. Варварічева розуміє під прокрастинацією свідоме відкладання суб'єктом намічених дій [2, с. 38]. Звертаємо увагу, що дослідниця виділяє усвідомленість як одну з ознак прокрастинації.

Ще одна точка зору, яка привертає дослідницьку увагу: Є. П. Ільїн пов'язує досліджуваний феномен з лінню [4]. А дослідниця Н. В. Боровська зазначає, що прокрастинація – це звичка відкладати необхідні справи [2, с. 47].

До зазначеного додамо ще й таке: на основі проробленого аналізу психологічної літератури, створюється можливість виокремити ознаки та загальні особливості прокрастинації:

✓ нераціональність (людина точно знає про можливі негативні наслідки відкладання, але не прагне змінити ситуацію);

✓ усвідомленість (суб'єкт свідомо відкладає намічені плани, навіть якщо їх необхідно виконати якомога швидше);

✓ негативні емоційні переживання, стрес, внутрішній дискомфорт (цей показник дозволяє відрізнити прокрастинацію від лінні) [3].

На нашу думку, цікавим є дослідження Н. Милграм та співавторів. Вони виокремили 5 видів прокрастинації:

✓ академічну, тобто пов'язану з навчальною діяльністю, із зволіканням в виконанні необхідних вимог;

✓ прокрастинація в прийнятті рішень (в тому числі і незначних);

✓ компульсивна, яка найчастіше проявляється як хронічне зволікання в будь-якій ситуації;

✓ невротична, тобто прокрастинація в прийнятті життєво важливих рішень (професійний вибір, створення сімї, зміна місця проживання);

✓ побутова, або щоденна – нездатність справлятися із щоденною діяльністю (прибирання будинку, покупка продуктів та ін.) [5, с. 143].

Однак, поглиблюючи наукові уявлення про досліджуване явище, вчені дійшли висновку про доречність розрізняти лише два види прокрастинації: відкладання виконання завдань і відкладання прийняття рішень [2].

Загострення набуває проблематика взаємозв'язку індивідуально-особистісних особливостей, а саме таких, як самоконтроль, продуктивність і характер копінг-стратегій, перфекціонізм з прокрастинацією.

Також існує дослідження взаємозв'язку прокрастинації з самоконтролем і перфекціонізмом: вважається, що низький рівень самоконтролю або ж, навпаки, високий рівень перфекціонізму можуть стати детермінантою відкладання діяльності «на потім» [4]. При цьому констатується відсутність єдиної моделі взаємозв'язку особистісних факторів з феноменом відкладання як в вітчизняній, так і в зарубіжній психології.

В цілому в психологічній практиці досліджень феномена прокрастинації можна констатувати про наявність певних тенденцій щодо пояснення означеного феномену – в позитивному, або в негативному контексті [1]. До негативних моментів прокрастинації правомірно віднести, в першу чергу, низьку результативність реалізованих цілей. Подібний ефект виникає в результаті дефіциту таких особистісних якостей як самоконтроль, адекватна самооцінка і низький ступінь розвиненості вольових якостей.

Привертає увагу дослідження, де відмічається, що прокрастинація послаблює ресурси організму, так як прокрастинатор витрачає багато енергії на реалізацію другорядних справ і реорганізацію свого часу [2]. Слід зазначити, що прокрастинатор може виконувати безліч поставлених однотипних і не значущих завдань, на шкоду основним і бажаним завданням. Однак, як відзначають багато дослідників, дана стратегія не є конструктивною з огляду на стан прокрастинації, оскільки не визначає успішність особистісного розвитку [1]. До негативних аспектів прокрастинації також вчені відносять: стрес; високу особистісну і ситуативну тривожність; занижену самооцінку; перфекціонізм; спрямованість на уникнення невдач; недостатність вольовий саморегуляції; невміння розставляти пріоритети; низьку саморегуляцію діяльності; реакцію опору, як відповідь на зовнішній психологічний тиск [4].

Маємо зауважити на умовному характері такого розподілу якостей. Відносно позитивного аспекту феномена прокрастинації, можна відзначити наступні твердження дослідників: відчуття психологічної безпеки; отримання задоволення від бездіяльності; умовне переживання власної волі; насолоду відсутністю активної діяльності; відпочинок; перемикання з завдань, що вимагають серйозної підготовки і вольових зусиль; прийняття відповідальності за

свої рішення в процесі контролю часу; мобілізація внутрішніх ресурсів в умовах стислих термінів [4].

Отже, актуалізуються питання розробки заходів, котрі спрямовані на превенцію прокрастинації, та які доцільно запровадити, особливо в молодіжному та студентському середовищі.

З розв'язанням означеного питання ми пов'язуємо перспективи подальших своїх наукових розвідок.

Література

1. Боровская Н.В. (2014). Психологические и психофизиологические предпосылки лености студентов. СПб. 144 с.
2. Варваричева Я.И. Феномен прокрастинации: проблемы и перспективы исследования. *Вопросы психологии.* 2010. №3.
3. Дементий Л.И., Карловская Н.Н. (2013). Особенности ответственности и временной перспективы у студентов с разным уровнем прокрастинации. *Психология обучения*. №7. С. 4-19.
4. Ильин Е.П. (2011). Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень. СПб: Питер. 224 с.
5. Milgram N., Tenne R. (2000). Personality correlates of decisional and task avoidant procrastination. European Journal of Personality. №14. P. 141-156.

ВЗАЄМОВІДНОШЕННЯ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ЛОКАЛІЗАЦІЄЮ КОНТРОЛЮ ОСОБИСТОСТІ

Ірина Бринза
кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Інга Бєлякова
магістрантка
відділення перепідготовки фахівців соціально-гуманітарного факультету
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Актуальність проблеми дослідження феноменів толерантності та локусу контролю в даний час важко переоцінити. Особливої важливості дана проблема набуває у контексті професійної діяльності особистості. Загально відомо, що характерними особливостями професії моряка є тривале плавання, яке пов'язано з постійним прибуттям членів екіпажу в умовах обмеженого простору, монотонності діяльності, різкого звуження зовнішніх зв'язків, підвищеної небезпеки виникнення аварійних ситуацій тощо [3]. Змінливі умови професійного середовища пред'являють підвищені вимоги до особистості моряка. Тому, такі властивості як воля, мужність, стійкість,

витримка, відповідальність, терпимість, локус контролю та інші необхідні моряку для подолання як фізичних, так і психоемоційних навантажень в умовах рейсу, часто екстремальних.

Серед авторів, які вивчають феномен толерантності можна зазначити (Асмолов, 2000; Бакуліна, 2014; Безлюєва, 2003; Гріншпун, 2003; Жмирова, 2006; Капустіна, 2008; Кісліцин, 2014; Колєсов, 2003; Клєпцова, 2004; Сагалаков, 2013; Солдатова, 2003; Спіцина, 2006; Сухіх, 2003; Фєльде, 2012; Хомяков, 2011 та ін.).

Дослідження впливу відповідальності, локусу контролю на особистість та життєдіяльність простежуються в роботах (Анцифєрова, 1994; Бажин & Голинкіна & Еткінд, 1984; Бокова, 2014; Ощепкова, 2015; Реан, 1998; Муздибаєв, 1984; Кондаков & Нілопец, 1995 та ін.). Аналіз даних робіт дозволив встановити широту поглядів та напрямків у розумінні феноменів толерантності та локусу контролю, що говорить про складність та многогранність зазначеної проблеми.

Мета дослідження: вивчити взаємозв'язки між показниками толерантності та локусом контролю в осіб, представників морських професій.

В емпіричному дослідженні використані психодіагностичні три методики: «Методика рівня суб'єктивного контролю» (УСК), яка розроблена Є.Ф. Бажіним, Є.О. Голинкіной і А.М. Еткіндом [7]; тест-опитвальник толерантності (ТОТ), автори О.П. Саннікова і О.Г. Бабчук [2]; методика особистісної готовності до психологічної зміни (PCRS), розроблена канадськими вченими Родники, Хезер, Голдом і Халом. Переклад і первинна апробація даного варіанту методики проведені М.А Бажановим і Г.Л. Бардієром [8].

Методика УСК, представлена сім'ю шкалами: загальної інтернальності (Із), інтернальність в області досягнень (Ід), інтернальність в області невдач (Ін), інтернальність в області виробничих відносин (Ів), інтернальність в міжособистісних відносинах (Ім), інтернальність в сімейних відносин (Іс), інтернальність у випадку здоров'я і хвороби (Із). Методика ТОТ, представлена чотирма шкалами: когнітивна толерантність (Кт), емоційна толерантність (Ет), поведінкова толерантність (Пт), загальний показник толерантності (Зт). Методика (PCRS) містить сім шкал, в нашому досліджені для аналізу залучена одна шкала толерантність двозначності або толерантність до невизначеності (Т), що базується на спокійному ставленні особистості до відсутності конкретних відповідей на непередбачувані події [8].

Базою емпіричного дослідження виступили крюгінкові компанії міста Одеси та Національний університет «Одеська Морська *Академія*». Загалом в опитувані прийняло участь 135 осіб, серед них 60 моряків і спеціалістів компаній у віці від 25 до 55 років, а також 75 курсантів денного та заочного відділення академії у віці від 19 до 37 років обох статей.

Результати кореляційного аналізу за К. Пірсоном представлено у таблиці 1.

Таблиця 1.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками толерантності і локалізацією контролю особистості

Показники	Т	Кт	Ет	Пт	Зт
Із			-0,197 (*)		
Ід			-0,199 (*)	0,197 (*)	
Ін	0,196 (*)	-0,277 (**)	-0,262 (**)	-0,275 (**)	-0,283 (**)
Ів	0,200 (*)	-0,198 (*)			
Ім	-0,199 (*)				
Іс			-0,256 (**)		
Із		0,261 (**)		0,280 (**)	0,288 (**)

Примітка: **p≤0,01; * p≤0,05.

Візуальний та статистичний аналіз демонструють наявність неоднозначних кореляцій (p≤0,01; p≤0,05) між показниками толерантності та локусом контролю особистості. Так, показник загальної інтернальності локусу контроля (Із), що розкривається у розумінні власній відповідальності за важливі події особистого життя, негативне корелює (r= -0.197, p≤0.05) з показником емоційної толерантності (Ет). Це можна пояснити тим, що в ситуаціях коли особистість бере на себе відповідальність за події та вчинки, толерантність емоційного не реагування не спрацьовує, навпаки, знижується поріг емоційної чутливості до впливу об'єкту або середовища. Емоційна напруга зростає, в такий ситуації людина як правило не здатна успішно з нею справитися.

Показник інтернальності в області досягнень (Ід), що розкривається в усвідомлені того, що успіхи, досягнення, це заслуга самої особистості, наявності власних здібностей, негативне корелює (r= -0.199, p≤0.05) з показником емоційної толерантності та позитивно корелює (r= 0.197, p≤0.05) з показником поведінкової толерантності. Дійсно, людина тоді достигає успіхів в життєдіяльності, коли спрямовує свою енергію, сили, дії на її реалізацію. Шляхи досягнення успіху завжди енергетично затратні і супроводжуються палітрою емоційного збудження, що сприяє здійсненню діяльності. Тому при підвищенні значень інтернальності в області досягнень емоційна толерантність зніжується.

Показник інтернальності в області невдач (Ін), що розкривається в схильності звинувачувати самого себе у різноманітних неприємностях і стражданнях, позитивно корелює (r= 0.196, p≤0.05) з показником толерантності до невизначеності (Т), та негативно корелює (r= -0.277,

p≤0.01) з показниками когнітивної толерантності (Кт), емоційної толерантності (Ет) (r= -0.262, p≤0.01), поведінковою толерантності (Пт) (r= -0.275, p≤0.01), загальної толерантності (Зт) (r= -0.283, p≤0.01). Люба ситуація невдач супроводжується стресовою реакцією, інтерпретується особистістю, як поразка, крах, людині важко зберегти психічну стійкість, когнітивну, емоційну, поведінкову та загальну толерантність, вони стрімко знижуються.

Показник інтернальності в області виробничих відносин (Ів), що проявляється у відповідальності особистості за свої дії в організації власної виробничої діяльності, позитивно корелює (r= 0.200, p≤0.05) з показником толерантності до невизначеності (Т), та негативно корелює (r= -0.198, p≤0.05) з показниками когнітивної толерантності (Кт). Отримані факти можна пояснити тим, що просування особистості в професійній діяльності, побудова стосунків в колективі завжди непередбачені та когнітивне складні і потребують високу терпимість до ситуації невизначеності.

Показник інтернальності в області міжособистісних відносинах (Ім), що характеризує особистість, яка вважає себе в силах контролювати свої формальні і неформальні відносини з іншими людьми, викликати до себе повагу і симпатію негативно корелює (r= -0.199, p≤0.05) з показником толерантності до невизначеності (Т). Міжособистісні відносини багатоаспектні та не передбачені, тому становлення цих відносин можуть простягатися у інтолерантних відношеннях до іншого.

Показник інтернальності в області в сімейних відносин (Іс), засвідчує про те, що людина вважає себе відповідальним за події, що відбуваються в його сімейному житті, негативно корелює (r= -0.256, p≤0.01) з показником емоційної толерантності (Т). Значущість ситуацій, що виникають в родині приводять до зниження емоційної терпимості, стійкості.

Показник інтернальності у випадку здоров’я і хвороби (Із), засвідчує про те, що людина вважає себе багато в чому відповідальною за своє здоров'я, позитивно корелює (r= 0.261, p≤0.01) з показником когнітивної толерантності (Кт), з показником поведінкової толерантності (r= 0.280, p≤0.01) та показником загальної толерантності (Зт) (r= 0.288, p≤0.01). Здатність людини до когнітивної, поведінкової стійкості (толерантності) позитивно впливає на збереження здоров'я і подальшу працездатність.

Таким чином, отримані дані вказують на статистичні закономірності в прояві досліджуваних явищ. Особливості у відповідальності (локалізації контролю) особистості пов’язані з певними типами толерантності, що запускають психологічний механізм завищення порогу чутливості до несприятливих факторів.

Узагальнення психологічних досліджень засвідчує відсутність однозначності в трактуванні поняття, змісту і психологічних компонентів структури толерантності, що викликає різні дискусії і

розбіжності у визначенні даного феномена. Однак, більшість вчених під поняттям толерантність індивідуальну характеристику індивіду, яка визначає його здатність в проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти із зовнішнім середовищем з метою відновлення своєї нервово-психічної рівноваги, успішної адаптації, недопущення конфронтації у розвитку позитивних взаємовідносин. Під локусом контролю розуміють переважання у особистості різних типів переконань щодо здатності впливати, контролювати і змінювати навколишній світ, тобто інтернальної або екстернальної позиції.

З'ясовано, що толерантність, як особистісне утворення пов'язано з багатьма властивостями особистості серед яких не останнє місто займає локалізація контролю.

Встановлені неоднозначні, як позитивні так і негативні взаємозв'язки між показниками локалізації контролю та толерантністю особистості.

Отримані результати дозволяють перейти до якісного аналізу явищ, що вивчаються і дослідити індивідуально-психологічні особливості моряків та курсантів з толерантністю-інтолерантністю.

Література

1. Асмолов А.Г. (2000). Толерантность: от утопии к реальности. На пути к толерантному сознанию М.: Смысл. 255 с

2. Бабчук О.Г. (2012). Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності: дис...канд. психол. наук.: 19.00.01. ДЗ «Південнукр. нац.. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. Одеса. 190 с.

3. Бринза І.В., Шевиріна А.В. (2000). Соціально-психологічна адаптація та особистісні ресурси курсантів-моряків. *Зб. наук. конф.* Одеса. С. 78-87.

4. Капустина Н.Г. (2008). Психологические особенности формирования толерантности в структуре мировоззрения на ранних этапах онтогенеза: *Монография.* Шадринск. 310 с.

5. Клепцова Е.Ю. (2004). Психология и педагогика толерантности. М. 250 с.

6. (2003). Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности / [под ред. Г.У. Солдатовой, Л.А. Шайгеровой и др.]. М.: МГУ им. М.В. Ломоносова. 112 с.

7. Реан А.А. (1999). Психология изучения личности: *Учеб. Пособие*. СПб., Изд-во Михайлова В.А. С. 97-105.

8. Фетискин Н.П. (2002). Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М:, Изд-во Института Психотерапии. 490 с.

СПЕЦИФІКА КОРЕЛЯЦІЙ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ І ФАКТОРАМИ РИС ОСОБИСТОСТІ ЗА Р. КЕТТЕЛЛОМ

Ірина Бринза

кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Сергій Кацмаза
магістрант
відділення перепідготовки фахівців соціально-гуманітарного факультету
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Проблема дослідження професійного здоров'я і професійної діяльності тісно пов'язана із зворотною стороною - вивченням емоційного вигорання, яке характерне практично для усіх представників соціономічних професій.

Актуальність проблеми емоційного вигорання педагогів та вчителів зазначається як у роботах зарубіжних дослідників (Л. Бредлі, 2003; Й. Голд, 1987; Р. Дженет, 2003; Р. Корф, 1984; Р. Пар, 2003; Дж. Сагер, 1987; Д. Чикон, 1984; Б. Фарбер, 1984; І. Фридман, 2000 та ін.) так і у вітчизняних (Н. Аминов і Д. Шпитальный, 2002; О. Богучарова, 2003; Н. Булатевич, 2003; Н. Водопьянова і Т. Зайчикова, 2005; Е. Старченкова, 2005; К. Карамушка і Т. Зайчикова, 2010; Л. Скрипко, 2001; Д. Шпитальный, 2002 та ін.).

Акумулюючи результати даних досліджень під поняттям «емоційне вигорання» більшість авторів розуміє - варіант дезадаптації, при якому порушується контакт з реальністю на безпосередньо-психологічному рівні.

Хоча у вітчизняній психології теоретичні і емпіричні дослідження в цьому напрямі представлені достатньо розгорнуто. Все ж, проблема емоційного вигорання вчителів і педагогів залишається на часі. Вона стала особливо гострою і дискутованою в нашому суспільстві за останні роки в контексті змін, пов'язаних з реформуванням загальної та вищої освіти. Останнє і зумовило актуальність вибору теми даного повідомлення.

Мета дослідження: вивчити специфіку у напрямку та тісноті кореляцій між показниками емоційного вигорання та факторами рис особистості за Р. Кеттеллом.

Для досягнення поставленої мети у роботі використовувався комплекс психодіагностичних методик: MBI Маслач і Джексона [4], методика емоційного вигорання В. Бойка, 16 PF особистісний опитувальник Р. Кеттелла [6]. В емпіричному дослідженні прийняло участь 80 вчителів і педагогів освітніх закладів м. Одеси.

За результатами кореляційного аналізу за методом К. Пірсона отримана матриця кореляцій між показниками методик, що вивчаються. Значимі коефіцієнти кореляцій представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками емоційного вигорання та факторами рис особистості за Р. Кеттеллом (n=80)

Методики						
Р. Кеттелл	К. Маслач і С. Джексон			В. Бойко		
Показники	**ЕВ**	**Д**	**Рд**	**Н**	**Р**	**В**
A	-620**	-255**	-106*	-324**	-385**	-359**
C	-270**	-255**	-245**	-647**	-529**	-555**
F		-390*		-261*	-265*	486**
G					-236*	-237*
H				-400**	-422**	-354**
I					-278*	
N			-400**	-400**	-422**	-357**
O				278*	271*	283*
Q1		-555*				
Q3			-315*			
Q4				247*		

Примітка: 1) показники факторів рис особистості: A (афектотимія - сизотимія), C (сила «Я»- слабкість «Я»), F (сургенсія - десургенсія), G (сила «понад – Я» - слабкість «понад – Я»), H (парамія - трактія); I (премсія - харрія), N (досвідчений - не досвідчений), O (гипотемія - гипертимія), Q1 (радикалізм - консерватизм), Q3 (контроль мрій - імпульсивність), Q4 (фрустрованість - нефрустрованість); 2) показники емоційного вигорання: ЕВ – емоційне виснаження, Д –депресія, Рд – редукція особистісних досягнень, Н – напруга, Р – резістенція, В – виснаження, 3) * - p<0,05, **p<0,01.

Аналіз таблиці засвідчує наступні результати. Встановлені тісні неоднозначні кореляції практично між всіма показниками емоційного вигорання за методиками Маслач і Джексона, В. Бойко та факторами рис особистості за Р. Кеттеллом.

Так, фактори А (афектотимія-сизотимія) і С (сила «Я» – слабкість «Я») негативно корелюють з показниками: емоційного виснаження (ЕВ) (r = - 0,620, r = - 0,270, p<0,01), депресії (Д) (r = - 0,255, r = - 0,255, p<0,01), редукції особистісних досягнень (РД) (r = - 0,106, p<0,05 r = - 0,245, p<0,01), напруги (Н) (r = - 0,324, r = - 0,647, p<0,01), резістенції (Р) (r = - 0,385, r = - 0,529, p<0,01), виснаження (В) (r = - 0,359, r = - 0,555, p<0,01).

Фактор F (сургенсія-десургенсія) негативно пов’язаний з показниками емоційного вигорання напруги (Н) (r = - 0,261, p<0,05), резістенції (Р) (r = - 0,265, p<0,05), депресії (Д) (r = - 0,390, p<0,05) та позитивно з показником виснаження (В) (r = 0,486, p<0,01).

Фактор G (сила-слабкість понад Я) негативно пов'язаний з показниками резістенції (Р) (r = - 0,236, p<0,05), виснаження (В) (r = - 0,237, p<0,05).

Фактор Н (парамія-трактія) негативно пов’язаний з трьома показниками емоційного вигорання напруги (Н) (r = - 0,400, p<0,01), резістенції (Р) (r = - 0,422, p<0,01), виснаження (В) (r = - 0,354, p<0,01).

Фактор I (премія-харрія) негативно корелює з показником резістенції (Р) (r = - 0,278, p<0,05).

Фактор N (досвідчений-не досвідчений) негативно корелює з чотирма показниками емоційного вигорання: напруги (Н) (r = - 0,400, p<0,01), резістенції (Р) (r = - 0,422, p<0,01), виснаження (В) (r = - 0,357, p<0,01) і показником редукції особистісних досягнень (Рд) (r = - 0,400, p<0,01).

Фактор O (гипотемія-гипертимія) позитивно корелює з показниками: напруги (Н) (r = 0,278, p<0,05), резістенції (Р) (r = 0,271, p<0,05), виснаження (В) (r = 0,283, p<0,05).

Фактор Q1 (радикалізм-консерватизм) негативно пов'язаний лише з показником депресії (Д) (r = - 0,555, p<0,05).

Фактор Q3 (контроль мрій-імпульсивність) негативно пов'язаний з показником редукції особистісних досягнень (Рд) (r = - 0,315, p<0,05).

Фактор Q4- (фрустрованість-нефрустрованість) позитивно пов'язане з показником напруги (Н) (r = 0,247, p<0,05).

Таким чином, отримані кореляції вказують на певну специфіку у взаємовідносинах між показниками явищ, що вивчаються, зокрема емоційним вигоранням і факторами рис особистості за Р. Кеттелла. Сукупність рис особистості, які входять до факторів, визначених Р. Кеттеллом, демонструє особистісні прояви того, або іншого симптому емоційного вигорання.

На основі аналізу літератури емоційне вигорання визначається як варіант дезадаптації, при якому порушується контакт з реальністю на безпосередньо-психологічному рівні. Емоційне вигорання є наслідком неадекватних дій, в основі яких лежить використання шаблонних і неадекватних ситуації і засобів вирішення проблем, що постійно виникають в професійній сфері.

Встановлені неоднозначні кореляції між показниками емоційного вигорання та факторами рис особистості за Р. Кеттеллом. Специфіка зв'язків проявляється у кількісному поєднані певних симптомів емоційного вигорання і факторів, що розкриваються у комбінації рис особистості.

Отримані результати дозволяють перейти до якісного аналізу явищ, що вивчаються і дослідити індивідуально-психологічні особливості осіб з різним рівнем вираженості емоційного вигорання.

Література

1. Аминов Н.А., Шпитальный Д.В. (2002). Синдром «эмоционального сгорания» как вид профессиональной дезадаптации. *Профессиональный потенциал.* №1. С. 37-42.

2. Богучарова О.І. (2003). Синдром професійного «вигоряння» серед українських медичних працівників та педагогів. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка.* Вип. 17-18). С. 59-63.

3. Булатевич Н.М. (2003). Психічне вигорання у професійній діяльності вчителя: огляд зарубіжних досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка: вип. 15-16).* С. 117-120.

4. Карамушка Л.М., Зайчикова Т.В. и др. (2004). Комплекс методик для діагностики синдрому «професійного вигорання у вчителів. К. 167 с.

5. Скрипко Л.В. (2001). Профілактика емоційного «вигоряння» в педагогів: збірник наукових праць [«Проблеми загальної та педагогічної психології»] (Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України) / за ред. С. Д. Максименка. К. Т. 4. ч.2. 267 с.

6. Фетискин Н.П. (2002). Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М:, Изд-во Института Психотерапии. 490 с.

СПІВВІДНОШЕННЯ ПАРАМЕТРІВ ТРИВОЖНОСТІ ТА САМОСТАВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Ірина Василенко
кандидат психологічних наук, доцент
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Дар'я Лісовська
магістрант соціально-гуманітарного факультету
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Аналіз теоретико-емпіричної літератури показав, що психологічному феномені тривожності вчені виділяють дві складові: тривожність як стан і тривожність як особистісну особливість. Тривожність як стан (ситуативна тривожність, реактивна тривожність, стан тривоги) характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: динамічною напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію (ситуативна нездатність людини впоратися з вимогами конкретного завдання і / або очікуваннями партнера, боязнь негативної оцінки або агресивної реакції, сприйняття несприятливого ставлення до себе) і відрізняється різною інтенсивністю. Оскільки вимірювання ситуативної тривожності - це своєрідна одномоментна «фотографія» емоційного стану індивідуума, її рівень змінюється з плином часу в залежності від того, наскільки людина розцінює своє оточення як небезпечне або загрозливе.

Тривожність як особистісна особливість (особистісна тривожність, активна тривожність) - це стійка індивідуальна характеристика ступеня схильності людини дії різних стресорів. Вона відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати досить широкий «віяло» об'єктивно

безпечних ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією (підвищенням реактивної тривожності). Як правило, інтенсивність переживань не відповідає величині реальної небезпеки і характеризує минулий досвід індивіда, тобто наскільки часто йому доводилося відчувати стан ситуативної тривоги.

З метою вивчення особливості співвідношення показників самоставлення та тривожності нами здійснений кореляційний аналіз, сутність якого полягає у встановленні статистично значущих зв'язків вивчаємих феноменів. В результаті проведеного за допомогою комп'ютерної статистичної програми SPSS v.13.0 for Windows кореляційного аналізу отримані дані про закономірні зв'язки між досліджуваними показниками.

Відомо, що кореляційний аналіз дає можливість точної кількісної оцінки ступеню узгодженості змін (варіювання) двох і більше ознак. Ступінь узгодженості змін характеризує тіснота зв'язку, тобто, абсолютна величина коефіцієнта кореляцій. Наявність кореляцій між двома результатами, по суті, означає, що при зміні одного результату інший також змінюється. Таким чином, між результатами виявляється зв'язок. Важливо відзначити таке: кореляція ще не означає наявність причинно-наслідкового зв'язку. Наявність кореляцій говорить про те, що між двома змінними існує зв'язок, але не про те, що одна із змінних є причиною, а інша – слідством [2].

Результати кореляційного аналізу між показниками самоставлення та тривожності представлені в табл. 1

Таблиця 1

Результати кореляційного аналізу між показниками тривожності та самоставлення особистості

Показники тривожності	Показники самоставлення особистості							
	III	IV	1	3	4	5	6	7
РТ		-184*					-284**	
ОТ	392**	198*	174*	167*	154*	259**		-185*

Примітка. Коми та нулі опущені. Позначка «**» відповідає 1% рівню значущості, позначка «*» - 5% рівень значимості. Умовні скорочення шкал: РТ – реактивна тривожність, ОТ – особистісна тривожність; III - очікування позитивного ставлення інших, IV – само інтерес, 1 - самовпевненості, 3 - самопринятие, 4 - саморуководство, 5 - самопослідовність, 6 - самозвинувачення, 7 - саморозуміння.

Аналіз кореляцій наданий в табл. 1 між показниками самоставлення особистості та тривожністю свідчить про наявність значимих взаємозв'язків між досліджуваними показниками. Показник «регулятивна тривожність» (РТ) виявляє від'ємні зв'язки з показниками «самоінтерес» ($p<0,05$) та «самозвинувачення» ($p<0,01$). Показник «особистісна тривожність» (ОТ) має додатні взємозв'язки з показниками «очикування позитивного ставлення інших» ($p<0,05$), «самоінтерес» ($p<0,05$), «самовпевненність» ($p<0,05$), «самоприйняття» ($p<0,05$), «саморуководство» ($p<0,05$), «само

послідовність» (p<0,05), «самозвинувачення» (p<0,05), «само розуміння» (p<0,05).

Таким чином, отримані дані показали близькість, взаємопов'язаність, але не тотожність феноменів, що досліджуються. Кожний з них має свої специфічні характеристики і відповідно реалізує свої функції, проте виходячи з характеру отриманих кореляційних зв'язків можна вважати, що таке функціонування відбувається в єдиному феноменологічному просторі, де ці властивості взаємно підсилюють одна одну.

1. Пантилеев С.Р. (1991). Самоотношение как эмоционально-оценочная система. МГУ. 110 с.
2. Прихожан А.М. (2007). Психология тревожности. СПб.: Питер. 192 с.
3. (2001). Психологія особистості: Словник довідник. К.: Рута. 320 с.

БУЛІНГ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ – СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Ольга Васильєва
кандидат педагогічних наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,Україна

Актуальність заявленої теми є безперечною оскільки, соціально-економічний та культурний розвиток сучасного суспільства, відмова від моральних цінностей сприяють формуванню та розвитку індивідуалізму, виникненню насилля та жорстокості до оточуючих, що проявляється і в освітньому середовищі. Серед сучасних дітей поширюються різноманітні форми деструктивної поведінки, а загальноосвітній заклад не залишається осторонь реалій життя.

У період директивного забезпечення обов'язковості освіти виникають певні утруднення у забезпеченні ефективності навчально-виховного процесу. Оскільки сучасний освітній заклад виступає як своєрідна модель держави, тому всі процеси в державі, включаючи негативні, характерні й для освіти, що, на нашу думку, виступає причиною насильства в освітньому середовищі. Відомо, що навчально-виховний процес носить виражений примусовий характер, а освітній заклад – це установа з чіткою регламентацією його життєдіяльності. Зазначене обумовило необхідність систематизації дослідницьких підходів щодо визначення поняття насильства.

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу літератури визначити соціально-психологічні аспекти булінгу в закладах освіти.

Наявні вітчизняні дослідження присвячені проявам насильства в загальноосвітньому закладі (М. Алєксєєнко, К. Абсалямова, К. Дамбах, О. Дроздов, Л. Живолуп, Е. Кіричевська, Я. Колодзєйчик, К. Коруба, О. Ніжинська, Д. Ольвеус, М. Ясеновська).

Булінг зустрічається в різних країнах, його дослідженням займаються сучасні педагоги та психологи багатьох країн, зокрема, Японії, Канади, Великобританії, Фінляндії, Данії, США. Перші систематичні дослідження булінгу, а саме напрямків з його попередження виконані Д. Олвеусом в 1970 році. Останніми роками вчені Великобританії, США, Австралії, Канади, Японії досліджують особливості розв'язання проблеми булінгу в освітньому середовищі.

На думку І.М. Кона, булінг – це залякування, фізичний або психологічний терор, спрямований на те, щоб викликати в іншого страх і тим самим підпорядкувати його собі [4].

За І. Малкіна-Пих булінг - агресивна поведінка, що виражається в зловмисному переслідуванні, жорстокості, спробах образи й приниження людини, підриві її репутації [6].

К. Дуден переконливо пояснює походження терміну від німецького бути сильним, хазяїном, панувати, управляти. Виходячи з вищезазначеного логічною є точка зору О. Дроздова, який вважає, що за своєю сутністю – це форма насильницької поведінки в освітньому середовищі, в якій сильний учень систематично переслідує слабкого (аутсайдера)» [3, с. 125].

Таким чином, дослідження розгорталось навколо таких аспектів: застосування силових методів, психологічного тиску, погроз, свідомо спрямованих на слабких; використання фізичної сили для завдання шкоди людям або власності; негативне явище, наслідком якого є порушення прав та приниження людської гідності (С.Болтівець, О. Губенко, С.Здіорук, Л. Кондратенко, С. Максименко, Т. Третяк); умов для здійснення насильницьких дій, загрози або зневаги. У результаті експериментальних пошуків визначено прихований, випадковий або тривалий характер булінгу (О.Кочемировська, Л.Нестеренко, Н.Максимова).

Насильство в шкільному житті має різноманітні прояви: використання сили дітьми або вчителями по відношенню до учнів, а іноді й учнями до вчителя. За підсумками огляду досліджень відзначимо, що булінг (цькування) – це дії (або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій до малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою до інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [3, 5, 7].

Булінг (від дієслова bully – залякування) – це регулярний фізичний або психологічний терор по відношенню до людини. Дане явище відрізняється гостротою та тривалістю наслідків, які проявляються у учасників. Прояви булінгу деструктивно впливають на розвиток особистості в майбутньому та сприяють виникненню психологічної травми. Важливим аспектом є те, що булінг – це

довготривале виключення жертви булінгу з групи, класу, коллективу [2].

Аналіз літературних джерел свідчить, що булінг не є видом поведінки, а формою взаємодії [3, 6, 7].

Варто зауважити, що термін булінг тісно пов'язаний з іншими поняттями, зокрема: насильство; агресія; третирування; цькування; мобінг. Слід відрізняти останній термін від булінгу. Шведський дослідник Х. Лейман запропонував термін «моббінг» (або «психологічне тероризування»), під яким розумів ворожі неетичні комунікативні дії систематичного характеру, спрямовані на певного індивіда. Такі дії повторюються відносно часто (як мінімум один раз на тиждень) і тривають впродовж відносно довгого періоду (як мінімум півроку) [7, с. 11].

Разом з тим, формою агресивної, насильницької поведінки є систематичне переслідування («моббінг» та «буллінг») учнів у закладі освіти однокласниками або старшими учнями. Необхідно зазначити, що це специфічна форма агресивної поведінки, коли сильний (авторитетний) учень (або учні) систематично переслідує слабкого (аутсайдера).

У цьому контексті загострюється проблематика опрацювання цілісного наукового уявлення щодо типових ознак булінгу, якими постають:

- систематичність (повторюваність) дій - застосування різних форм насильства (фізичного, економічного, психологічного, сексуального, в тому числі за допомогою засобів електронної комунікації) двічі і більше разів стосовно однієї і тієї ж особи;
- цілісність, тобто завжди метою дій кривдника є умисне заподіяння психічної або фізичної шкоди, навмисне приниження, страх, тривоги, бажання підпорядковувати потерпілого своїм інтересам та соціальної ізоляції потерпілого;
- дисбаланс сил - владний дисбаланс між кривдником і потерпілим (асиметричні відносини), домінування, різниця у фізичному розвитку, рівні соціально-психологічної адаптованості, соціальному статусі, гендерні відмінності, стані здоров'я (інвалідність чи особливі освітні потреби);
- брак розкаяння у кривдника.

За результатами проведених емпіричних досліджень встановлено, що булінг ніколи не припиняється самостійно – потрібне втручання сторонніх осіб, захист і допомога потерпілому, кривднику та свідкам.

Сучасні дані зарубіжної і вітчизняної психології свідчать, що формами прояву цього явища є фізична, вербальна та соціальна агресія, а типами: насильство індивідуальне і колективне; явне і неявне; реальне й уявне; одноразове, багаторазове, що триває протягом років.

Таким чином, термін булінг можна трактувати як тип деструктивної конфліктної взаємодії в групі, який сприяє тривалим та

насильницьким діям по відношенню до жертви. За даними досліджень в булінгу, безпосередньо або опосередковано беруть участь 82 – 85% учнів шкільного віку [2, 5]. Дослідження Д. Ольвеуса дозволили описати рольову структуру в групах, де спостерігаються різні форми третирування.

Існує своєрідне «коло третирування» (bullying circle), яке часто включає учнів з наступним репертуаром соціальних ролей: *жертва* – учень, що є об'єктом третирування; *агресор(и), переслідувач(і)* – розпочинають третирування жертви та в подальшому беруть у цьому процесі активну участь; *прибічники (помічники)* агресорів не є ініціаторами третирування, але пізніше включаються в нього; *пасивні прибічники* - пасивно підтримують процес третирування; *пасивний прибічник можливого третирування* – учні, яким у принципі подобається, коли третирують інших, але вони відкрито не виказують своєї підтримки агресорам; *сторонній спостерігач* - в ситуації третирування дотримується нейтральної позиції, за принципом «це не моя справа»; *вірогідний захисник* – учні, яким не подобається ситуація третирування інших, але які нічого не роблять, щоби допомоги жертві; *захисник жертви* виступає проти третирування інших в цілому і допомагає (чи намагається допомогти) жертві [7, с. 12].

Під час вивчення шкільного насильства увагу привернули погляди К. Лоренца, який наголошував на зв'язку насилля та структури групи, впливу булінгу на структуру, особливості взаємодії індивідів в групі. Окрім того, булінг виступає інструментом створення та підтримки структури групи. В процесі опису даного явища Д.Р. Коул зазначає, що кожний хоче досягти своєї мети за рахунок інших членів групи [5].

Схожою є дослідницька позиція, за якою брак необхідної уваги до розвитку учнівської групи, виховних заходів може сприяти виникненню таких характеристик групи як внутрішньогрупова агресивність, антипатія, жорстокість і групове цькування слабкого. Булінг-структура може стати основою неформальної структури класу, а у випадках відсутності формальної структури - основою всіх взаємин у класі. Така структура класу має негативний характер і перешкоджає нормальній соціалізації, розвитку особистості і групи.

Аналізуючи явище шкільного булінгу, К. Абсалямова підкреслює про його властивість хлопчикам, стабільно високу поширеність вербального булінгу. Внаслідок проведеного дослідження вченою зафіксовано залежність
частоти проявів найбільш активного булінгу (фізичного) від контингенту та атмосфери загальноосвітнього закладу. Згідно з даними К. Абсалямової положення в колективі та довірливість стосунків пов'язані зі схильністю до булінгу. Дослідниця відзначає, що залежно від соціальної ролі діти схильні демонструвати різні форми булінгу [1, с. 221].

Сучасні дослідники булінгу наголошують про існування його зв'язку з груповими процесами і виокремлюють функцію розвитку

партнерства у членів групи та підвищення рівня згуртованості. В дослідженнях Р.Л. Гальвана, Д.Р. Коула зазначається, що булінг дозволяє агресору отримати бажаний соціальний статус, а значний дисбаланс сил між агресором та жертвою - агресору утримувати цей статус протягом тривалого часу [5, 6].

Разом з тим, булінг формує таку структуру групи, в якій стосунки будуються на приниженні, супротиві, примушенні жертви, відводу агресії від себе та ін.

Таким чином, булінг це соціально-психологічне явище, яке включає дії (або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій до осіб або такою особою до інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Дане явище має чітко визначену структуру, типові ознаки, зокрема, цілісність, дисбаланс сил, систематичність, брак розкаяння у кривдника, ніколи не припиняється сам по собі, деструктивно впливає на розвиток особистості в майбутньому та сприяє виникненню психологічної травми. Недостатня теоретична розробленість проблеми у практиці загальноосвітнього закладу спонукає до необхідності розробки комплексу психолого-педагогічних заходів профілактики насильства в молодшому шкільному віці.

Література

1. Абсалямова К.З. (2013). Булінг у середовищі молодшої школи – соціально-психологічні й особистісні аспекти. *Вісник Харк.нац.ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Серія: Психологія.* № 1046. С. 216-221.

2. Беженар Г. (2012). Булінг: підліткове насильство в школі. *Школа.* №2(74). С. 75-79. URL: www.osvitaua. com/attach/2319/SHj12021s.pdf. Назва з екрану.

3. Дроздов О.Ю. (2007). Феномен третирування в школі: шляхи вирішення проблеми. *Соціальна психологія.* № 6. С. 124-132.

4. Кон И. С. (2006). Что такое буллинг и как с ним бороться? *Семья и школа.* № 11. С. 15-17.

5. Лейн Д. А. Школьная травля (буллинг). Детская и подростковая психотерапия. СПб.: Питер. URL: http://www.zipsites.ru/psy/psyib/info.php?=414. – Назва з екрану.

6. Малкина-Пых И.Г. (2006). Психология поведения жертвы. Справочник практического психолога. М.: Ексмо. 1008 с.

7. (2011). Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі: методичні рекомендації / за ред. Я.В. Сухенко. Полтава ПОІППО. 80 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО БЛАГОПОЛУЧЧЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Ольга Водолазська
кандидат психологічних наук, доцент
Надія Герладжи
магістрант
Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського

Актуальність роботи визначається яскравою динамічністю історичних та економічних змін сучасного суспільства, що зумовлює підвищення вимог як до особистості, так і до розвитку та змінювання її внутрішнього потенціалу. Належність психологічного благополуччя особистості є безперервним процесом здійснення її самозмінювання.

У визначенні поняття психологічного благополуччя ми опираємося на інтегральну характеристику даного феномену, надану такими вченими, як М.В. Соколова, В.О. Хащенко, П.П. Фесенко, Р.М. Шаміонов та ін. За результатами їх досліджень психологічне благополуччя є особистісним утворенням, яке передбачає складне задоволення власним життям і відображає одночасне поєднання актуальних та потенційних аспектів життя людини . Переживання психологічного благополуччя є однією з провідних умов повноцінного функціонування особистості в суспільстві, умовою і наслідком самоактуалізації, адаптації до оточуючого середовища, виникненню змін у структурі самої особистості. Отже, психологічне благополуччя особистості - це складний саморух до повного розкриття власних можливостей і здібностей, який відбувається протягом усього життя та має свої особливості на різних етапах особистісного та професійного становлення [2]. Теоретичний аналіз наукових досліджень висвітлює певний зв'язок психологічного благополуччя особистості із самозмінюванням.

Увага до феномену самозмінювання зумовлена його визначальною роллю у життєдіяльності особистості, активним включенням особистості у процес власного життєтворення. Більшість сучасних науковців визначають основним джерелом самозмінювання особистості внутрішні суперечності (Г. О. Балл, М. Й. Боришевський, В. В. Клименко, Г. С. Костюк, П. В. Лушин, С. Д. Максименко, М. В. Савчин, М. Л. Смульсон, Т. М. Титаренко, П. Р. Чамата та ін.), які є певними труднощами для реалізації особистісних задумів.

Самозмінювання особистості спрямоване на зміну самого суб'єкта, його внутрішнього світу. Це, в свою чергу, висуває певні вимоги до особистості, її властивостей, що мають допомагати бути стійкою в умовах стрімких змін оточуючого середовища та сприяти формуванню умов подолання певних перешкод розвитку особистості [1].

Метою даного повідомлення є викладення результатів емпіричного дослідження особливостей психологічного благополуччя майбутніх психологів з різним рівнем самозмінювання. Психодіагностичний комплекс склали методики: «Шкала психологічного благополуччя» К. Ріфф; «Діагностика схильності до самозмінювання» О.П. Саннікової та Д.В. Лущикової; кореляційний аналіз виконувався у програмі SPSS 13.0 for Windows.ru.

У дослідженні приймали участь 60 осіб віком 25-40 років – магістрантів «Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології» соціально-гуманітарного факультету університету Ушинського.

На підставі отриманих результатів кореляційного аналізу були підтверджені загальні закономірності у взаємостосунках між показниками психологічного благополуччя та самозмінювання особистості.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляції між показниками психологічного благополуччя та самозмінювання особистості

Показники психологічного благополуччя	Показники самозмінювання				
	ППС	САС	СДС	ЧСС	ЗПС
А			167*		
УС	192*		185*		
ОЗ		123*			
Спр			171*		
ЦЖ		-286*	217*		
БАф	-254**	182*	-300*		-182*
ЛВС				184*	
ЗПБ			199*		

Примітки. 1) Коми та нулі опущені. 2) ** значущий кореляційний зв'язок на рівні p≤0,01, *- значущий кореляційний зв'язок на рівні p≤0,05; 3) умовні скорочення шкал психологічного благополуччя: А – автономія, УС - управління середовищем, ОЗ - особистісне зростання, Спр – самоприйняття, ЦЖ - цілі в житті, БАф - баланс афекту, ЛВС - людина як відкрити система, ЗПБ - загальне психологічне благополуччя; 4) умовні скорочення шкал самозмінювання: ППС - прийняття переживань самозмінювання, САС - схильність до самозмінювання, СДС - схильність до дій, спрямованих на самозмінювання, ЧСС - чутливість до стимуляторів самозмінювання, ЗПС - загальний показник самозмінювання.

Аналіз кореляцій між показниками самозмінювання та психологічного благополуччя , поданих у табл.1, свідчать про наявність значущих зв'язків на рівні p≤0,05 та p≤0,01.

Так, показник прийняття переживань самозмінювання (ППС) виявив додатній зв'язок (p≤0,05) з показником управління середовищем (УС) та від'ємний зв'язок (p≤0,01) з показником баланс афекту (БАф). Показник схильність до аналізу самозмінювання (САС)

має додатні зв'язки (p≤0,05) з показниками Баф (баланс афекту) і ОЗ (особистісне зростання), від'ємний зв'язок - з показником ЦЖ (цілі в житті). Показник СДС (схильність до дій, спрямованих на самозмінювання) виявив додатні зв'язки (p≤0,05) з показниками автономія (А), управління середовищем (УС), самоприйняття (Спр), цілі в житті (ЦЖ), загальне психологічне благополуччя (ЗПБ) та від'ємний зв'язок (p≤0,05) з показником балансу афекту (БАф). Показник чутливості до стимуляторів самозмінювання (ЧСС) додатно пов'язаний (p≤0,05) з показником людина як відкрита система (ЛВС). Загальний показник самозмінювання (ЗПС) має від'ємний зв'язок (p≤0,05) з показником баланс афекту (БАф).

За результатами кореляційного аналізу, поданими у таблиці 1, можна передбачити, що отримані кореляційні зв'язки показників психологічного благополуччя і самозмінювання підтверджують наше припущення про те, що будучи складним комплексним конструктом, самозмінювання у структурі особистості утворює зв'язки з такими психічними особливостями особистості, які забезпечують той функціональний рівень, на тлі якого розвиваються процеси, необхідні для забезпечення результативності подальшої життєдіяльності людини. Можливо, саме в цьому і полягає інтегративна роль компонентів самозмінювання особистості[1].

На наступному етапі дослідження нами зроблено спробу якісного аналізу отриманих значущих кореляційних зв'язків між показниками психологічного благополуччя та схильності до самозмінювання. Вивчення отриманих результатів таким чином дозволяє встановити специфіку психологічного благополуччя досліджуваних в залежності від рівня їх схильності до самозмінювання. Так, за допомогою методу «асів» ми визначили серед досліджуваних групи осіб з високими (четвертий квартіль розподілу) і низькими (перший квартіль розподілу) значеннями показників схильності до самозмінювання. Візуальний аналіз складених профілів наочно продемонстрував відмінності в конфігурації графіків і розташуванні показників психологічного благополуччя двох груп людей з різною схильністю до самозмінювання відносно середньоарифметичної лінії ряду.

Профіль психологічного благополуччя осіб з високим рівнем схильності до самозмінювання характеризується високими значеннями таких показників, як ОЖ (осмисленість життя) , С (самоприйняття), А (автономія), УС (управління середовищем), ОР (особистісний ріст), ЦЖ (цілі життя) та низькими значеннями (нижче середньої лінії ряду) показника БА (баланс афекта). Профіль показників психологічного благополуччя групи осіб з низьким рівнем схильності до самозмінювання характеризується сукупністю показників, які знаходяться в межах статистичної норми, окрім показників БА (баланс афекта) і ОЖ (осмисленість життя), значення яких розташовані вище середньої лінії ряду.

Візуальний аналіз профілів дозволив визначити та вивчити психологічні характеристики майбутніх психологів за співвідношенням показників психологічного благополуччя та схильності до самозмінювання. Так, особам з високим рівнем схильності до самозмінювання притаманна цілеспрямованість, конкретність життєвих цілей, переконання, що додають сенс своєму життю. Це люди, які позитивно ставляться до себе, знають і приймають свої різноманітні прояви, різноспрямовані якості, позитивно ставляться до свого минулого. Представники даної групи характеризуються прийняттям будь-яких емоційних переживань, що супроводжують самозмінювання, позитивним ставленням до свого досвіду змінювання своєї особистості.

Особливості психологічного благополуччя представників групи з низьким рівнем схильності до самозмінювання визначаються сукупністю таких характеристик, як негативна самооцінка, незадоволеність обставинами особистого життя, відчуття особистої нікчемності та слабкості, недостатня здібність підтримувати позитивні стосунки з оточуючими, недооцінювання особистих здібностей по доланню життєвих перешкод, засвоєння нових умінь та навичок. Людей зазначеної групи характеризує залежність від думок та оцінок оточуючих; складність у організації повсякденної діяльності, відчуття свого безсилля, невміння контролювати, змінювати, або ж покращити оточуючі обставини.

Отже, проведене емпіричне дослідження підтвердило попередньо отримані наукові дані про зв'язок психологічного благополуччя особистості з її схильністю до самозмінювання.

Література

1. Лущикова Д.В. (2009). Психологічні складові схильності особистості до самозмінювання: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Південноукраїнський державний педагогічний університет іменя К.Д.Ушинського .Одеса. 240 с.

2. Фризен М.А. (2013). Психология саморазвития: монографія. Петропавловск-Камчатский: КамГУ им. Витуса Беринга. 171с.

3. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. (2005). Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования). *Психологическая диагностика.* №3. С. 95-121.

ЗМІСТ РОБОТИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Алла Гадіяк
магістрантка кафедри технологічної,
професійної освіти та загальнотехнічних дисциплін
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Розглядаючи зміни, що відбуваються в сучасній освіті, яка орієнтується на нову якість, в першу чергу потрібно приділяти увагу педагогічній підтримці школярів в професійному самовизначенні, що є найбільш значущим фактором епохальних змін і в освіті, і в суспільстві.

Перш ніж надати допомогу молодій людині в професійному самовизначенні до робітничої професії, потрібно розуміти сенс надання допомоги, чітко усвідомлювати можливості розвитку особистості в залежності від вибору професії і подальшої професійної освіти.

Мета роботи в питаннях професійного самовизначення не в тому, що б надати рекомендації учню, яка професія підходить, а в тому, що б створити умови, які стимулюють розвиток людини, в результаті якої учень самостійно і усвідомлено міг зробити професійний вибір.

Профорієнтаційна робота – це система психолого-педагогічних, медичних, державних заходів, що допомагають людині, яка вступає в життя, обґрунтовано і усвідомлено вибрати професію з урахуванням своїх інтересів, здібностей і можливостей [1, с. 37].

Ґрунтуючись на вікові та психологічні особливості школярів можна розглянути кілька етапів змісту профорієнтаційної роботи в школі:

4 класи: формування у молодших школярів ціннісного ставлення до праці, усвідомлення його значення в житті людини і в суспільстві; розвиток інтересу до навчально-пізнавальної діяльності, заснованого на посильному практичній участі в різних її видах, в тому числі соціальної, трудової, ігрової, дослідницької.

7 класи: формування у школярів сенсу в отриманні когнітивного досвіду і розвиток інтересу до професійної діяльності; уявлення про власні інтереси і можливості (формування образу «Я»); придбання початкового досвіду в різних сферах соціально-професійної практики: техніці, мистецтві, медицині, сільському господарстві, економіці та культурі. Цьому сприяє виконання учнями професійних проб, які дозволяють зіставити свої індивідуальні здібності з вимогами, що пред'являються професією до людини.

9 класи: уточнення освітніх вимог в ході факультативних занять та інших курсів за вибором; групове та індивідуальне консультування з метою виявлення і формування адекватного прийняття рішення про вибір профілю навчання; формування знань, відповідних інтересам і здібностям, ціннісним орієнтаціям. У 8-9 класах підлітків треба вчити співвідносити свої інтереси і схильності з вимогами, які висувають професії.

11 класи: на даному етапі важливо навчити старшокласників діям з самопідготовки і саморозвитку, формуванню професійних якостей в обраному виді праці, коригування професійних планів, оцінка готовності до обраної діяльності. У 10-11 класах профорієнтаційна робота ведеться і спрямована на самопізнання і вибір професії відповідно до здібностей і особистісних якостей [4, с. 129].

Таким чином, профорієнтаційна робота і передпрофільна підготовка починається з початку навчання в школі і на кожному ступені має свій зміст.

Профорієнтаційну роботу зі школярами в залежності від цілей і змісту можна умовно розділити на чотири етапи.

- ✓ 1 етап – початковий. Робота з учнями 1-4 класів.

За допомогою профорієнтаційної роботи (рольові, дидактичні ігри, бесіди, конкурси, суспільно корисна праця, екскурсії на підприємства, де працюють батьки, сімейні свята та ін.) формується уявлення про світ професій, відповідальне ставлення до праці, усвідомлення його значення в життєдіяльності людини і суспільства, дається установка на вибір професії, проявляється інтерес до майбутньої професії.

- ✓ II етап – ознайомчий. Робота з учнями 5-7 класів.

Мета – знайомити учнів зі світом професій, дати уявлення про різноманіття професій, сформувати інтерес до проблеми вибору професій.

Зміст роботи: бесіди, анкетування учнів та батьків, первинна діагностика пізнавальних інтересів учнів.

- ✓ III етап – визначальний. Робота з учнями 8-9 класів.

Мета – навчити учнів зіставляти свої інтереси і особливості з умовами, які пред'являє професія; розширити кругозір учнів про світ професій.

Зміст роботи: серія профорієнтаційних занять, екскурсії до навчальних закладів початкової та середньої професійної освіти; профорієнтаційні ігри; бесіди з батьками на батьківських зборах, індивідуальні консультації.

- ✓ IV етап – розвиваючий. Робота з учнями 10-11 класів.

Мета – допомога випускникам у самопізнанні та виборі професії відповідно до здібностей та особистісних якостей.

Зміст роботи: психологічні ігри, творчі роботи, вправи на виявлення і розвиток особистісних якостей, індивідуальні консультації [5, с. 77].

Виходячи з усього вище викладеного, можна сказати, що профорієнтаційна робота в школі повинна являти собою безперервну систему заходів для учнів та їх батьків відповідно до вікових особливостей і ступенем навчання школярів. Залежно від віку учнів підбираються профорієнтаційні ігри, вправи, бесіди, екскурсії, які покликані сформувати у школярів уявлення про світ професій і про власні професійні переваги.

Важливу роль у досягненні результату професійного самовизначення дитини відіграє правильний вибір форм та методів профорієнтаційної роботи.

Залежно від кількості учасників розрізняються [2, с. 71].:

– індивідуальні форми профорієнтаційної роботи – дана форма проводиться з певним школярем, у формі бесіди, консультації або індивідуальної діагностики;

– групові – дана форма передбачає роботу з цілим класом або групою учнів. Це може бути гра, урок, групова діагностика, семінар, бесіда, тренінг;

– масові – робота з великою кількістю учнів, наприклад, міжшкільні профінформаційні заходи, презентації навчальних закладів, ярмарки навчальних місць.

Пасивні форми профорієнтації-шкільні заходи [2, с. 72].: у молодших класах так звані «зустрічі з професією»; у старших – вечори зустрічей з фахівцями; бесіди про професії; запрошення професіоналів на шкільні тематичні вечори «Ким бути?».

Активні форми профорієнтації [2, с.72-73].

– організовувані в школах різні дитячі та юнацькі спортивні табори, клуби юних техніків, дитячі морські, залізничні і т. п. клуби, кадетські корпуси,

– залучення молоді в клуби та гуртки: радіотехнічні, авіаційно-спортивні, автосправи та ін.

– розвиток мережі різних шкільних та позашкільних гуртків за професійними інтересами.

– заняття в цехах навчально-виробничих комбінатів – система первинної професійної підготовки, яка дозволяє вести професійний підбір за інтегральним критерієм – успішності освоєння професії.

– консультація для висновку про професійну придатність з представниками школи, майстрів виробничого навчання.

– рубрики та розділи в газетах, на радіо, телебаченні, присвячені цілям професійної орієнтації.

– створення працівниками телебачення та педагогами профорієнтаційних фільмів.

– профорієнтаційна роль фільмів, створених провідними кіностудіями країни, які підвищують престиж професій, формують професійну спрямованість.

– профорієнтаційна робота центрів зайнятості населення [2, с. 73].

Методи профорієнтаційної роботи в школі можна виділити чотири групи методів: інформаційно-довідкові, просвітницькі; професійної психодіагностики; морально-емоційної підтримки; допомоги в конкретному виборі та прийнятті рішення.

❖ Перша група методів:

1) професіограми, або короткі описи професій. Як приклад в рамках теми роботи, можна привести професіограму на великий список робітничих професій.

2) Довідкова література, книжковий фонд і медіаресурси про професії, популярна психологічна література, що допомагає школяреві отримати інформацію про властивості своєї особистості, просто більше дізнатися про себе.

3) інформаційно-пошукові системи, глобальна інформаційна мережа Internet.

4) Професійна реклама і агітація, але тільки достовірна, оперативна і приваблива для школярів. Важливо інформувати учнів про становище на ринку праці міста, перспективи розвитку ринку праці регіону та країни.

5) екскурсії на підприємства і в навчальні заклади. Для проведення екскурсій важливо вибрати фахівців, здатних донести інформацію достовірно, цікаво і привабливо.

6) зустрічі з фахівцями. Проведення спільних заходів з фахівцями підприємств. Взаємодія з колишніми учнями освітнього закладу, зокрема з тими, хто зараз сам є роботодавцями;

7) профорієнтаційні уроки – повинні розглядатися, як система занять, а не окремі заходи.

8) навчальні фільми та відеофільми. Фільми та відеофільми у великій кількості створюються професійними навчальними закладами в якості інформованості абітурієнтів.

9) Засоби масової інформації (ЗМІ). Засоби масової інформації часто спотворюють сенс професії, тому не завжди зручно на них спиратися, але як варіант можливий даний метод.

10) Ярмарки професій (та їх модифікації) нещодавно показали свою профорієнтаційну ефективність. Ярмарки професій дозволяють молодій людині вийти на пряму до представників підприємств і фірм. Поспілкуватися про всі питання, що цікавлять [6, с. 54].

❖ Друга група методів

Друга група – це, за великим рахунком, допомога в самопізнанні:

1) закриті бесіди – інтерв’ю по строго позначених питань.
2) відкриті бесіди – інтерв'ю, дозволяють спілкуватися з дитиною по темі, не обмежуючи традиційними рамками опитування.

3) опитувальники професійної мотивації. Даний метод дозволяє виявити специфічні прагнення школярів до тієї чи іншої професії. Здебільшого це стосується масових професій, «придатних для більшості».

4) опитувальники професійних здібностей.

5) особистісні опитувальники – використання даного методу не завжди ефективно в звичайних умовах.

6) проективні особистісні тести – для їх проведення необхідна спеціальна підготовка і спеціальне стажування профконсультанта.

7) метод спостереження – це один з найбільш поширених методів. Але даний метод ефективний тільки при тривалому контакті з досліджуваною особистістю.

8) збір непрямої інформації про школяра від близького оточення знайомих, батьків, товаришів, а так само педагогів, лікарів і т.д.

9) психофізіологічне обстеження – для того, хто вибирає професію з особливими умовами праці.

10) професійні проби в навчальному процесі.

11) ігри та тренінги, що моделюють умови професійного спілкування або морального прийняття рішення в процесі трудової діяльності.

12) за допомогою тренажерів, службовців для напрацювання трудових навичок, також можна вивчати і прогнозувати готовність освоювати нові професійні дії [6, с. 55].

❖ Третя група методів дана група методів включає в себе:

1) Створення груп спілкування. На тлі комфортної психологічної обстановки вдається більш ефективно розглядати безпосередньо профорієнтаційні питання. Але дані групи не вирішують профконсультаційні проблеми.

2) тренінги спілкування допомагають осягати деякі комунікативні навички, необхідні при влаштуванні на роботу, на іспитах, в діловому спілкуванні і т. д.

3) складні методи індивідуальної та групової психотерапії (нейролінгвістичне програмування, гештальт-групи, логотерапія і т.д.), використовують даний метод тільки консультанти зі спеціальною підготовкою. Дані методи допомагають розібратися з проблемами, що виникли в процесі, професійного самовизначення, а так усвідомити сутність обраної професії.

4) «Полум'яні» публічні виступи сприяють формуванню серйозної мотиваційної бази для самовизначення.

5) успішні приклади самовизначення. Дозволяють допомогти дитині збільшити впевненість в собі, побачити на наочних прикладах успішне вирішення її проблем, пов'язаних з майбутньою професією і працевлаштуванням. Тут важливо наводити приклади випускників, які досягли хороших успіхів на професійній ниві.

6) Свята праці – ці заходи сприяють підвищенню престижності конкретних професій. Природно – при обліку специфіки аудиторії і при такій організації, яка створює обстановку свята (розваги, буфет), а не урочистого заорганізованого зібрання.

❖ Четверта група методів [7, с. 28].

1) побудова алгоритму основних послідовних дій, що забезпечують втілення поставлених цілей і перспектив, що дозволяють наочно (на листочку) представити дитині можливі життєві перспективи.

2) Побудова системи різних варіантів дій (у вигляді «дерев» і «гілок»), що ведуть до певної мети, що дозволяють виділити найбільш оптимальні варіанти перспектив.

3) Використання різних схем альтернативного вибору з уже існуючих варіантів вибору професії, навчального закладу або спеціальності в конкретному закладі (зазвичай використовуються на

заключних етапах консультації) дозволяє зорієнтувати дитину не на одну конкретну професію або один навчальний заклад, а представити кілька варіантів для підстраховки.[7, с. 28-29]

Таким чином, профорієнтаційна робота в школі повинна представляти методичний комплекс систематичних заходів для учнів та їх батьків з урахуванням вікових і психологічних особливостей, і етапом навчання школярів. З огляду на вік школярів, важливо планувати такі профорієнтаційні бесіди, ігри, екскурсії, вправи які нагадують відповідний результат, і сформують знання про різноманітність робітничих професій, а так само допоможуть розібратися у власних професійних перевагах.

Література

1. Гнатюк Н. (2015). Обираючи професію. *Виховання школярів.* №2. С. 37-40.
2. Голомшток А. Є. (2019). Вибір професії і виховання особистості школяра (Виховна концепція профорієнтації). М.: Педагогіка. 160 с.
3. Захаров М. М., Симоненко В. Д. (2014). Професійна орієнтація школярів. К.: Академія. 192 с.
4. Каверіна Р. (2011). Вивчення здібностей школярів – основа профорієнтації. *Народна освіта.* № 5. С. 129-136.
5. Клімов Є. А. (2014). Психологія професійного самовизначення. М., С. 77-80.
6. Шавір П.А. (2018). Психологія професійного самовизначення в ранній юності. К.: Педагогіка. 96 с.
7. Шульгіна Т.А. (2017). Особистісне і професійне самовизначення старшокласника як фактор соціалізації особистості. *Системні дослідження в науці та освіті.* К.: Знання, КДУ. 875 С.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕЖИВАННЯ РОЗЛУЧЕННЯ

Юлія Гезей
магістрантка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Реалії сучасного українського суспільства засвідчують наявність широкого кола родинних проблем, в тому числі дисгармонійних взаємин подружньої пари. Розлучення як соціально-психологічна проблема вивчається багатьма дослідниками. Зокрема, вивчаються мотивація розлучення та його періодизація (К. Аронс, К. Вітек, В. Сисенко, К. Солтс, Г. Спаньє, Н. Юркевич), характеристики його досвіду та адаптації до нового стилю життя (Ю. Альошин, І. Гетерінгтон, Дж. Келлі, Н. Соловйов, та ін.), життя пар у нових шлюбах (Д. Деліс, С. Кратохвіл, Дж. Лофас, Ф. Райс, В. Сисенко, Д. Сова), особливості організації та надання психологічної допомоги розлученим жінкам та

чоловікам (Ю. Альошин, О. Бондаренко, Р. Коцюнас, Т. Титаренко, Г. Фігдор, Е. Ейдеміллер, В. Юстицькіс та ін.).

Узагальнюючи підходи дослідників до визначення поняття «розлучення», ми під розлученням схильні розуміти соціальне явище, яке включає в себе економічні, юридичні, духовно-моральні, ціннісні, культурологічні, а також психологічні аспекти, що робить проблему розлучень актуальною для цілого спектра наук про людину. Також ми вважаємо за можливе зробити висновок про те, що в даний час вчені все частіше говорять про інститут розлучення, роблячи спробу розглянути даний феномен з позицій історичного, філософського, теологічного, юридичного, психологічного, соціального знання. Звертаючись до проблеми розлучень, вчені роблять спробу вивчити фактори, що сприяють росту їх числа. При цьому в якості основних факторів дослідники називають економічний, політичний, культурологічний і релігійний фактори.

Не менше значення має і психологічний фактор, під яким ми розуміємо інтеграцію особистісних особливостей суб'єкта і рівень розвитку його афективної сфери, які об'єктивно забезпечують йому вибір стратегії поведінки в ситуації розлучення. Даний висновок ґрунтується на ідеях К. Аронса [1] та інших вчених, результатом досліджень яких стало виділення стадій шлюборозлучного процесу. Говорячи про третю – построзводну стадію , яку дослідники визначають, як найскладнішу для суб'єкта, акцент ними зроблений саме на емоційному переживанні даного стану.

Аналіз психологічної літератури виявив, що одним із соціальних інститутів, який зазнав значних трансформацій, став інститут сім'ї, яка втратила свою стабільність. Так, В. Шабельніков [5] зазначає, що нові форми організації суспільства об'єктивно привели до придушення сімейної системи і, як наслідок, кардинально змінили характер зв'язку людини з сім'єю. На думку даного дослідника, відмирання цінностей патріархальної сім'ї, їх заміна «на цінності сім'ї міської, з подальшим переходом до дитиноцентрованої і подружньої сім'ї призвело до глибоких революційних трансформацій самого інституту сім'ї, зі зміною її смислових і функціональних змістів». В якості одного з негативних наслідків цих трансформацій сім'ї, можна назвати катастрофічно багато розлучень в сучасному суспільстві. Як відзначають Н. Оліфірович і Т. Валента [2], розлучення – це розрив подружніх відносин в його юридичних, соціальних, економічних і психологічних аспектах, що тягне за собою повну реорганізацію сімейної системи.

Також психологічною проблемою для розлучених осіб є повторний шлюб. В. Сатир пише, що очікування людей з приводу другого шлюбу можуть бути невиправдано великими: багато жінок вважає, що, раз вони позбулися ненависного чоловіка, а тепер знайшли набагато кращого, значить, всі проблеми вирішені. Однак очікування того, що змішана сім'я при повторному шлюбі буде простим продовженням

першої, нереалістичне і призводить до розчарування. У свідомості нерідко присутній прихований підтекст: «Ти повинен бути краще, ніж той, хто був до тебе», тому перед другим чоловіком постає більш важке завдання, ніж перед першим. Головна проблема повторних шлюбів - взаємини вітчима або мачухи з дітьми [3].

З метою досконалого вивчення взаємовідношень між подружжям, які перебувають в єдиному шлюбі та тих, хто знаходиться в повторному шлюбі нами були використані авторська анкета «Мій шлюб» та методика «Незакінчені речення». Ці методики дають нам змогу виявити задоволеність різними аспектами сімейного життя обраних досліджуваних. Дослідження було проведено серед жінок (10 осіб), які перебували в повторному шлюбі та 10 жінок, які перебували на момент дослідження в першому шлюбі. Всі жінки, які брали участь у дослідженні, мешканки м. Ізмаїл та Ізмаїльського району у віці від 25 до 50 років. Респондентам були запропоновані такі питання авторської анкети «Мій шлюб», як: «Ваші основні проблеми в шлюбі (відсутність взаєморозуміння, шкідливі звички (пияцтво), житлові проблеми, фінансові проблеми, сексуальні проблеми, відсутність дітей)», «Як ви оцінюєте в матеріальному плані повторний шлюб?», «У цьому шлюбі, на Вашу думку, Ви щасливі?».

Проаналізувавши отримані результати, було виявлено, що жінки, які мали в першому шлюбі проблеми з пияцтвом і хімічною залежністю чоловіка, відзначають, що в наступному шлюбі ця проблема у їх нових обранців відсутня (з 20% (2 особи) в першому шлюбі до 0% в повторному), пішли повністю сексуальні проблеми (з 30 % (3 особи) до 0%), покращилася фінансова ситуація (з 20% до 10%). У другому шлюбі залишилася житлова проблема у 20 % досліджуваних і стала заявляти про себе проблема відсутності дітей в новому шлюбі у 30 % жінок. У матеріальному плані повторний шлюб для 50% респонденток краще першого і значимо гірше лише для 10 % жінок. 80% респонденток вважають, що їх новий шлюб в цілому благополучніше попереднього. При цьому 50% респонденток заявляють, що вони щасливі в новому шлюбі, висловлюваннями типу: «Абсолютне щастя. Мені дуже пощастило. Боюся наврочити» і 30% – висловлюваннями: «Цей шлюб набагато краще, ніж попередній. Є періоди абсолютного щастя, але є й чимало проблем з чоловіком, дітьми, родичами. Доводиться багато працювати на сім'ю і взаємини». 10% респонденток не змогли дати однозначну відповідь, формулюючи в цілому свої відповіді так: «Багато хорошого, але і дуже багато проблем. Все нестабільно: відносини з чоловіком, стосунки чоловіка з моєю дитиною, зі своєю залишеною дитиною і колишньою дружиною, фінансові, житлові проблеми». Лише 10 % респонденток оцінили свій новий шлюб як нещасливий, характеризуючи свою ситуацію в цілому так: «Не знаю, чи зберігати цей шлюб. Розчарована у чоловікові і чоловіках в цілому. 20 % жінок, які перебувають у повторному шлюбі, турбує проблема матеріального

достатку сім'ї. І нічого не хотіли б покращувати 40 % жінок з сімей повторного шлюбу.

Також за допомогою методики «Незакінчені речення» нами було виявлено відношення досліджуваних жінок обох груп до проблем своїх сімей та подружніх відносин. Як показали результати дослідження, жінки, які перебувають у повторному шлюбі, в порівнянні з жінками з єдиного шлюбу більш реалістичні в оцінці свого чоловіка («не ідеал» – 0% проти 20% у повторношлюбних), критичніше в оцінці сексуальних відносин з ним («могли б бути краще» - 40% у повторношлюбних проти 20% у представниць єдиного шлюбу). Своєму чоловікові не пробачили б обман, зради – 20% у повторношлюбних проти 0% у представниць контрольної групи.

Жінки, які перебувають у повторному шлюбі, визнають розлучення «найкращим способом уникнути мук», якщо у відносинах немає взаєморозуміння. У той час як жінки з єдиних шлюбів вважають розлучення катастрофою («зникає сенс життя»). Жінки, які перебувають у першому шлюбі, значимо частіше жінок, які перебувають в повторному шлюбі, вважають себе коханими -40 % проти 10% у повторно шлюбних.

Таким чином, результати дослідження показали, що жінки, які перебувають у повторному шлюбі, без ілюзій, реалістичніше оцінюють подружжя, їхні переваги й недоліки, не терплять поганого поводження чоловіків, активно уникають чоловіків з алкогольною та наркотичною залежностями, не бояться розлучення. Часто це сильні, вольові, досвідчені в сексі жінки, які вміють подобатися, ладити з чоловіками (мова йде про тих жінок, кому вдалося вступити в повторний шлюб, а це, згідно зі статистикою, менше 50% розлучених жінок). Можливо, ці уявлення – результат не тільки зайвої критичності жінок, адже їм дістаються чоловіки, які також пережили розлучення, «поранені» життям, з важким характером. У більшості за плечима діти, колишні дружини, родичі зі своїми проблемами, які доводиться вирішувати. Жінки, які перебувають у першому шлюбі, значимо частіше жінок, що перебували в повторному шлюбі, вважають себе коханими, спокійніше почувають себе в родині. У своїй родині частіше незадоволені фінансовою стороною шлюбу, пасивністю чоловіка, частіше відчувають потребу відпочити від сім'ї і дітей, але розлучення бояться, стоять на сторожі сімейного благополуччя. Залишається визнати, що перший шлюб є засобом стабільності відносин, спокою жінки, зростання добробуту сім'ї

Існує думка, що другі шлюби рідко бувають щасливими. Результати нашого дослідження свідчать про те, що багатьом жінкам новий шлюб приносить щастя. Досвід першого шлюбу для жінок, які пережили розлучення, не пройшов марно: жінки змінилися, стали сильнішими, впевненішими в собі, більш реалістично дивляться на життя і осіб протилежної статі, успішніше будують з ними відносини.

Одержані результати узгоджуються з даними теоретико-емпіричних досліджень Столярчук О. А. , який стверджує, що внаслідок серйозного аналізу попереднього шлюбу, особистість окреслює для себе нову модель вибору потенційного подружнього партнера, без зайвої ідеалізації, чітко усвідомлюючи його бажані та небажані якості. Надалі подружні взаємини людина будує на підґрунті свідомої симпатії, а не сліпої закоханості. Описана модель поведінки є характерною для зрілих, адаптованих особистостей, які отримують корисні уроки зі свого першого невдалого одруження. Обираючи повторно більш адекватного подружнього партнера, вони також змінюють свою поведінку, демонструючи вищу готовність до компромісів. Нерідко трапляються ситуації повторення психологічних проблем у повторному шлюбі. Успішність повторного шлюбу суттєво залежить не стільки від матеріально-побутової забезпеченості чи фізичної гармонії, як від психологічної сумісності подружніх партнерів, поступливості та мудрості. Життєвий досвід, що містить спогади розриву попередніх шлюбних взаємин, змушують людину, повторно обираючи подружнього партнера, опиратись більше на здоровий глузд, аніж на почуття. Аналізуючи стару і нову лінії шлюбного життя, нова подружня пара налаштовується оптимістично і не поспішає руйнувати й ці стосунки [4].

Література:

1. Аронс К. (1995). Развод: крах или новая жизнь? / Пер. с англ. М.: МИРТ. 448 с.
2. Олифирович Н., Велента Т. (2017). Практика семейной психотерапии: системноаналитический подход. М.: Академический проект. 355 с.
3. Сатир В. (2000). Психотерапия семьи. СПб.: Речь.
4. Столярчук О. А. (2015). Психологія сучасної сім'ї : навч.посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В. 136 с.
5. Шабельников В. К. (2015). Функции семьи в психологических напряжениях современного общества. *Педагогическое образование в России.* №11. С. 167-171.

ОСОБЛИВОСТІ СИНДРОМУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У ПСИХОЛОГІВ РІЗНОГО ФАХУ

Світлана Генчу
студентка ІІ курсу факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – Проданова О.М.

Феномен синдрому емоційного вигорання – одна з найбільш складних і малодосліджених в області психології людини. Це явище, що призводить до негативних змін в структурі суб'єкта діяльності, що

сприяє зниженню ефективності професійної діяльності.

До теперішнього часу виявляється протиріччя між необхідністю попередження розвитку емоційного вигорання фахівців і недостатньою розробленістю теоретичних уявлень про особистісні фактори, що сприяють його формуванню, а саме про обумовленість емоційного вигорання рівнем розвитку внутрішньої діалогової активності.

Л. А. Китаєв-Смика [4] виділив помилкові підходи до розуміння «синдрому емоційного вигорання»:

1) неповноцінність підходу до «вигорання», що розглядають виключно емоційну його складову, та не звертають уваги на інші його компоненти (так з'явився вираз «емоційне вигорання»). Ще більш безперспективний погляд на «вигорання» лише з оцінкою втрати професійних успіхів людини (так званого «професійного вигорання»).

2) синдром «вигорання» особистості можна порівнювати з симптоматикою «стресу життя», але не треба перемішувати їх. Якщо це робити, то остаточно зникає чітке уявлення про «вигорання» як про стан специфічний, самостійний.

3) є думка, що «вигорання» - це механізм психологічного захисту від психотравмуючих впливів. На підставі досліджень Е. Г. Луніної показано, що негативні особистісні зміни (в тому числі спотворення моральних норм), що виникли в ході професійної діяльності - це не «захист», а порушення захисних систем людської психіки. В їх основі - ослаблення адаптаційних можливостей організму. І головним стає не "професійна деформація», а «руйнування особистості» [6].

4) «вигоранням» не треба називати деякі захисні стани, що виникають при стресі. У людини емоційно-ригідної в екстремальних ситуаціях може зростати її ригідність. Це не «вигорання», а психологічний захист від стресу при напруженій або навіть небезпечній монотонії.

Вченим виділено три фази, які описують реакцію організму на стрес:

1. Стадія тривоги. На стадії реакції тривоги, сигнал лиха надсилається в частину мозку, яка називається гіпоталамус. Гіпоталамус забезпечує вивільнення гормонів, які називаються глюкокортикоїдами.

2. Стадія опору. Під час стадії опору організм намагається протидіяти фізіологічним змінам, які відбулися під час стадії реакції тривоги. Стадія опору регулюється частиною вегетативної нервової системою, яка називається парасимпатичною.

3. Стадія виснаження. На цьому етапі стрес зберігається протягом тривалого періоду. Організм починає втрачати здатність боротися зі стресором і зменшувати його шкідливий вплив, оскільки виснажується вся адаптивна здатність. Ця стадія може призводити до стресових перевантажень і до проблем зі здоров'ям, якщо вони не будуть вирішені негайно [4].

Синдром емоційного вигорання – це реакція організму на виснаження у вигляді особистої відстороненості і в формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на психотравмуючі впливи, що призводить до деформації особистості і придбання функціонального стереотипу внаслідок тривалого емоційного навантаження [1].

К. Маслач [5] пропонує такі основні компоненти емоційного вигорання: почуття емоційного виснаження, тенденція розвивати негативне ставлення до клієнтів («дегуманізація» або «деперсоналізація»), розвиток негативного ставлення до себе і своєї роботи.

В свою чергу, такі компоненти дозволяють виділити три ознаки цього явища. По-перше, синдром емоційного вигорання - це захисна реакція на стресові впливи. По-друге, емоційне вигорання виникає в умовах інтенсивного спілкування, проявляється як комунікативна втома, неможливість співпереживати та пов'язане з порушенням механізму ідентифікації - відчуження. По-третє, синдром емоційного вигорання характерний для соціальних професій, де суб'єкт діяльності постійно виявляється залученим до проблем партнера, який відчуває емоційне неблагополуччя.

По суті, походження синдрому емоційного вигорання неможливо однозначно пов'язати з тими чи іншими організаційними, особистісними або ситуаційними факторами, швидше, він є результатом складної взаємодії особистісних особливостей людини, ситуації її міжособистісних відносин з її професійною і робочою ситуацією, в якіх вона знаходиться.

Порівняльний аналіз професіограм психологів, які надають екстрену і тривалу психологічну допомогу, показує, що в цих суміжних професіях існують відмінності:

1) у психологів, які надають екстрену психологічну допомогу, відсутні науково-практичний, педагогічний, дослідний види діяльності. Основною формою роботи психологів, які надають екстрену психологічну допомогу, є консультування, а у психологів, які надають тривалу психологічну допомогу - діагностика, профілактика, просвіта, консультування, корекція та розвиток;

2) у психологів, які надають тривалу психологічну допомогу, відсутні нічні зміни, аритмічний характер праці та нерівномірне навантаження;

3) психолог, який надає екстрену психологічну допомогу, повинен володіти знаннями в галузі психотерапії кризових станів і гострого горя, в той час як психологу, який надає тривалу психологічну допомогу, необхідні знання всіх галузей психології;

4) діапазон умінь і навичок психологів, які надають тривалу психологічну допомогу, досить широкий (психодіагностика, психокорекція, психопрофілактика, психотерапія тощо), а у психологів, які надають екстрену психологічну допомогу, повинні бути сформовані навички конструктивного спілкування по телефону;

5) відмінності в професійно важливих якостях (професійні особливості психіки і професійні особливості особистості) [1].

Спираючись на вищесказане, можна дійти висновку, що синдром емоційного вигорання більш за все характерний для психологів, які надають екстрену психологічну допомогу. В даному випадку в них спостерігаються фази:

1) напруги, при цьому в цій фазі найбільш яскраво проявляються симптоми: переживання психотравмуючих ситуацій, незадоволеності собою, загнаності в клітку, тривоги і депресія;

2) резистенції, з переважанням сформованості таких симптомів: неадекватного виборчого емоційного реагування, розширення сфери економії емоцій;

3) виснаження, в якому переважають такі симптоми: особистісна відстороненість і психосоматичні та психовегетативні порушення.

Всі ці прояви синдрому емоційного вигорання у психологів, які надають екстрену психологічну допомогу, пояснюються основним змістом (консультація клієнтів), діями (вислуховування, інформування клієнтів), умовами їх роботи (наявність нічних змін, роботи у вихідні та святкові дні, нерівномірне та непрогнозоване навантаження, аритмічний характер) [1].

Успішність, або неуспішність адаптації багато в чому визначають особистісні особливості, і, в той же час, сама адаптація є потужним стимулом для розвитку особистості. Очевидно, що особистісні особливості формують у кожному окремо взятому випадку унікальні, неповторні цілісні комплекси, які, залежно від їхньої природи, можуть бути віднесені до рис характеру, темпераменту, соціально-психологічних властивостей особистості. Для розвитку вигорання важливо і те, як практичний психолог долає стрес. Дослідження показують, що найбільш вразливі ті, хто реагує на нього агресивно, нестримано, протистоять йому будь-якою ціною. Такі люди схильні недооцінювати складність завдань і час, необхідний для їх вирішення. Важливе значення для людини і її організму має властивість протистояти не тільки факторам, що викликають стрес, але і до впливу тривалих стресів, що певним чином відносяться до вигорання.

Ще однією особливістю є схильність до інтроверсії, спрямованість інтересів на свій внутрішній світ. Зовні це проявляється як емоційна закритість, формалізація контактів. Як правило, такі люди важко перебудовують свої життєві плани, поведінкові стереотипи, тому самостійно рідко можуть впоратися з проблемою емоційного вигорання. Особистісні риси емоційної нестійкості, боязкості, підозрілості, схильності до почуття провини, консерватизму, імпульсивності, напруженості, інтроверсії мають певне значення у формуванні синдрому емоційного вигорання [7, с. 55].

При оволодінні людиною професіям неминуче відбувається зміна структури її особистості, коли, з одного боку, відбувається посилення та інтенсивний розвиток якостей, що сприяють успішності діяльності, а з

іншого – зміна, придушення і навіть руйнування балансуючих структур, які не беруть участі в процесі професійного становлення. До синдрому емоційного вигорання більш схильні люди, які відчувають постійний внутрішній конфлікт, пов'язаний з роботою (наприклад, жінки, у яких існує внутрішнє протиріччя між роботою і сім'єю) [8, с. 9].

Дж. Фрейденберг [9], описуючи «вигораючих» як «співчуваючих, гуманних, м'яких людей, які легко захоплюються, ідеалістів, орієнтованих на інших, інтровертованих, фанатичних, і одночасно, нестійких до стресів», визначив типи особистостей, найбільш схильних до емоційного вигорання:

1. Гіпервідповідальний тип – людина повністю присвячує себе роботі, має тенденцію занадто багато брати на себе. Затиснутий з трьох сторін: влади своїх потреб, потреб клієнтів і керівництва.

2. Односпрямований працівник, надмірно відданий роботі, незадоволений життям. Він використовує роботу, як замінник соціального життя, настільки заглиблюючись у неї, що не залишається часу на себе. Це призводить до втрати власного Я.

3. Авторитарний робітник, який покладається на свої повноваження, щоб керувати іншими людьми, і очікує підкорення з боку підлеглих найбільше, незважаючи на величезні емоційні витрати.

4. Трудоголік - професіонал, схильний ототожнюватися з тими, з ким і для кого він працює. Він ризикує занадто і на тривалий час втягнутися в роботу, втрачаючи себе в житті.

Однією з найбільш популярних особливостей особистості, пов'язаної з вигоранням є «особистісна витривалість». Дана характеристика в зарубіжній психології визначається як здатність особистості бути високоактивною кожен день, здійснювати контроль за життєвими ситуаціями і гнучко реагувати на різного роду зміни. Люди з високим ступенем цієї характеристики мають низькі значення за шкалою емоційного виснаження і деперсоналізації та високі за шкалою редукції професійних досягнень [2, с. 27].

Критичність особистості породжує розвиток перфекціонізму, що проявляється в схильності пред'являти самому собі та оточуючим дуже високі вимоги, здійснювати постійне порівняння себе з оточуючими, фіксації уваги на власних невдачах і помилках. У професійній діяльності він проявляється в постійних сумнівах якості виконаної роботи, крайній чутливості до критики, відсутності можливості відчувати задоволення від результатів своєї діяльності через переконання, що вона виконана недостатньо якісно [3, с. 29].

На підставі вищесказаного, можна дійти висновку, що для психологів, які надають екстрену психологічну допомогу, характерно наступне: стійкий стиль і середній рівень саморегуляції, завищена самооцінка та оптимальний рівень домагань, середній рівень самоактуалізації та низький рівень гнучкості спілкування, середній рівень емпатії.

Для психологів, які надають тривалу психологічну допомогу, характерний стійкий стиль і високий рівень розвитку саморегуляції, адекватна самооцінка і некритичний рівень домагання, середній рівень розвитку самоактуалізації, переважання високого рівня саморозуміння, середній рівень суб'єктивного контролю, середній рівень розвитку емпатії.

Таким чином, між психологами, які надають екстрену і тривалу психологічну допомогу, існують відмінності у прояві синдрому емоційного вигорання і в особливостях його протікання. Отже, механізм виникнення та розвитку синдрому емоційного вигорання у даних груп психологів має як схожі, так і різні характеристики, що в основному обумовлено видом психологічної допомоги та задається нормативно професією.

Література:

1. Бузовкина Н. Ю. (2008). Синдром эмоционального выгорания у психологов, оказывающих экстренную и продолжительную психологическую помощь. *Вестник Башкирского университета.* Т. 13. С. 1100-1102.

2. Мищенко М.С. (2013). Взаимосвязь эмоционального выгорания с чертами личности психолога. *Азимут научных исследований: педагогика и психология.* №1. С. 27-29.

3. Поженина Е.Е. (2019). Особенности структуры эмоционального выгорания у психологов с разным уровнем внутренней диалоговой активности. *Вестник науки и образования.* №23 (77). Ч. 2. С. 28-31.

4. Китаев–Смык Л. А. (2007). Вопросы психологии экстремальных ситуаций. №4. С. 2-13.

5. Maslach C. (1993). Professional bumout: Recent developments in the theory andresearch. Washington: D. C: Taylor & Trancis. P. 19-32.

6. Лунина Е. Г. (1997). Социально-психологическая поддержка как фактор минимизации профессиональной деформации сотрудников правоохранительных органов: автореф. канд. пед. Наук. М.

7. Воробьева М.А. (2008). Психолого-педагогические условия преодоления педагогом синдрома эмоционального выгорания: дис. канд. психол. наук 19.00.07. Екатеринбург. 231 с.

8. Дудяк В. (2007). Емоційне вигорання. К.: Главник. 126 с.

9. (2010). Проблеми загальної та педагогічної психології [Текст]: збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С.Костюка НАПНУ / ред. С.Д. Максименко. К.: Гнозіс. Т.12. Ч.6. 507 с.

САМОТНОСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА СЬОГОДЕННЯ

Яна Денисова
студентка IV курсу факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Самотність - одна з найскладніших психологічних проблем людини, обумовлена соціальними, демографічними, економічними та іншими факторами. Відчуття самотності вважається негативним фактором впливу на особистість, причиною виникнення депресивного стану, пригніченості і навіть психічних захворювань.

Проблемою самотності в рамках психологічних досліджень займалися такі вчені і філософи, як Н.Б. Бячкова, Р. Вейс, І.С. Кон, В.І. Лебедєв, Ж.В. Пузанова, У.А. Садлер, Т.С. Тайгулова, Г.Р. Шагівалеева і ін. [5, с. 270].

Аналіз сучасних психологічних досліджень [1; 2; 4 та ін.] дозволяє нам стверджувати, щосамотність – соціально-психологічне явище, емоційний стан людини, пов'язаний з відсутністю близьких, позитивних емоційних зв'язків з людьми або з страхом їх втратити в результаті вимушеної причини соціальної ізоляції [3, с. 23]. Розрізняють позитивну (самітнення) і негативну (ізоляція) самотність. Однак, на наш погляд, найчастіше поняття має негативні конотації. Як правило, самотні – це нещасні люди. У них мало соціальних контактів, особисті зв'язки з людьми у них обмежені або розірвані, вони переживають своє становище як важкий психічний стан, що супроводжується поганим настроєм і тяжкими емоційними переживаннями [4, с. 157-158].

С. В. Малишевою і Н. А. Різдвяною були виділені основні причини, що зумовлюють виникненню почуття самотності у молодих людей:

–усвідомлення себе унікальною, неповторною особистістю;

–відсутність достатньої кількості міжособистісних контактів з однолітками. Тільки в суспільстві можливо самоствердитися, навчитися взаємодіяти в неформальній групі однолітків, відчути підтримку друзів;

–екзистенціальна криза «сенсу життя»;

–примусове утримання молодих людей в будь-яких групах [2, с. 63].

Основною причиною соціальної дезадаптації студентів є те, що вони відчувають негативні переживання, які впливають на процес соціалізації і формування особистості. Відчуття власної самотності нерідко призводить до формування нігілістичного ставлення особистості до суспільства, до розвитку у неї форм поведінки, спрямованих на протиборство з нею: кримінальні та екстремістські дії, алкоголізм, наркоманія [1, с. 174].

Самотність у студентів – це результат дії багатьох соціально-культурних і психологічних факторів. Усвідомлення власного матеріального неблагополуччя, невдачі у встановленні контактів з однолітками і старшими за віком людьми є передумовами, які

сприяють виникненню самотності в студентському віці. Дані передумови можуть спровокувати появу самотності в тому випадку, коли вони потрапляють у відповідні умови: дисгармонійний розвиток особистості студента, обмежене коло контактів аж до ізоляції, невдале професійне самовизначення, відсутність комунікативних умінь, що і виступають умовами появи самотності в юнацькому віці [4, с. 160].

У нашу дослідженні взяли участь 30 студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету з першого по п'ятий курс навчання, віком від 17 до 23 років.

В якості психодіагностичного інструментарію нами використовувалися наступні методики: методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона, в якій пропонується ряд тверджень, що характеризують ступінь самотності (високий, середній, низький) та опитувальник для визначення виду самотності С. Г.Корчагінової, в якій виділяються три види - дифузна, відчужена, дісоціїрованна самотність.

Згідно з результатами методики, спрямованої на діагностику рівня суб'єктивного відчуття самотності Д. Рассела і М. Фергюсона, ми виділили три підгрупи в залежності від рівня переживання самотності. У 8 (27 %) респондентів визначається високий рівень переживання самотності, у 12 (40%) - середній рівень переживання самотності і у 10 (33%) - низький рівень переживання самотності. Отже, більшість студентів мають, як правило, так званий «середній» рівень суб'єктивного переживання самотності, але це не говорить про те, що вони ніколи не відчувають почуття самотності, скоріше вона або носить ситуативний характер і в даний час не відчувається студентами, або свідомо заперечується студентом в силу небажання показувати свої почуття іншим людям, або не усвідомлюється їм завдяки захисним механізмам. Так чи інакше, не можна заперечувати, що стан самотності в житті студента відіграє значну роль.

Результати методики показали, що серед діагностованих внутрішніх станів, які впливають на ставлення людини до самої себе і світу, самотність не займає лідируюче положення, але так чи інакше присутнє в структурі особистості студентів. Самотність слабо виражена і не є найбільш гострою проблемною зоною для більшості студентів, але для тих, хто відчуває самотність, цей стан переживається дуже болісно.

Для того щоб з'ясувати, яке місце займає самотність серед інших проблем у студентів, був використаний опитувальник для визначення виду самотності (С. Г. Корчагінової), в якому виділяються три види - дифузна, відчужана, дісоціїрована самотність.

На основі аналізу отриманих результатів за методикою С. Г. Корчагінової, у студенті з високим та середнім рівнем переживання самотності виявлено, що у осіб 10 (50%) переважає дифузна самотність, для них характерна недовіра в міжособистісних відносинах і поєднання суперечливих особистісних і поведінкових характеристик, а саме опір і пристосування до конфлікту; наявність всіх рівнів емпатії; збудливість,

тривожність і емотивність характеру, комунікативна спрямованість. Таке протиріччя багато в чому пояснюється ототожненням студента з різними людьми, які мають різні психологічні характеристики.

Відчужена самотність характерна найменшій кількості випробовуваних – 7 (35%) студентів. Вона проявляється в збудливості, тривожності характеру, низької емпатії, вираженій нездатності до співпраці, підозрілості і залежності в міжособистісних стосунках.

Наступний вид самотності - дісоціїрована - виявляється у 3 (15%) молодих людей. Це найскладніша позиція за походженням і переживанням. Її генезис визначається чіткими процесами ідентифікації та відчуження і їх швидкою зміною навіть по відношенню до одних і тих самих людей. По-перше, студент ідентифікує себе з іншим, приймаючи його спосіб життя і слідуючи за ним, повністю довіряючи «як самому собі».

Саме це «як самому собі» становить розуміння основи психологічного генезису цього стану. За повної ідентифікацією слід явне відчуження від одного і того ж об'єкта, що відбиває справжнє ставлення людини до себе. З одного боку свої особистості молода людина приймає, інші категорично відкидає. Як тільки проекція цих якостей відбивається на об'єкті ідентифікації, цей об'єкт негайно відкидається, тобто відбувається різке і беззастережне відчуження. Почуття самотності при цьому гостре, чітке, усвідомлене, хворобливе.

Дісоціїрована самотність виражається в тривожності, збудливості і демонстративності характеру, протиборстві в конфліктах, особистої спрямованості, поєднанні високої і низької емпатії (при відсутності середнього рівня), егоїстичності в міжособистісних відносинах, що, безумовно, є протилежними тенденціями.

Тобто, можна сказати, що більшість студентів мають потребу в підтримці і розумінні з боку свого оточення, але іноді відчувають себе абсолютно нормально і навіть цілком комфортно, перебуваючи наодинці з самими собою.

Таким чином, як бачимо з отриманих результатів, для більшості студентів характерна активна життєва позиція, самовпевненість, товариськість, ініціативність. Для них стан самотності не характерний, виражений дуже слабо. А також були виявлені студенти, що відчувають самотність, які відрізняються замкнутістю, сором'язливістю, пасивністю.

Отже, студенти по-різному реагують на самотність в залежності від того, як вони самі до неї ставляться. Хто прагне її уникати, вона турбує сильніше, ніж тих, хто до неї не прагне, тому перші при цьому відчувають негативні переживання, пов’язані з незадоволеністю своїм становищем в системі соціальної та міжособистісної комунікації. Для других в даному випадку характерне переважання спокою, можливо байдужості. Позитивно переживають самотність студенти, які уявляють собі усамітнення як цілком задовільну ситуацію. Вони

частіше спокійні, розслаблені, іноді відчувають почуття підйому, наснаги.

Отримані результати свідчать про те, що суб'єктивне усвідомлення себе самотнім тісно пов'язане з обмеженістю комунікативних (перш за все), емоційних і духовних зв'язків з оточуючими людьми, але в той же час для частини студентів характерна неадекватність сприйняття свого положення, тобто визначення себе як самотнього при відсутності серйозних підстав для цього і визначення себе як і самотнього при наявності багатьох ознак об'єктивної самотності.

Для більшості студентів характерне розуміння самотності як життєвої ситуації, що викликає негативні переживання. Суб'єктивне визначення себе як самотню людину, а також негативне і позитивне переживання самотності, пов'язані з рядом індивідуально-психологічних властивостей особистості студентів.

Література

1. Духновський С. В. (2005). Переживання дисгармонії міжособистісних відносин: Монографія. Курган: Вид-во Курганського держ. ун-ту. С. 174-180.

2. Малишева С. В., Різдвяна М. О. (2001). Особливості почуття самотності у підлітків. *Вісник московського університету. Серія 14. Психологія.* №3. С. 63-68.

3. Неумоева Є. В. (2004). Самотність як суспільно-історичне явище і як явище індивідуального життя. *Гуманітарний вектор. Вісник Забайкальського відділення Академії гуманітарних наук.* Чита: ЗабГПУ. С.23-29.

4. Шагивалеева Р. Н. (2007). Самотність і особливості його переживання студентами. Єлабуга: «Алмедиа». С. 157-160.

5. Швалб Ю. М., Данчева О. В. (2001). Самотність: соціально-психологічні проблеми. Київ: Україна. 270 с.

САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ ЯК РЕСУРС ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ

Валерія Древаль
студентка ІІІ курсу факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – Жоха С.П.

А. Маслоу вніс найвагоміший внесок у вивчення само актуалізації. Він є автором фундаментальної психологічної теорії самоактуалізації. Найбільшу популярність дослідніку принесла розроблена ним модель ієрархії потреб. У ній він виділяє п'ять «рівнів» потреб, підкреслюючи, що ці потреби є вродженими і універсальними для будь-якої людини:

1. фізіологічні потреби (нижчий рівень);
2. потреби в безпеці;

3. потреби в любові, прихильності в приналежності до певної соціальної групі;

4. потреба в повазі і визнанні;

5. потреба в самоактуалізації.

Піраміда потреб А. Маслоу утворює ієрархію. Нижчі потреби, як правило, є більш загальними, відповідно, якщо дані потреби не задоволені, вся активність людини спрямовується на задоволення. Коли потреби нижчого рівня задоволені, вони перестають в більшій мірі впливати на поведінку, щодо потреб більш високого рівня, то вони теж визначають поведінку особистості.

Д.О. Леонтьєв виділяє в роботах А. Маслоу п'ять послідовно пересічених трактувань понять «Самоактуалізація»:

1. як вищого рівня і мети розвитку;

2. як вищого мотиву;

3. як процесу розвитку;

4. як граничних переживань;

5. як передумови, відправної точки Буття.

У загальному випадку воно означає процес становлення особистості і розкриття потенціалу людини. Самоактуалізовані люди є основною рушійною силою людства. Це видатні вчені, талановиті музиканти, художники і письменники. Це майстри своєї справи, будь це в науці, бізнесі або в будь-якій сфері життя людини.

Як ми бачимо, самоактуалізацію можна вважати основним поняттям в проблемі особистісного зростання. Ми вважаємо, що водночас вона є і його ресурсом.

Так, за А. Маслоу, «самоактуалізація» – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, більш повне пізнання і прийняття своєї власної початкової природи, невпинне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості.

На першому рівні знаходяться фізіологічні потреби. Сюди входить потреба в їжі, сні, сексуальна задоволеність і інше. На другому рівні розташовується потреба в безпеці, прагнення до комфорту і стабільності. На третьому – потреба в любові і приналежності (до групи), набуття сім'ї та друзів. На четвертому потреба в повазі, успіх і визнання в суспільстві. На п'ятому та шостому рівнях знаходяться потреби в знанні і естетичні потреби. І, нарешті, на сьомому рівні розташовується потреба в самоактуалізації.

Дана ієрархія називається пірамідою потреб за А. Маслоу. Сенс цієї концепції в тому, що в міру задоволення нижчих потреб, актуальними стають потреби вище. І, навпаки, незадоволення потреб на перших рівнях сприяє сповільнення на тій чи іншій ступені розвитку. Якщо питання виживання стоїть на першому місці, то про творчість не може бути й мови. І тоді виникає питання, про яке особистісне зростання може йти мова?

У сучасному суспільстві ситуація така, що первинні потреби являють собою бездонну бочку, яку ніколи не можна наповнити. На

рівні фізіології через комплексів і обмежень у багатьох людей виникає проблема в сексуальної задоволеності (хоча практично у всіх є можливість вживати їжу і вгамовувати спрагу). Пригнічений інстинкт самозбереження породжує недовіру до світу і постійне відчуття небезпеки. Проблема самотності, брак спілкування також продовжують список перешкод в задоволенні потреб.

Вихід до процесу самоактуалізації, як результат психотерапії, говорить про те, як мінімум, що у людини немає сильних внутрішніх перешкод для задоволення нижчих потреб (з першого по шостий рівень). Вона в гармонії з собою, життя має сенс. Інакше кажучи, ресурсна особистість.

А. Маслоу, займаючись проблемою самоактуалізації, виділяв 8 принципів, які характеризують поведінку психічно здорових актуалізованих людей.

1. Самоактуалізація – повна і щира віддача процесу з підвищеною свідомістю, інтересом і любов'ю до справи.

2. Життя розглядається як процес прийняття рішень. Вибір з двох рішень - рухатися вперед або назад. Рух назад обумовлено уявними страхами, недовірою до світу, бажанням захиститися від нього, залишитися в зоні комфорту. Рух вперед передбачає прийняття рішення на користь особистісного зростання. Навіть якщо цей процес пов'язаний з наявністю якихось труднощів. Будь-який крок в напрямку особистісного росту призводить до самоактуалізації.

3. Самоактуалізуватися – значить бути самим собою, бути природним, усвідомлювати себе в світі і реалізовувати в ньому свої наміри.

4. Честність і прийняття відповідальності за свої дії. Чесність, перш за все, перед собою. Самоактуалізуюча людина сама приймає рішення в своєму житті, сама за нього відповідає (це не означає, що не слід приймати допомоги від інших людей, просто в кінцевому підсумку слід самому приймати рішення).

5. Самоактуалізуватися – значить діяти поривам серця, вчиться слідувати інтуїції, своєму призначенню.

6. Самоактуалізація – процес вдосконалення свого таланту, своїх знань і навичок.

7. Для самоактуалізації характерні так звані «пікові переживання». Це моменти екстазу, дуже сильної хвилі емоцій, яка повністю поглинає людину. У такі моменти найкраще і щиро пізнає світ, діє більш усвідомлено, з'являється здатність в критичних ситуаціях відчувати натхнення.

8. Самоактуалізація – процес пізнання себе. Людина усвідомлює, що їй подобається, а що ні. Вона відкриває для себе свої власні характеристики. Вона усвідомлює свої страхи і обмеження від світу і відмовляється від них. Відмова від захисних оболонок може виявитися болючим, особливо на початкових етапах саморозвитку. Але психіка

відновлюється, набирається досвіду, і з'являється свого роду імунітет до тих речей і явищ, проти яких людина споруджує ці перепони.

Поняття «самоактуалізація» має безліч синонімів: «самореалізація» «самоздійснення», «повна людяність», «природність», «проходження змістом життя» і інше. Всі вони означають можливість повністю реалізувати себе в цьому світі у всіх сферах свого життя. У сфері міжстатевих відносин – бути гідною коханою людиною і коханцем, в професійній сфері – бути першокласним фахівцем і безцінним співпрацівником, в сфері сімейних відносин – бути прекрасним батьком або матір'ю, в інтелектуальній сфері – постійно розширювати свої знання, бути розумною людиною і інше.

Емоційний стан у самоактуалізованих людей теж дуже цікава річ. Саме життя розглядається як гра. Про стан «гри» багато чого написано, багато хто про нього мріє. Але мало хто його відчуває. Існує навіть кілька технік, які нібито допомагають цей стан виробити. Самоактуалізованим людям не потрібні техніки. Цей стан йде з самого серця. Вони проявляють щирий інтерес до всього. Будь-яка ситуація, яка для звичайної закомплексованої людини буде «убивчою», для них буде цікавою, що зачаровує. Як ми бачимо, мова знов йде про ресурс.

Стан «гри» передбачає включення в саму цю гру. Самореалізовані люди залучені в процес життя. Для них «гра в життя» найцікавіше заняття. Вони постійно відкривають для себе що-небудь нове, постійно в житті щось змінюється, такі люди прагнуть жити щасливо з усіх галузей в житті. Більш того, життя не поділяється на «паралельні реальності»: дім, робота, друзі і т.п. Життя представляється одним реальним потоком, в якому для таких людей є багато можливостей реалізувати себе і бути щасливою, психологічно здоровою людиною.

Часом такі люди роблять в «грі» паузу. Іноді в житті самоактуалізованих людей бувають моменти, коли вони зупиняються і відпочивають від життя. У такі періоди вони схильні до філософствування і самоаналізу. Набравшись сил, вони приступають до процесу активної життєвої реалізації.

Уваги заслуговують так звані внутрішні сигнали. Дотримання внутрішнього голосу і внутрішніх сигналів є важливим процесом в особистісному зростанні. Передбачається слідувати поривам і імпульсам, що йдуть з глибини душі, про які людина точно може сказати, що вони його. Це не голоси батьків, супергероїв або інших авторитетів, а саме свої внутрішні сигнали (чути саме свій голос, і відчувати імпульс в тілі). Саме ці сигнали ведуть нас до процесу самоактуалізації та особистісного зростання. Проходження їх визначає стан щастя і гармонії з собою, слідування своєму призначенню. Можна навіть не казати, який ресурсом буде насичена людина, яка відчуває себе.

Наприклад, Вам захотілося подзвонити певній людині, телефонуйте, гірше від цього не буде. Навпаки, і їй і Вам буде приємно. І так в більшості своїх внутрішніх бажаннях.

Чим більше людина закомплексована і внутрішньо обмежена в цьому світі, тим менше вона «чує» ці внутрішні імпульси. Ця людина перетворюється на зомбі без свого внутрішнього світу, досвіду. Ця ситуація породжує в душі такої людини жахливі депресії, відчуття апатії і безглуздості життя.

Буває так, що на певні ситуації, яких в житті людини не було, то внутрішніх вказівок для таких ситуацій не знаходиться. Тоді слід звернутися до зовнішніх сигналів, які нам пропонує навколишнє середовище. Зовнішній світ завжди підкидає нам якісь натяки, які можна використовувати в тій чи іншій ситуації.

Наприклад, є молодий чоловік, у якого серйозні проблеми з протилежною статтю. Він останній раз ходив на побачення з дівчиною ще в школі, і гадки не має, що на ньому взагалі робити треба. І ось так вийшло, що він, нарешті, запросив дівчину посидіти в кафе, і вона погодилася. В даному випадку, якщо внутрішній голос нічого не підказує, що взагалі робити, про що говорити, то варто звернутися до самої дівчини. Подивитися, взагалі, який у неї настрій, як вона до цієї людини розташована, які взагалі натяки вона подає. Для початку можна просто душевно поговорити.. Потім поступово набирати досвід спілкування з дівчатами і проблеми в особистому житті відпадуть самі собою. І це абсолютно нормальний і комфортний темп розвитку людини.

Дотримуючись внутрішніх імпульсів і бажань, людина найкраще вчиться робити своє життя яскравішим і цікавішим. З їх допомогою людина може створити всі необхідні умови для отримання пікових переживань. Та й взагалі все дається легко і з успіхом, тому що внутрішні сигнали діють у згоді з призначенням людини.

Процес особистісного зростання передбачає поступовість у розвитку. Якщо людина знаходиться на рівні емоційних порушень, то за тиждень йому не вдасться опинитися щасливим з розвиненим творчим потенціалом. Деяким людям для якісної зміни життя потрібно місяць або декілька, іншим – пів року, а комусь – роки. Все залежить від кожної людини індивідуально.

В процесі роботи над собою можуть з'ясуватися моменти, які накладають перешкоди на розвиток.

Отже, людина постійно знаходиться в процесі розвитку. Прагнення до росту, до самоактуалізації є найважливішою якістю особистості – на усіх вікових етапах життя. Актуальна потреба в саморозвитку, прагнення до самовдосконалення є показником особистісної зрілості і одночасно умовою її досягнення. І, як ми бачимо, і ресурсом цього самого особистісного зростання.

Люди, які самоактуалізуються, як зазначає у своїх працях П. Горностай, прагнуть до реалізації вищих цінностей, які, як правило, не

можуть бути зведені до чогось більш високого. Ці цінності (серед них добро, істина, порядність, краса, справедливість, досконалість тощо) виступають для них як життєво важливі потреби. У кожен момент життя в особистості є вибір: просування вперед, подолання перешкод, що неминуче виникають на шляху до високої мети, або відступ, відмова від боротьби і здача позицій. Самоактуалізуюча особистість завжди вибирає рух уперед, подолання перешкод тощо. Самоактуалізація це повштох, який надає енергію на зростання і здійснення змін та мрій.

Самоактуалізація – це безперервна реалізація потенційних можливостей, здібностей і талантів, більш повне пізнання і прийняття своєї власної початкової природи, невпинне прагнення до єдності, інтеграції, або внутрішньої синергії особистості.

Література

1. Бандура О. (2000). Самоактуалізація як механізм формування інтегрованого стилю життя особистості. *Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник* / Ред. кол. Н. Софій (голова), І. Єрмаков (керівник авторського колективу і науковий редактор) та ін. К.: Контекст. 336 с.

2. Маслоу А. (2010). Мотивація і особистість. 3-є вид. Санкт-Петербург: Пітер. 352 с.

3. Муляр В.І. (1997). Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурлогічний аналіз). Житомир: ЖІТІ. 214 с.

4. Рибалка В. В. (1996). Психологія розвитку творчої особистості [Текст]: навчальный посібник для студ. вищ. навч. закладів. Київ: ІЗМН. 236 с.

5. Садова М.А. (2010). Психологічні складові потенціалу самореалізації особистості: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Луцьк. 14 с.

АЛКОГОЛІЗМ ЯК ОДНА З ФОРМ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ліна Дудник
студентка V курсу факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – проф. Макарчук Н.О.

Кардинальні зміни, що відбуваються в країні, помітно позначаються на морально-психологічному кліматі нашого суспільства. Існує потреба у вихованні особистості, що орієнтується на норми і цінності сучасного світу. Найчастіше, прагнення соціуму до встановлення певних правил поведінки базується на бажанні

побудувати гармонійну структуру суспільства. Однак, саме молодь показує тенденцію до заперечення встановлених культурних норм і порядків.

На сьогоднішній день, особливу тривогу викликає алкогольна девіація у молодіжному середовищі. Об'єктивною причиною першого вживання молодих людей алкогольних напоїв виступають алкогольні звичаї (які є результатом виховання окремої частини народу протягом багатьох століть), спрямовані на збереження обрядових норм поведінки, що відживають. Суб'єктивною причиною є первинні алкогольні установки.

На думку Бандурка О.М. [4], автора праць з девіантності, відхиляюча поведінка проявляється в проступку, що не відповідає фактично сформованим або офіційно встановленим в даному суспільстві нормам. Бандурка О.М. розглядав як індивідуальні, так і масові девіації. Разом з тим, говорячи про вплив девіацій на суспільство в цілому, Бандурка пропонував поділ на позитивні, службовці засобом прогресивного розвитку, і негативні, що дезорганізують систему суспільства [4, с. 243].

Причини девіантної поведінки пояснюються декількома факторами, основними з яких є: вплив соціуму, клімат в сім'ї, неорганізованість дозвілля. Разом з тим, до виникнення девіантної поведінки призводить протиріччя між цінностями, набутими в батьківській родині і нормами, встановленими соціальною групою або субкультурами [4, с. 243].

Існують і інші точки зору, що пояснюють виникнення девіацій. За однією з них, що належала Ч. Ломброзо, причини девіації визначаються анатомічними ознаками. З іншого боку, існує теорія аномії, основоположником якої є Е. Дюркгейм, говорячи про дезорганізації суспільства, як про причину девіацій: в цьому випадку цінності і норми слабшають, або суперечать один одному, а особистість, в свою чергу, реагує на ці зміни асоціальною поведінкою. Продовжує дану теорію Р. Мертон, який побачив причину виникнення девіантної поведінки в різниці між культурними цілями суспільства і соціально схвалювані засобами їх досягнення [5, с. 66].

Крім перерахованих вище теорій, існує безліч пояснень виникнення девіантної поведінки. Згідно з одними джерелами, на молодь, що демонструє девіантну поведінку, впливає найближчий соціум і кримінальна референтна група (теорія культурного перенесення девіації). Згідно з іншими – оцінка зовнішньої групи, ситуація, коли поведінка зумовлюється стереотипним ставленням соціуму (теорія стигматизації).

Проблема алкогольної девіації стала особливо привертати увагу вітчизняних клініцистів і дослідників XXI століття. У цей період опубліковано ряд робіт, присвячених клініці та діагностиці алкоголізму у молодіжному середовищі (В.С. Бітенський, Б.С. Братусь, М. Г. Гулямов,

В. Т. Кондратенко, А. Є. Личко, А. В. Мітюхляєв, Н. Г. Найдьонова, А. В. Погосов, П. І. Сидоров та ін.) [4; 5].

Проблемі зміни особистості хворого на алкоголізм присвячено безліч робіт. Дослідженням психічних і поведінкових розладів, пов'язаних з вживанням молодими людьми психоактивних речовин, займалися А.Л. Ареф'єв, Н.Н. Іванець, Н.А. Сирота, Ф. Е. Шереги, В. М. Ялтонський та інші. Про зростання числа молоді, яка страждала залежністю від психоактивних речовин, свідчать дослідження багатьох авторів (Е. А. Кошкіна, В. В. Киржанова та ін.). [1; 6]

Проблема алкогольної девіації у молодіжному середовищі вимагає особливої уваги, що обумовлює необхідність профілактичної роботи з ними, спрямованої на профілактику причин і наслідків алкогольної девіації; організацію вільного часу молоді, оскільки беззмістовне дозвілля є провідним фактором ризику в розвитку зловживання молодою людиною алкоголю; формування у них твердих антиалкогольних переконань: про необхідність тверезого способу життя, про неприпустимість вживання алкоголю в період формування організму, про аморальність пияцтва і алкоголізму, про формування антисоціальної особистості особистості яка зловживає алкоголь [7, с. 23].

Отже, алкоголізм – це глобальна проблема сучасної реальності, яка досягла катастрофічних масштабів [7, с. 23]. Пияцтво і алкоголізм відносяться до числа найгостріших соціальних проблем, за якими за останні 200 років зібрана багата статистика, виявлені певні тенденції. Виявлено зв'язок пияцтва з різними видами поведінки, що відхиляється - вбивствами, самогубствами, хуліганствами, дорожньо-транспортними пригодами, пожежами [5, с. 60].

У нашій країні лише третина дорослого населення і менше третини молоді вважають алкоголь наркотиком. Виробники пива змагаються один з одним в просуванні своєї продукції в маси. Тому немає нічого дивного в тому, що така мала частина населення бачить в алкоголі і зловживанні ним проблему. Більшість же бачить явну загрозу нації в інших наркотиках – марихуані, героїні і кокаїні, але ніяк не може розгледіти цього в алкоголі [5, с. 62].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я в 2017 році споживання алкоголю в нашій країні становило 15,1 літрів на душу населення. За цим показником наша країна знаходиться на четвертому місці рейтингу ВООЗ [3, с. 33].

Розмежуємо поняття «пияцтво» і «алкоголізм». Під пияцтвом розуміється таке вживання алкоголю, при якому поведінка питущого вступає в протиріччя з загальноприйнятими нормами і правилами гуртожитку, зачіпає, ущемляє інтереси оточуючих (сім'ї, колективу, суспільства), тобто носить антигромадський характер.

У спеціальній літературі при визначенні ступеня алкоголізації використовують в основному три поняття [1, с. 14]:

- побутове пияцтво (систематичне вживання алкоголю без ознак виникнення психічної та фізіологічної залежності від неї);
- алкоголізм (систематичне вживання алкоголю з виникненням фізіологічної та психічної залежності від нього);
- алкогольний психоз (психічне захворювання, що пустувало на ґрунті алкоголізму).

І хоча ґрунтом для алкоголізму є пияцтво, алкоголізм має свої особливості, що обумовлюють інші засоби і методи його подолання [1, с. 14-15].

Відзначимо, що у дослідників алкоголізму та алкогольної девіації немає єдиної думки з приводу даної проблеми. Одні вказують на проблемне зловживання алкоголю, інші вважають алкоголізм хворобою, частина дослідників ні відносять алкоголь, ні до того, ні до іншого.

Американський приватно практикуючий лікар Мішель Келлер вважає алкоголізм хворобою і дає йому наступне визначення: «алкоголізм – хронічна хвороба, психічна, соматична або психосоматична, що саме по собі говорить про деяку безладність поведінки. Це характеризується безперервним вживанням спиртних напоїв до такої міри, що це стає проблемою не тільки для нього, його здоров'я, його соціальної та економічної функцій, а й для оточуючих» [5, с. 67].

Таким чином, в медичному аспекті алкоголізм – це хронічне захворювання, що характеризується патологічною потребою людини в алкоголі, фізичною залежністю від алкоголю, психічною і соціальною деградацією, патологією внутрішніх органів, обміну речовин, центральної і периферичної нервової системи [1, с. 16].

Частина вчених вважають, що алкоголізм – це не хвороба, вони використовують термін «проблемне вживання алкоголю», під яким розуміють безперервне вживання спиртних напоїв, яке може завдати шкоди фізичному, психологічному чи соціальному станом оточуючих його людей [7, с. 24].

За класифікацією захворювань ВООЗ, алкоголізм відрізняється вимушеним споживанням алкоголю в межах фізіологічної та психологічної залежності людини, яке виражається в постійному або періодичному його прийнятті з поступовим порушенням функцій організму при скасуванні [7].

Хоча думки вчених в питанні визначення явища і людини, схильної до неї розходяться, але їх описи практично ідентичні [7, с. 25].

У генезі алкогольної девіації суб'єкта можна виділити ряд етапів або фаз.

1) на першій фазі людину не залишають думки про алкоголь, іноді вона п'є про запас. При сп'янінні у неї спостерігається подальше випадання пам'яті або так зване «затемнення». На початковій стадії все ще зберігається усвідомлення власної провини, вона уникає розмов про властиву її алкогольної залежності. Алкогольна залежність

переживається як потяг до випивки. Іноді індивід намагається боротися з цим бажанням, змушує себе повернутися до роботи або чимось відволіктися, але всі її думки зосереджені на спиртному – такий потяг характеризується «боротьбою мотивів». Іноді боротьба мотивів відсутня: алкоголік йде назустріч своєму бажанню, не усвідомлюючи формується алкогольну залежність [7, с. 42-46].

2) критична стадія характеризується втратою самоконтролю практично з самого початку прийняття алкоголю. Людина прагне знайти собі виправдання, чинить опір спробам інших людей запобігти її тягу до спиртного. Людина стає агресивною, звинувачує інших у своїх бідах. На критичній фазі можливі запої. Нерідко людина кидає свою роботу, прогулює навчання.

3) хронічна стадія супроводжується вираженими психічними відхиленнями (страхами, психозами та ін.). Зловживаючи спиртними напоями у людини на цій стадії спостерігається щоденне похмілля і розпад особистості. Вона не нехтує вже й сурогатами алкоголю, в якості яких виступають технічні рідини або одеколон [7, с. 47-48].

У своєму класичному дослідженні алкоголізму, соціолог Р. Бейлз зробив висновок, що існує три основні чинники, що відповідають за розвиток алкогольної девіації:

- конфлікт індивідуума і культури;
- переконання в тому, що вживання алкоголю може вирішити емоційні проблеми;
- відсутність альтернатив спиртному – культура не може запропонувати людині іншого способу зняти напругу [5, с. 80].

Алкоголь – наркотик, оскільки він впливає на нашу розумову і психічну активність. Більшість фахівців вважає, що алкоголь – заспокійливий засіб, що відноситься до класу анестезуючих і знеболюючих наркотиків. Виступаючи в ролі заспокійливого, алкоголь знижує розумову і фізичну активність. Алкоголь уповільнює реакцію на те, що відбувається і змушує чинити так, як чинити не слід було б зовсім. Ефект, що надається алкоголем на рівновагу, може виразитися в тому, що людина почне спотикатися, падати, кидати все, що стоїть у неї на шляху та ін. У неї пропадає відчуття простору і часу, вона не може протистояти тому, що з нею може статися. Вплив алкоголю змінює сенсорну і моторну функції людського організму, психічний і розумовий стан людини [5, с. 70].

Тривале зловживання спиртним може стати причиною порушення діяльності мозку. Два-три стаканчика спиртного перед сном може привести до порушення здатності запам'ятовувати: алкоголь перешкоджає виробленню клітинами мозку РНК (рибонуклеїнових кислот), необхідних для нормальної розумової активності. Було також виявлено, що у алкоголіків відсутні перцепційні можливості, можливість мислити абстрактно, погіршується моторна діяльність. Все це стають причиною передчасного старіння алкоголіків. Нейропсихологічні процеси у алкоголіків відповідають тим же

процесам у непитущих, які старше їх на 10 років. Це дало можливість науковцям порівнювати алкоголіків з людьми з хронічним пошкодженням мозку. Деякі з цих захворювань можуть передаватися і наступним поколінням шляхом «зародкового алкогольного синдрому», Якщо жінка п'є під час вагітності [5, с. 71].

Алкоголь згубно впливає на здоров'я людини. Більшою мірою від алкоголю страждає печінка. Фактично, цироз печінки – четверта причина смерті людей у віці від 22 до 45 років в країні. Епідеміологічні та клінічні дослідження показали, що вживання алкоголю у великих кількостях – особливо, коли це посилюється постійним курінням – підвищує ризик розвитку раку рота, горла і стравоходу, які стикаються з алкоголем. Вживання алкоголю може стати причиною хвороби серця і судин.

На додаток до перерахованих вище проблем зі здоров'ям, надмірне вживання алкоголю несе з собою і негативні соціальні наслідки.

Як мінімум, половина всіх аварій і смертей на дорозі пов'язана з вживанням алкоголю. Ризик того, що водій або пішохід стане учасником аварії, збільшується прямо пропорційно кількості алкоголю в організмі того й іншого. Рівень алкоголю в крові більшості людей, які вбили в аварії людину, як і більшості тих, хто сів за кермо в нетверезому стані, становив більше 0,10 відсотка. Багато з заарештованих водіїв скоїли злочини в стані алкогольного сп'яніння не вперше [5, с. 72].

Алкоголізація країни супроводжує наркоманію, проституцію, а в кінцевому рахунку і злочинність. Вживання алкоголю прямо або побічно веде до злочинів. Безпосередньо пов'язані з вживанням алкоголю – знаходження в громадському місці в нетверезому стані, водіння в стані алкогольного сп'яніння, порушення громадського порядку, бродяжництво. На сьогоднішній день, арешти за правопорушення, вчинені в стані алкогольного сп'яніння, складають найбільшу категорію арештів. Порушники кидають виклик небезпеці, їм чужі норми моралі і спокій зовнішнього світу.

Алкогольна девіація – фактор демографічної та соціальної кризи країни, вона стала загальнонаціональною загрозою на рівні особистості, сім'ї, суспільства, держави. Зростання алкоголізму підриває сімейні підвалини і веде до народження дітей з різними вродженими дефектами і аномаліями [5, с. 74].

Пияцтво призводить до розпаду сімей. Небезпека алкогольної девіації полягає в зниженні рівня культури суспільства і окремих громадян, аж до їх соціальної та психологічної деградації, негативному впливі на моральну атмосферу, трудову дисципліну, професійні якості працівників, їх здоров'я і працездатність. Людина, що зловживає спиртним, часто відчуває депресію і тривогу, має маніакальні зміни особистості [7, с. 88 - 90].

Наукове співтовариство з тривогою констатує, що демографічні наслідки зловживання алкоголем носять катастрофічний характер.

Перш за все, це передчасні смерті близько півмільйона громадян щорічно. Згідно з розрахунками 26% від усіх смертей в різному ступені пов'язані з алкоголем (30% у чоловіків і 17% у жінок в середньому по країні).

Зловживання алкоголем – причина катастрофічного зниження тривалості життя (особливо серед чоловіків) і величезного розриву в тривалості життя чоловіків і жінок. Важкі алкогольні проблеми нашого суспільства вносять свій внесок у зниження народжуваності і погіршення здоров'я дітей [5, с. 63].

Таким чином, алкогольну девіацію по праву відносять до однієї з найсерйозніших проблем сучасного суспільства. Наслідки алкоголізму страшні не тільки для самої людини. Вони зачіпають суспільство і погіршують генотип всієї нації. Алкоголізм – це багато в чому неспецифічний маркер соціально-психологічної неспроможності особистості і індикатор порочності мікросередовища.

Література:

1. Беличева С.А. (1999). Основы превентивной психологии. М. : Просвещение. 421 с.
2. Бурмака Н.П. (2012). Личностные факторы формирования алкогольной аддикции. *Вісник Харків. ун-ту. Серія Психологія*. С. 26-29.
3. Губенко О. (2004). Проблеми профілактики наркоманії, токсикоманії та алкоголізму: методологічні аспекти. *Практична психологія та соціальна робота.* С. 33-35.
4. (2013). Девіантна поведінка молоді та алкоголізм / під ред. О.М. Бандурка, В.О. Тюріна, О.І. Федоренко. *Основи психології і педагогіки: підруч.* Х. С. 243-256.
5. Леко Б.А. (2012). Психологічні особливості формування алкогольної установки в залежності від індивідуально-типологічних властивостей особистості. К. 225 с.
6. Лисенко І.П. (2003). Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків. К. 44 с.
7. Максимова Н.Ю. (2004). Алкоголь: вживання і зловживання. *Безпека життєдіяльності.* №3. С. 23-27.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ

Світлана Жоха
викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Відповідальність як соціально-психологічне явище в різних її формах і на різних рівнях стає актуальним питанням сьогодення і проблемою реального життя. Дослідження відповідальності, її формування, як показує огляд вітчизняних та зарубіжних досліджень займає важливе місце у сучасній психології особистості. Інтерес до

неї як теоретичний, так і прикладний, в наш час значно зростає через зростання темпів соціально-економічних трансформацій суспільства. І вважається, що саме в таких умовах лише відповідальна особистість може ефективно адаптуватися та продуктивно само реалізуватися.

Аналіз спеціальної літератури показав, що в сфері гуманітарних наук, за винятком юридичних, відповідальність не виділяється в особливу тему дослідження. У філософському ракурсі відповідальність людини розглядається як її сутнісна риса або в рамках проблематики свободи. В академічній та практичній психології склалась аналогічна ситуація, де відповідальність виступає найважливішою психологічною якістю розвиненої особистості [1; 6; 9].

Метою нашого дослідження є проведення аналізу феномену відповідальності як соціально-психологічного явища, а також виявлення особистісних характеристик відповідальної особистості.

Ми вважаємо, що саме на стику філософії та психології, а саме в деяких напрямках класичної та сучасної психології представляється можливим
виділити деякі основні теоретичні підходи в інтерпретації відповідальності людини, особливо у вивченні психологічних аспектів і механізмів відповідальної поведінки.

«Відповідальність» походить від латинського respondere (відповідати). Відповідальність – «verantwortlichkeit» (нім.), «Responsibilite» (франц.), «Responsibility» (англ.) мають однакові значення - «тримати відповідь», «віддавати звіт», «бути вимушеним до відповіді». А. Тойнбі ввів в науку поняття «вызов» («виклик»). Він відмічав, що світ регулярно кидає людині виклик як якесь завдання, що вимагає обов'язкового рішення і відповіді [3, с. 5].

У подібному контексті, початкове значення слова «відповідальність» виглядає цілком логічно, як право, здатність і прагнення дати відповідь світу на кинутий виклик. Однак, в науковому світі термін «відповідальність», за всю історію свого існування, придбав безліч визначень і смислів.

Спеціальних праць на тему відповідальності в філософії не знайти, але роздуми на цю тему зустрічаються. Так Конфуцій визначав відповідальність як вихідну умову для встановлення порядку. Аристотель ставив питання про відповідальність за вчинки, а також пов'язував відповідальність зі свободою вибору і свободою волі, а добропорядний громадянин сам знаходить своє поле рішень. І саме здійснення морального обов’язку громадянина визначається Аристотелем як відповідальність [2, с.43].

В юридичному контексті в наукову лексику термін «відповідальність» вносить Т. Гоббс. І. Кант в своїх роботах розглядає питання про «совестливую» відповідальність і безвідповідальність. Таким чином ми бачимо зв'язок відповідальності і совісті, і тоді вона пов’язана з етичними питаннями. Схожі погляди ми зустрічаємо і в роботах Ф.Ніцше, де він розмірковуючи про питання етики і моралі,

піднімає проблему відповідальності і безвідповідальності людини, стверджуючи, що відповідальність і обов'язок є охоронною грамотою власної людяності [6].

Серед зарубіжних психологічних досліджень можна виділити достатню низку авторів, які певним чином розглядали тему відповідальності. Серед них можна виділити таких, як А. Бандура, К.Левін, Л. Колберг, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, Ж. Піаже, Ф. Перлз, К. Роджерс, Д. Роттер, Г. Салліван, З.Фрейд, В. Франкл, Е. Фромм, К. Хелкам, К. Хорні та інших.

Серед вітчизняних досліджень у різних галузях цікавими на нашу думку є праці таких вчених, як К. Абульханової-Славської, О. Матласевича, К. Муздибаєва, М. Савчина, В.Татенко, Т. Титаренко та інших (у психології); С. Анісімова, М. Бахтіна, Г. Тульчинського та інших (у філософії); Е. Мусаєва, В. Пузанова, І. Шилової та інших (у соціології); І. Беха, О. Петрухіної, Т. Шихової та інших (у педагогіці).

Аналіз досліджень показує, що філософсько-психологічна інтерпретація відповідальності як властивості особистості в межах психології особистості поділяється на два протилежних варіанти: 1) присутній в класичному фрейдизмі і біхевіоризмі, згідно з яким те, що робить людину відповідальною, по суті є результат інтеріоризації зовнішніх соціальних норм. Так за З. Фрейдом зовнішні табу в процесі соціалізації індивіда просто стають внутрішніми, переміщаються всередину особистості, в сверх-Я. Механізм формування совісті як найважливішого індикатора відповідальності особистості формуються таким же чином.

Аналогічно в біхевіоризмі і необіхевіоризмі совість постає як одна із значущих інтеріорізованих ланок «внутрішніх змінних», але все ж жорстко залежних від могутніх зовнішніх умов-стимулів. Як ми бачимо, особиста відповідальність як така не являє якогось істотного значення для прихильників даних напрямків.

2) присутній в неофройдизмі і гуманістичній психології. Він пов'язує відповідальність людини з несвідомих до зовнішніх умов власне психологічними факторами. У Е. Фромма тема відповідальності людини набуває фундаментальний філософсько-психологічний статус, оскільки вона пов’язана з «дихотомією людського існування» і за нею ховаються глибинні внутрішні витоки в несвідомому. Відповідальність висловлює внутрішню потребу людини в об'єкті для служіння і несвідоме прагнення до гармонії з миром. Особливо Е. Фромм підкреслює, що в сучасному суспільстві ця потреба може гаситися в установці «мати, а не бути», в «байдужості до себе та інших» [8].

К. Юнг протиставляє відповідальність людини в соціальному плані і особистому, в тому числі в релігійному контексті («індивідуальна відповідальність перед Богом»). Він розділяє соціальну відповідальність як результат «примусу ззовні, перед яким пасує всякий, хто живий лише зовнішнім світом», і особисту відповідальність [6, с.31]. Така

диференціація найбільш чітко проглядається при психологічному аналізі совісті. Психологічний аналіз акту совісті дозволяє виділити дві сторони: 1)моральну, яка є результат суггестії моральних приписів, «напоминание, идущее от нравов», результат «вдалбливания путем обучения». 2)етична виникає при зіткненні моральних приписів і в кінцевому підсумку являє собою рішення, привнесене архетипом, відповідаючи самим глибинним підставам особистості [6, с. 31].

Представниками гуманістичної психології такі потреби, як потреби в самовдосконаленні, самоактуалізації, в здобутті сенсу життя, внутрішньої гармонії стають головним критерієм при аналізі такої якості особистості, як відповідальність.

Цікавою є психологічна інтерпретація відповідальності як особливої якості особистості А. Маслоу. Він підкреслює, що люди, які досягли стадії самоактуалізації (вищого рівня психологічного розвитку), характеризуються високим рівнем автономії, де відповідальність стоїть поряд з такими якостями, як самодостатність, самодисципліна, здатністю приймати самостійні рішення і діяти самостійно. Для таких особистостей не існує дихотомії соціальної та особистої відповідальності, для них «борг, обов'язок перетворюються в задоволення» [6, с. 32].

Така спрямованість спостерігається і у представників транперсональної психології. Для яких людина, яка пройшла через трансперсональний досвід, характеризується «вищим психічним здоров'ям», коли вона підходить до навіть до повсякденної реальності з граничною серйозністю, з повноправною особистою та соціальною відповідальністю і в той же час усвідомлює відносну цінність такої перспективи [6, с. 32].

Порівняльний аналіз проаналізованих досліджень з даними досліджень в сучасній соціальній психології дозволяє зробити такі висновки: для соціальної психології характерно виділення двох типів особистості: з екстернальним і інтернальним локусами контролю. Перший тип не можливо характеризувати як виключно безвідповідальний, швидше для нього характерний адаптивно-конформістський тип відповідальної поведінки. В основі особистості такого типу лежить внутрішня ідентифікація з певною соціальною групою, завдяки чому досягається певний мінімум внутрішньої комфортності, відчуття важливості і цінності свого я. В даному випадку особиста відповідальність зводиться до мінімуму. Не слід скидати з рахунків, з точки зору соціальних психологів, і можливу соціально-біологічну основу такої поведінки – стадний інстинкт, страх піддатися ізоляції.

Таким чином, всі виділені підходи можна об’єднати в рамках ідеї амбівалентності психологічної (особистісної) відповідальності людини (К. Юнг, Е. Фромм). Як ми бачимо, відповідальність може бути різною за якістю. Все залежить від того, яка інстанція вимагає відповіді у вигляді

певних зобов'язань і дій від особистості і які психологічні механізми задіяні.

З психологічної точки зору ситуація може стати такою: один «внутрішній голос» в результаті може виявитися вимогою соціальної групи і людина може на підсвідомому рівні вибрати адаптивно-конформістський варіант поведінки. Інший «внутрішній голос» може виходити від більш глибинних рівнів особистості і вимагає зрілих особистісних якостей, аж ніяк не із конформістської стратегії поведінки. Це пов'язано з тим, що всі ці рівні присутні всередині людини.

У разі соціальної за своєю природою відповідальності можуть превалювати механізми адаптивно-конформної поведінки, а власне особистісна відповідальність вимагає досить високого рівня особистісного розвитку (автономія, самоконтроль, креативність). Проблемою можна вважати умови людського існування: вимоги середовища психологічно виявляються набагато сильніше, вони швидше і чітко трансформуються у внутрішні почуття обов'язку і веління совісті. А голос інших інстанцій є слабкий голос всередині нас, він, за висловом А. Маслоу, швидше зашепоче, ніж закричить і цей шепіт легко заглушити [4]. За силою вимог зовнішніх інстанцій ховаються і загроза покарання, і боязнь відторгнення від соціуму. Сила і значущість цих вимог підкріплюються і власне психологічними факторами, які особливо виділяються в психології особистості (потреба у визнанні з боку інших, вимоги з боку «я для інших»). Це може відчуватися як загроза для особистісного зростання («фундаментальный недуг») на думку А. Маслоу і стати основою неконгруентності на думку К. Роджерса.

Важливо додати до цього необхідність достатнього особистісного досвіду розрізнення різних «голосів совісті». Відсутність такого досвіду може позначатися негативно на розвитку особистості, а в кризових ситуаціях – привести до руйнівних впливів.

Питання відповідальності є актуальним і для практичної психології та психотерапії, так І. Ялом описує відповідальність спираючись, перш за все на роботи екзистенціальних філософів, його думки збігаються з поглядами Ф. Перлза, В. Франкла, Е. Фромма у розумінні цього феномена. Наприклад, автор бачить відповідальність як «авторство власного життя. Він визнає безумовну цінність роботи з відповідальністю в психотерапії, однак, ця цінність для нього не виняткова [9].

І. Ялом підкреслює, що для багатьох клієнтів (пацієнтів) це надзвичайно важко і становить основний тягар терапевтичного завдання: після прийняття ними відповідальності терапевтична зміна настає майже автоматично і без подальших зусиль. Деякі з них визнають свою відповідальність швидше, але застряють, і не раз, на інших стадіях терапії. Автор наводить багато способів і прикладів відходу людини від реальної відповідальності, таких як «уникнення»,

«перекладання», «заперечення», «компульсивність», «перенесення» і інші [9].

Прийняття на себе відповідальності, в розумінні І. Ялома, є необхідною умовою для успішної терапії і повноцінного життя людини. І, ніби резюмуючи роботи своїх попередників, говорить про те, що, незважаючи на всю привабливість свободи, на всю конструктивність ідеї авторства свого життя, відповідальність є страшним фактором. Нездатність або небажання брати на себе відповідальність призводить до різних, іноді деструктивних змін в психічному і фізичному здоров'ї людини.

Аналіз фахової літератури за темою дослідження дозволяє зробити наступні висновки, що виявлення і вивчення психологічних аспектів відповідальності показує глибину і неоднозначність цієї сторони людського існування. Перш за все, знання цих аспектів не дозволяє звести всю проблематику відповідальності переважно до соціальної відповідальності за моделлю правового характеру. Відповідальна (або безвідповідальна) поведінка має і свої власне психологічні витоки, причому різного рівня і характеру.

Ми простежили такі підходи, які більше відповідають філософському і психологічному рівню розгляду відповідальності людини, які намагаються утримати в фокусі своєї уваги її складність і багаторівневість, особистісний та соціальний аспекти.

Література

1. Балл Г.О. (2005). Феномен вибору в контексті соціальної поведінки. *Соціальна психологія.* №1(9). С. 13-19.

2. Голик Н.В. (2000). К истокам идеи ответственности. История философии, культура и мировоззрение. В. 3. Санкт-Петербургское философское общество. С. 40-46.

3. Гришина Н.В. (2013). Изменения жизненной ситуации: ситуационный подход. *Психологические исследования.* Т. 6. № 30. С. 3-11.

4. Маслоу А. (2006). Мотивация и личность. СПб.: Питер. 195 с.

5. Матласевич О. В. Психолого-історичне дослідження відповідальності у християнській психології Інокентія Гізеля. URL: https://eprints.oa.edu.ua/2472/1/18.pdf

6. Пшенай-Северин В.А. Психологические особенности ответственности человека. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskie-osobennosti-otvetstvennosti-cheloveka

7. Татенко В. (2006). Суб'єктно-вчинкова парадигма в сучасній психології. *Соціальна психологія.* №1 (15). С. 3-13.

8. Фромм Э. (2008). Бегство от свободы. М.: Академический проект, 256 с.

9. Ялом И. (2008). Экзистенциальная психотерапия. М.: РИМИС. 608 с.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ЛОГОТЕРАПІЇ В. ФРАНКЛА

Олексій Запорожченко
кандидат філософських наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

В основі запропонованого австрійським психіатром Віктором Франклом свого методу психотерапії, який він назвав «логотерапія», лежить уявлення про те, що причиною психічних порушень є нездатність людини проживати своє особистісне начало, що пов'язано з екзистенціальною кризою духовності і втратою сенсу життя. Розроблені В. Франклом логотерапевтичні методи спрямовані насамперед на актуалізацію і розкриття прихованого потенціалу особистості як духовної сутності людини. В. Франкл виділяє три екзістенціали людського існування, які безпосередньо пов'язані з відчуттям сенсу життя - духовність, свобода і відповідальність, оскільки саме вони характеризують специфічне людське буття. Духовність людини слід розглядати не просто як одну з її характеристик, а як екзистенційне «ядро» особистості, тобто те, що відрізняє людину він інших істот. Саме з порушенням духовності В. Франкл пов'язує всілякі неврози, депресії, почуття внутрішньої порожнечі, агресію, адикції тощо. Також В. Франкл звертає увагу на різні маски і прикриття, під якими ховається справжня екзистенційна проблема - криза духовності. Він вважає, що фрустрація волі до істиного сенсу життя може заміщатися прагненням до влади, до грошей, до задоволень і т.д., що не може людині надати сенсу життя, тому що не пов’язані з глибинними екзистенційними потребами особистості.

Дійсно, людині недостатньо психофізіологічного існування, їй важливо не просто бути складовою частиною об`єктивної дійсності, але і формувати її згідно із своїми глибинними внутрішніми потребами, впливати на неї, реалізуючи власний унікальний потенціал. Саме тому австрійський психіатр Віктор Франкл пропонує особливий підхід у психотерапії – логотерапію, де головне місце посідає саме ідея сенсу життя, відсутність якого, на думку вченого, призводить до стану перманентної фрустрації, «екзистенційного вакууму» і чисельних неврозів. В. Франкл вважав, що завдяки використанню логотерапії як психотерапії пошуку сенсу життя, ми отримуємо можливість для інтерпретації екзистенційно-філософських питань у власній системі відліку людини і будемо здатні зробити більш-менш об'єктивними дослідження духовних страждань людини, що проявляється у тих чи інших психічних розладах. В. Франкл впевнений, що проблематика психотерапії, логотерапії, екзистенційної філософії, а, також, фізичні, психічні та духовні аспекти людини, являють собою неподільну єдність.

На наш погляд, логотерапія особливо актуальна в наш час, коли людина знаходиться у стані постійного стресу, що пов`язано із фундаментальними і стримкими змінами в суспільстві за останні

десяткі років. Тут можна згадати про проблеми економічної глобалізації, що загрожує економіці менш розвинутих країн; стрімкий розвиток інформаційного суспільства, до якого людині важко адаптуватися, оскільки більшість не здатна обробляти та осмислювати ту величезну кількість інформації, що «звалюється» не неї; зростання рівня агресивності в суспільстві, загроза терактів, демографічна криза, загроза екологічної катастрофи, прискорення ритму життя, економічні потрясіння, воєнні конфлікти, загроза пандемій тощо. Всі ці проблеми людства поглиблюються внаслідок кризи системи цінностей, що характерна для сучасності.

Французький соціолог Еміль Дюркгейм, досліджуючи кризу системи цінностей сучасного суспільства та її вплив на свідомість людини, робить висновок, що ситуація соціальної аномії, що полягає у відсутності норм моралі, руйнуванням традиційної системи цінностей тісно пов'язана з проблемою суїциду. Е. Дюргкейм, навіть, виділяє особливий тип суїциду - «аномічне самогубство», що є результатом безуспішних спроб людини пристосуватися до соціальних змін у суспільстві, в якому відсутня певна, близька їй система цінностей [1, с. 24]. До того ж ситуація кризи системи цінностей обтяжується втратою почуття суб'єктності, а, отже, і відповідальності за те, що відбувається, домінуванням суто прагматичних та гедоністичних (націлених на отримання задоволення) установок, що характерні для сучасного суспільства споживання. Досить глибоко та докладно криза системи цінностей сучасного суспільства та деструктивний вплив її на особистість досліджена в творі Е. Фромма «Мати чи бути?» [4, с. 18-20].

Людина втрачає свою справжню індивідуальність, суб’єктність на догоду універсальності масового суспільства і, відповідно, не може відчувати особисту відповідальність за навколишній світ, оскільки стає «людиною у натовпі», «одновимірною людиною», як влучно казав Г. Маркузе. Логотерапія, як терапевтична і просвітницько-виховна система може бути вельми ефективна саме для вирішення питання аксіологічної кризи, тобто кризи системи цінностей. В основі підходу В. Франкла до особистості покладені три основні поняття - екзистенціали: «свобода волі», «воля до сенсу» і «сенс життя» [2, с. 534]. Актуалізація особистісних смислів в контексті вказаних екзистенціалів необхідна для:

- стимулювання особистісної реалізації в контексті соціально-орієнтованої діяльності;
- формування відповідальності за свої дії та за навколишній світ;
- формування відчуття повноти, осмисленості свого життя;
- відповіді на головне питання про доцільність та сенс свого існування.

Особливу увагу в логотерапії В. Франкл приділяє також таким традиційним екзістенціалам людського буття, як страждання, відчай, нудьга, що пригнічують психіку людини, викликачі невротичні стани. Логотерапія не ставить собі за мету усунути страждання, оскільки саме

воно не тільки невід`ємна складова людського життя, але і дозволяє особливості змінюватися, глибше усвідомлювати себе і своє життя. Саме в стражданні людині відкриваються справжні життєві цінності і сенси, розкривається її власний потенціал. Згадаймо, що і сам В. Франкл, в процесі свого ув'язнення у фашистському концтаборі, «вистраждав» свій логотерапевтичний підхід, глибоко усвідомивши там цінність усвідомленого страждання заради досягнення життєвої мети для духовного зростання особистості [3].

Такий екзистенціал, як відчай, Франкл розуміє як страждання, що є позбавленим сенсу. Звичайно, що навмисне утворення страждань або страждання заради страждання - це зовсім не те, що може бути важливим у житті людини. Тому біль, особливо фізичну, якщо можна усунути, то це треба зробити. Але якщо біль не може бути усунена, то людина має можливість побачити в ній особливе для себе значення, побачити сенс переживання болю, знайти в собі те, що є більшим за цю біль. Людині слід відповісти собі на такі питання: Що я можу взяти від цього страждання? Чому воно мені може навчити? Що я можу отримати завдяки йому? Для чого воно мені дано?

Нудьгу В. Франкл розуміє як екзістенціал, коли людина усвідомлює, що їй чогось бракує в житті, і воно ніби проходить повз. Клієнт, який відчуває нудьгу, знаходиться в пригніченому емоційному стані, намагається чим завгодно заповнити екзистенційний вакуум всередині себе, який все більше розростається. Ось на подолання відчаю, нудьги, страху і спрямована логотерапія В. Франкла, що полягає у зміцненні духовного виміру особистості.

З позицій логотерапії духовне буття є постійне трансцендування себе, вихід за власні межі в сферу людського спілкування, взаємодії, в сферу цінностей і сенсів. Людина завжди спрямована на більше, ніж просто на задоволення власних потреб або інстинктів. Але недостатньо просто вийти за межі самого себе, орієнтуючись на взаємодію з іншими і світом, треба усвідомити зв'язок цього виходу із власною сутністю, із самим собою, зі своєю присутністю в світі. Кожна людина знаходиться в постійному зв’язку зі світом та іншими, отже, усвідомлення того, що навколишній світ – це поле, в якому людина не тільки розвивається як особистість, але і на яке вона активно впливає, змінюючи його, можливе завдяки духовній складовій особистості.

Саме завдяки самотрансценденції людина, що зневірилася або відчуває постійну нудьгу, може усвідомити сенс свого буття. Завдяки йому людина може вийти за межі свого пасивного психофізичного буття і набути впевненості у своєму діяльному, активному, творчому житті. В. Франкл вважав, що кожна людина, незалежно від її фізичних чи розумових здібностей, є важливою ланкою в ланцюзі тотального світового буття, а в силу своєї недосконалості надає цьому світові різноманітності і неповторності.

Духовна людина, що хнайшла вищий сенс свого життя майже не хворіє на нервові чи психічні розлади і, більш того, є фізично більш

здоровою, говорив В. Франкл [3]. Логотерапевт має завжди бачити за симптомами тієї чи іншої хвороби особистість, що страждає. Психолог повинен навчити свого клієнта ставитися до себе не як до хворого, що має певні симптоми психічного розладу, а як до таємниці, що має розкрити свій невичерпний внутрішній потенціал через розширення його духовної сфери. Логотерапія фокусує погляд не на «перешкоді», що обмежує «нормальне» із загальноприйнятої точки зору життя, не на симптоми або обмеження, які треба подолати, а на тій точці, куди треба «приземлитися», яку треба досягти – коли кінь скаче, він дивиться не на те, що треба перестрибнути, а на те місце, куди треба перестрибнути [3].

Саме тому практика логотерапії особливу увагу приділяє комплексній діагностиці, що має на меті не тільки уважне вивчення самої психологічної проблеми (депресії, неврозу, адикції тощо), але і з тими сферами життя, що на перший погляд нам здаються не пов`язаними безпосередньо з означеною проблемою. Людина ж не є лише проблема, яку слід вирішити, вона завжди більше, отже, є безліч сфер життя, на які проблема не поширюється, але які так чи інакше, впливають на психічне самопочуття. Людина повинна позбутися тунельного бачення того, що відбувається з нею. Тому В. Франкл часто приводив метафору щодо роботи логотерапевта як офтальмолога, який допомагає клієнтові поліпшити його власний зір.

Логотерапія призначалася В. Франклом не для того, щоб терапевт надав своєму пацієнтові вже готовий сенс життя. Це неможливо, оскільки сенс життя треба «відкрити» самостійно. Терапевт може лише допомогти у пошуку сенсу, направити пацієнта шляхом роздумів. «Відкриття» сенсу не є результатом чисто логічних операцій на зразок дедуктивних чи індуктивних умовиводів. Його набуття, скоріше, схоже на сприйняття гештальта – цілісного образу, який ми усвідомлюємо раптово. Справжній сенс життя може відкритися людині на основі глибокого розуміння дійсності, самої себе та свого життя, що можливе лише тільки тоді, коли буде задіяний такий могутній, складний та інтегральний потенціал людини, як духовність.

Література

1. Дюркгейм Э. (1994). Самоубийство: Социологический етюд. М. 399 с.

2. Осика О. (2013). Логотерапія В. Франкла в психокорекційній роботі зі школярами. *Проблеми сучасної психології. Вип. 21.* Київ. С. 531-541.

3. Франкл В. (2016). Людина в пошуках справжнього сенсу. *Психолог у концтаборі.* Харків. URL: http://www.e-reading-lib.com/book.php?book=1051903

4. Фромм Е. (2010). Мати чи бути? Київ. 222 с.

ІНФОРМАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНОЇ СИТУАЦІЇ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДІТЕЙ

Вікторія Захарченко
студентка ІІІ курсу педагогічного факультету
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – Пономарьова В. Л.

Актуальність: проблема інформаційної детермінації розвитку сучасних дітей є актуальною на сьогодення, тому що соціальна ситуація розвитку – це абсолютно своєрідне, специфічне для даного віку, виняткове, єдине і неповторне відношення між дитиною і навколишньою його дійсністю, насамперед соціальною.

Мета роботи: дослідити інформаційні детермінанти соціальної ситуації розвитку сучасних дітей.

Під час дослідження перед нами стояли такі завдання: зробити аналіз психологічних і соціологічних досліджень, що відображають різні аспекти впливу інформаційних чинників на процес і результат розвитку сучасних дітей і підлітків. Осмислення наскільки відносини між дітьми і дорослими, впливають соціальну ситуацію розвитку дитини під впливом інформаційних факторів. Визначити складові соціальна ситуація розвитку дитини як вони змінюються під впливом інформаційних факторів.

У вітчизняній психології при аналізі процесу і результатів розвитку дітей і підлітків використовується поняття «соціальна ситуація розвитку», запропоноване Л. С. Виготським в зв'язку з проблемою психологічного розуміння сутності і структури віку дитини. Введення цього поняття було направлено на подолання уявлень про середовище як чинник, механічно визначає розвиток особистості дитини, але виступаючим як джерело цього розвитку [1, с. 256].

Соціальна ситуація розвитку характеризується, з одного боку, об'єктивним становищем дитини в системі відносин з іншими людьми, а, з іншого – суб’єктивним відображенням цих відносин в його переживаннях і реалізацією цих переживань їм у спільній діяльності з іншими.

У вітчизняній психології протиріччя, що виникають в ході взаємодії, що розвиваються дитиною і соціальною ситуацією, традиційно розглядалися як одна з рушійних сил його розвитку. Найчастіше таке протиріччя трактувалося як криза, а його подолання знаменувало собою перехід на новий віковий етап у розвитку дитини чи підлітка.

У найбільшій мірі поняття «соціальна ситуація розвитку» використовується для дослідження між дитиною і дорослим на конкретному віковому етапі, тобто в рамках тільки власне психологічного рівня дослідження [2, с. 44].

Однак слід визнати, що дослідницький потенціал поняття ширше і дозволяє інтегративно розглянути в рамках одного дослідження і

психологічні і соціальні детермінанти розвитку особистості дитини чи підлітка, що відповідає зростаючої потреби сучасної науки в міждисциплінарному характері наукового знання. На це вказує О. А. Карабанова , провівши аналіз даного поняття. Вона показала, що вже в роботах Л. С. Виготського при аналізі особливостей соціальної ситуації розвитку, специфічною для кожного віку, можна виділити два плани відносин:

- відносини «дитина - суспільний дорослий», як представник соціальних вимог, норм і громадських смислів діяльності;
- відносини «дитина - близький дорослий і одноліток», який реалізує індивідуально-особистісні відносини.

Перша лінія аналізу дозволяє включити в дослідження соціальні чинники, в той час як друга - психологічні.

Таке розширення трактування поняття «соціальна ситуація розвитку», особливо важливо в умовах сучасного суспільства, що характеризується значною соціальною динамікою, що вимагає більш повного і всебічного аналізу соціальних і психологічних трансформацій.

Соціальна ситуація розвитку дітей в кінці XIX - початку XX століття характеризується не тільки зміною ролі інформації і засобів для її трансляції: телебачення, Інтернету, мобільного стільникового зв'язку. Сучасний дитина, за даними різних авторів, проводить від 10 до 20 годин на тиждень перед телеекраном або комп'ютером. За даними американських авторів, американські діти починають використовувати телебачення, відео і комп'ютер в середньому у віці 9 місяців. Вони ж відзначають, що кількість телевізійних і відео розваг для дітей першого року життя тільки зростає з кожним роком [4, с. 76].

Інша особливість соціальної ситуації розвитку сучасних дітей полягає у зміні змісту дошкільної освіти, в рамках якого тепер діти вчяться читати, писати і рахувати, що раніше було прерогативою початкової школи. Існує і тенденція до зниження віку до 1,5-2 років, в якому дітей навчають читання, рахунку, письма, іноземних мов. Ще однією характерною особливістю соціальної ситуації розвитку є зміна провідної діяльності дошкільного віку – гра. З'явилися і нові види ігор, в першу чергу – комп'ютерні ігри.

Проаналізуючи висловлене припущення на основі даних про телебачення як однієї зі складових інформаційного простору саме дітей і підлітків. Дослідники вказують, що найбільша кількість часу проводять перед телевізором діти, які не відвідують дитячий садок.

Важлива роль телебачення в соціальній ситуації розвитку сучасних дітей посилює інтерес дослідників до того, наскільки зміст мультфільмів, фільмів, телепередач здатне вплинути на дитину і підлітка. У дослідженні І. І. Саламатін і Е. М. Кочетковою аналізувалася роль телебачення в статево рольової ідентифікації сучасних дітей і підлітків. Вони вважають, що «з появою телебачення формування статевої ідентифікації дітей і підлітків стало проходити значно швидше і ефективніше, оскільки екран вчить їх засвоювати певну статеву роль і

правила поведінки в сім'ї та громаді». Однак це відбувається тільки в тому випадку, якщо різні зразки чоловічого та жіночого рольової поведінки несуперечливо відображають пануючі в суспільстві уявлення про певну статеву роль. Якщо ж пропоновані зразки такої поведінки є нечіткими, то в ще незміцнілої психіці дитини може відбуватися плутанина соціальних ролей і їх неправильна ідентифікація в майбутньому [3, с. 21].

Їх дані узгоджуються з дослідженнями американського соціолога Дж. Хеллорана, який стверджує, що негативний вплив «жорстких» передач має місце лише тоді, коли вони накладаються на відповідний життєвий досвід глядача. А оскільки у дітей цей досвід відсутній, вони сприймають елементи насильства і навіть смерть як щось нереальне, казкове. Для того, щоб телепередача спровокувала поведінку у дитини, необхідно, щоб сама дитина, його психіка мали схильність до цього.

«Освітні можливості можуть бути також знайдені і у взаємодіях, які відбуваються перед екраном, між людьми, які дивляться телевізійну програму», – пишуть С. М. Фіш, А. Ейкман і інші дослідники. Це особливо важливо для молодшої аудиторії, для якої навчання може бути стимульоване саме дорослим, який міг би допомогти дитині співвідносити події на екрані зі своїм життям, зробити те, що відбувається на екрані більш зрозумілим.

Дослідники вважають, що ключовим тут, також як і при традиційних формах навчання дітей, є саме взаємодія між дорослими і дітьми. Сучасні дослідження відзначають, що необхідно розробляти спеціальні форми керованого діалогу, які можуть організовувати дорослі при спільному перегляді зі своїми дітьми освітніх телепередач.

С. М. Фіш, А. Ейкман і інші вивчили можливості осмислення дітьми у віці від 3 до 5 років емоцій, характеру взаємодій між персонажами на прикладі мультиплікаційного серіалу «Tickle U» в залежності від того, які інструкції давалися батькам у вигляді субтитрів, які перебували внизу екрану. Збільшило майже в 2 рази висловлювання дітей про емоції персонажів, про зв'язок побаченого зі своїм життям, збільшилася їх бажання грати в активні ігри, пропоновані персонажами (пострибати з ними, помахати руками і т.д.).

Завдяки проведенню інструктивних занять з батьками, в ході яких їх навчали використовувати в процесі навчання дітей прийоми діалогічного читання з опорою на відеозаписі, було виявлено понад успішне навчання дітей. Діти батьків, які брали участь в даному експерименті, демонстрували більш високі результати в швидкості читання і розуміння змісту текстів, ніж діти батьків, які не проходили такого навчання.

Наведені дослідження, досить переконливо показують, що не можемо говорити про вплив інформаційних факторів на розвиток дітей, ігноруючи роль дорослих. Діти не можуть навчитися тому, чому їх не вчать дорослі, що, власне, і відображає поняття соціальної ситуації

розвитку, в якій відносини між дитиною і дорослим мають системо утворюючий характер.

У зв'язку з цим становить інтерес оцінка самими дорослими цінності інформаційних факторів для розвитку їхніх дітей.

Можна зробити висновок, що результати досліджень виявляють залежність впливу інформаційних чинників на розвиток дитини від характеру його взаємин з дорослими і, тим самим, ставлять під сумнів установку дослідників на унікальність і абсолютність інформаційних детермінант розвитку сучасних дітей, вимагаючи більш зважених і всебічних досліджень.

Література

1. Виготський Л. С. (1984). Проблема віку. *Собр. соч.: в 6 т.* М. Т. 4. С. 256.

2. Карабанова О. А. (2007). Поняття «соціальна ситуація розвитку» в сучасній психології. *Методологія та історія психології.* Том 2. Випуск 4. С. 40-56.

3. Матвєєва Л. В., Анікєєва Т. Я., Мочалова Ю. В. (2004). Психологія телевізійної комунікації. М.

4. Саламатіна І. І., Кочеткова Е. М. (2010). Вплив сучасних засобів масової інформації на соціалізацію дітей і підлітків. *Педагогічна освіта і наука.* № 8. С. 74-78.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ САМОРОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Катерина Іовіцина
аспірантка кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології,
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса. Україна

Проблема саморозвитку особистості займає провідне місце в психології. В наш час, коли йде перехід до дистанційної форми навчання, дуже важливими є формування особистості, яка схильна постійно займатися своїм професійним та особистісним самовдосконаленням, керуватися власними свідомими виборами, яка готова до постійного саморозвитку.

Метою статті є оцінка ресурсів саморозвитку особистості, що визначають його детермінаційні та регулятивні параметри. Завданням нашого дослідження було вивчення деяких аспектів саморозвитку особистості як актуалізованого, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін.

Аналіз наукової літератури показав, що саморозвиток особистості найчастіше розглядають з позиції культурно-історичного, діяльнісного та суб'єктно-діяльнісного підходів.

З точки зору культурно-історичного підходу, який започаткував Л.С.Виготський, ключовою стає проблема засобів саморозвитку, які дозволяють не тільки опановувати власну поведінку, але й вибудовувати процес розвитку та керувати ним. Становлення людини Л.С.Виготський пов'язує з двома процесами: оволодіння знаряддями і знаками. Якщо знаряддя виступає як засіб зовнішньої діяльності, «підкорення» природи, то знак – це засіб психологічного впливу людини на поведінку, засіб зовнішньої діяльності, спрямованої на оволодіння самою людиною своєї поведінки.

Тобто, за Виготським знаряддя спрямоване назовні, знак — усередину [5, с. 297], міститься потужний потенціал розуміння саморозвитку як інструментального, опосередкованого процесу.

Учениця Л. С. Виготського, Л. І. Божович дає проблематиці саморозвитку з позиції культурно-історичного підходу таке визначення, в якому зріла особистість має здатність до самоврядування (є «хазяїном... над самим собою»), у тому числі і своїм життям, і своєму розвитку [4, с. 322].

Таким чином, культурно-історичний підхід у психології дозволяє розкрити проблематику саморозвитку як культурнозгідний розвиток особистості, який здійснюється за допомогою вищих психічних функцій людини (поведінка, мислення, мова, увага, пам'ять). Психічні функції виникають та розвиваються у вихованні та навчанні, тобто мають соціальне походження, оскільки не властиві людині від народження. Саморозвиток ставиться у противагу до природного розвитку, що заснований на роботі нижчих психічних функцій.

У суб'єктно-діяльнісному підході, якій започаткував С.Л. Рубінштейн, людина розглядається як суб'єкт діяльності, завдяки якому й здійснюється саморозвиток особистості. Важливою умовою саморозвитку є самостійність. С. Л. Рубінштейн по суті, наводить визначення саморозвитку запозичене з філософії, він обґрунтовує ідеї саморозвитку як «саморух» при якому всі елементи детерміновані в середині самої системи, а не задані ззовні. Дослідник дає ключ до проблеми саморозвитку: як можливий саморозвиток, ініційований всередині системи, а не поза нею. С. Л. Рубінштейн, вирішуючи проблему співвідношення зовнішнього та внутрішнього, визначення і самовизначення в діяльності та розвитку особистості, сформулював свій відомий принцип: «Зовнішні причини діють через внутрішні умови» [8, с. 96]. Під внутрішніми умовами він розумів якості людини, її модальності як суб'єкта життя, у яких знаходить вираження спосіб її існування. Теза С. Л. Рубінштейна про те, що для саморозвитку і самореалізації важливим є збіг суспільних процесів і життєвого шляху особистості, стала ключовою для подальших наукових концепцій. Особистість почала вивчатися як суб'єкт активності, здатний до ініціативи та відповідальності.

К. О. Абульханова-Славська розглядає особистісний саморозвиток як внутрішній процес самозаміни системи внаслідок дії власних

суперечностей, вищий рівень саморуху, саме ця самозаміна грає роль головного внутрішнього механізму індивідуально-особистісного розвитку [1]. На думку вченої, «епоха лише створює можливість розвитку, а реалізує її сама особистість». Не самі собою потреби і здібності спонукають активність особистості, а особистість виступає організатором свого життя» [2, с. 39-40].

Саморозвиток в працях Л. І. Анциферової розглядається як атрибут вищого рівня розвитку особистості. Бажання досягнути майбутнього і є мотивом розвитку [3].

С.Б. Кузікова, на основі методології суб'єктного підходу, розглядає особистісний саморозвиток як свідому, цілеспрямовану й керовану активність особистості, мета якої полягає у самозміні в позитивному напрямі, що й забезпечує особистісне зростання, самовдосконалення [7, с. 65]. Учена вважає, що основним психологічним принципом саморозвитку є трансформація смислових утворень особистості внаслідок динамічних відносин надситуативної активності (потреба в саморозвитку), настанови (ініціація саморозвитку), домінуючих цінностей (змістове наповнення, спрямування саморозвитку), а також особистісного ставлення, значущості фрагментів дійсності та їх емоційного забарвлення. С.Б. Кузікова вважає, що для успішного саморозвитку і потрібні сприятлива соціальна ситуація розвитку з урахуванням визначених закономірностей становлення суб'єкта саморозвитку і відповідні формувальні дії як цілісна система навчання засобам саморозвитку[7, с. 87].

Для дослідження особливостей саморозвитку особистості використовувалася методика С.Б. Кузікової «Диспозиційна характеристика саморозвитку особистості (ДХСО)», метою якої є визначення рівня актуалізації психологічних ресурсів (структурних складових системи) саморозвитку особистості як прогресивного, усвідомленого і керованого процесу особистісних змін, особистісного зростання. Твердження діагностичної методики формулювали на основі змістової характеристики процесу саморозвитку та виокремлення його чинників. В інструкції респондентам пропонували визначити ступінь відповідності твердження власному внутрішньому світу, оцінивши її від одного до п'яти балів [6, с. 106-112].

Вибірку дослідження склали 63 особи – студенти факультету дошкільної педагогіки і психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського.

Дослідження змістово-дієвих характеристик саморозвитку осіб юнацького віку засвідчило недостатній рівень актуалізації психологічних ресурсів особистісного саморозвитку, слабку диференційованість уявлення та низький рівень усвідомленості і самокерованості процесу власних особистісних змін.

Показник «Потреба в саморозвитку» (шкала методики «ДХСО») свідчить про прагнення людини до самовдосконалення, особистісного зростання, самозбагачення і усвідомленого самотворення. Крім того,

потреба в саморозвитку виявляється в пізнавальній і творчій активності людини, повноті та насиченості її життя, оволодінні новими компетентностями, відкритості, інтересу до навколишнього, внутрішнього світу свого та інших людей, потребі в експансії – розширенні світу, оволодінні ним. На констатувальному етапі дослідження високе значення за цією шкалою виявлене у 27% респондентів й 30% респондентів мають низький рівень потреби в саморозвитку.

Показник «Умови саморозвитку» становить автономність, позитивне самосприйняття, силу, зрілість Я, визначеність у цілях, активні життєві стратегії (пошукова активність, самовдосконалення), сприйнятливість (толерантність) до нового. На жаль, низький рівень за цією шкалою мають майже 48% респондентів, але й високий рівень умови саморозвитку у 27%. Отримані результати свідчать про те, що маже половина студентів мають низький рівень вираженості позитивного самосприйняття, сили, зрілості Я, визначеності цілей, а також знижене володіння активними життєвими стратегіями, почуттям автономності та впевненості в собі.

Зміст шкали «Механізми саморозвитку» (функціональні засоби) становить самопізнання (прагнення до автентичності), самоаналіз (рефлексія), усвідомлення розбіжності між реальним і бажаним Я, чутливість до зворотного зв'язку як можливостей отримання додаткової інформації про себе і навколишній світ, здатність до оволодіння власними психоемоційними станами (саморегуляції) і самотворення. З'ясувалось, що студенти на недостатньому рівні (високий – 7,9 %, низький – 42,9 % контингенту опитаних) володіє навичками самоаналізу і саморегуляції, повною мірою не може здійснювати самопроектування, самоорганізацію і самоконтроль, що не сприяє становленню особистості як суб'єкта власної життєдіяльності і власного розвитку.

За загальним показником низький рівень саморозвитку мають 35% респондентів, в той же час високий рівень – майже 21% опитуваних.

Отже, проведене пілотажне дослідження дало змогу виявити рівень актуалізованості, вираженості ресурсів саморозвитку особистості, а саме потреби в саморозвитку, умови саморозвитку, механізми саморозвитку.

Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні особливостей впливу психологічних чинників на інші компоненти саморозвитку.

Література

1. Абульханова-Славская К. А. (1980). Деятельность и психология личности. Москва: Наука. 334 с.

2. Абульханова-Славская К. А. (1991). Стратегия жизни. Москва: Мысль. 299 с.

3. Анцыферова Л. И. (2006). Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. М. : Изд-во «Ин-т психологии РАН». 512 с.

4. Божович Л.И. (2008). Личность и ее формирование в детском возрасте. Спб: Питер. URL: http://elib.gnpbu.ru/text/bozhovich_lichnost-i-ee-formirovanie_2008/go,0;fs,1/c. 322

5. Выготский Л. С. (2004). Психология развития человека. Москва: Смысл, Эксмо. 1136 с.

6. Кузікова С. Б., Кузіков Б. О. (2010). Конструювання методики дослідження саморозвитку особистості. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* Філософія. Психологія. Педагогіка. № 2. С. 106-112.

7. Кузікова С. Б. (2011). Психологія саморозвитку : навч. посіб. / Сум. держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка. Суми : МакДен. 149 с.

8. Рубинштейн С. Л. (2012). Человек и мир. СПб : Питер. 224 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ЗАДОВОЛЕНОСТІ ШЛЮБОМ В МОЛОДИХ СІМ'ЯХ

Анастасія Корольова
студентка ІІІ курсу факультету іноземних мов
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – Проданова О.М.

Останні десятиліття зростає інтерес до проблем сімейного функціонування з боку різних областей знання, і особливо психології. Це пояснюється тим, що, як показують соціологічні дослідження, традиційний інститут сім'ї переживає певну кризу, пов'язану зі зміною змісту шлюбно-сімейних відносин. З одного боку, йде пошук якихось нових форм сім'ї, які краще відповідали б сучасному змісту відносин. З іншого боку, безперервно зростає кількість розлучень у всьому світі, причому особливо страждають «молоді» шлюби – майже 1/3 всіх розлучень припадає на сім'ї, які мають стаж не більше трьох – п'яти років [8].

На сьогоднішній день найбільший відсоток розлучень припадає на сім'ю, яка прожила менше 3-5 років. А причина розлучень – незадоволеність шлюбом.

Психологами було виділено кілька факторів, що призводять до незадоволеності сімейним життям. До них відносяться: незадоволеність сексуальних потреб одного або обох подружжя; незадоволеність потреби у взаємодопомозі, потреби у співпраці, пов’язаної з розподілом обов’язків у сім’ї; незадоволеність потреби одного або обох подружжя в позитивних емоціях (відчуження подружжя, емоційна холодність); незадоволеність потреби в цінності і значущості свого «я» (порушення почуття гідності з боку партнера, його зневажливе ставлення, образи, критика); фінансові розбіжності подружжя (питання взаємного бюджету, утримання сім’ї, вкладу

кожного партнера в її матеріальне забезпечення); різні потреби в проведенні відпочинку і дозвілля [13].

Показником благополуччя і стабілізуючим фактором подружніх відносин або сім'ї в цілому є задоволеність шлюбом. У психологічній літературі задоволеність шлюбом складається з ряду оцінок її різних сторін в залежності від вимог, що пред'являються до особистості партнера та до обставин сімейного життя.

В роботах, присвячених цій проблематиці, можна зустріти такі поняття, як стійкість, стабільність, якість шлюбу, подружнє щастя, благополуччя сімейних відносин.

Задоволеність шлюбом подружжя являє собою стійке емоційне явище – почуття, що виявляється як в емоціях, що виникають в різних ситуаціях, так і в думках, порівняннях і оцінках [7].

Задоволеність виступає основоположним параметром, що характеризує відносини між чоловіком і дружиною. Багато проблем в області сімейних відносин психологічно можуть розглядатися як різні аспекти проблеми задоволеності шлюбом. «У сучасній родині вона стала фактично основоположною характеристикою якості подружніх відносин, а тим самим і успішності шлюбу» [1, с. 186].

В.А. Сисенко вважає, що «задоволеність сімейним життям - поняття дуже широке і включає ступінь задоволення всіх потреб особистості. Для кожного з подружжя в шлюбі повинен бути досягнутий якийсь мінімально необхідний рівень задоволення потреб, за межами якого вже виникає дискомфорт, формуються і закріплюються негативні почуття і емоції» [10].

Відзначимо, що задоволеність шлюбом і подружня задоволеність – це поняття, що мають одну природу і одне тлумачення. Отже, задоволеність відносинами, або почуття суб'єктивного благополуччя в шлюбі, виникає тоді, коли якість взаємодії влаштовує кожного з подружжя.

На стабільність і підвищення задоволеності шлюбом впливає безліч факторів.

В рамках дослідження подружніх відносин в молодій родині А. Ю. Тавіт виділяє дві групи факторів задоволеності шлюбом [9]:

1) фактори, що виникли до одруження: психологічна основа шлюбу, яка включає в себе такі аспекти, як походження, якості особистості, ідеал чоловіка і шлюбу, мотиви вступу в шлюб.

2) фактори, що виникли під час шлюбного періоду: етично-емоційні відносини подружжя, психофізіологічні відносини подружжя, єдність поглядів на виховання дітей, розподіл домашніх і господарських обов'язків, вільний час та його проведення, ставлення з батьківськими сім'ями подружжя та друзями.

У роботах Е. Н.Спірева і А. Г. Лідерса йдеться про те, що задоволеність шлюбом безпосередньо пов'язана зі стилем батьківського виховання і навпаки. Дослідники стверджують, що чим вище ступінь задоволеності шлюбом, тим менше відхилень у вихованні, а якщо

ступінь задоволеності подружніми відносинами низька, то спостерігається збільшення кількості відхилень і помилок у вихованні [6].

Т. А. Гурко створює найбільш пізню і повну систематизовану класифікацію отриманих в різних дослідженнях факторів задоволеності шлюбом, яка поділяється на чотири групи [5]:

1. Соціально-демографічні та економічні характеристики сім'ї: величина сукупного сімейного доходу, вік подружжя, кількість дітей в сім'ї та ін.;

2. Характеристики позасімейної сфери життєдіяльності подружжя: професійна сфера, взаємини подружжя з найближчим соціальним оточенням, відкритість/закритість сімейної системи та ін.;

3. Установки і поведінка подружжя в основних сферах сімейної життєдіяльності: розподіл господарсько-побутових обов'язків і збіг установок в цій сфері сімейного життя, організація дозвілля та ін.;

4. Характеристика відносин між подружжям: емоційно-моральні цінності (почуття любові і поваги до партнера, загальні погляди та інтереси, подружня вірність та ін.).

У шлюбі задовольняються найрізноманітніші потреби: духовні, сексуальні, матеріальні, побутові, психологічні. Шлюб організовує, стабілізує, соціально санкціонує задоволення цих потреб [2].

До моменту вступу в шлюб кожен з подружжя має вже сформовані потреби, які не можуть бути ідентичними у обох шлюбних партнерів. У сучасній родині, ними є: потреба «в емоційному теплі», у відчутті цінності і важливості своєї особистості, так само потреби у взаєморозумінні і взаємодопомозі. Нерідко ці потреби виявляються суперечливими [3].

Почуття задоволеності шлюбом має найважливіше значення щодо всіх сфер подружнього життя. Людина, незадоволений шлюбом, буде на позитивні моменти життя дивитися через призму невдач. Досить часто низька задоволеність шлюбом призводить до депресивного стану і викликає почуття смутку і апатії. Таким чином, ступінь задоволеності шлюбом може привести до розпаду сім'ї. Або ж, навпаки, зміцнити подружні стосунки. Досліджуване поняття впливає на створення сприятливого фону всередині сім'ї, на побудову батьківсько-дитячих відносин [7, с. 412].

Є твердження, що сімейні люди, щасливі в шлюбі, відчувають високу ступінь задоволеності життям. Є всі підстави вважати, що задоволеність знаходиться в причинно-наслідковій залежності з подружжям [11]. Якість шлюбних відносин залежить від любові – головної умови всіх шлюбів.

У загальній структурі сімейної взаємодії психологічний фактор має на увазі зіставлення особистісних особливостей обох з подружжя, як правило, їх характерів і рольових домагань.

Вступаючи в шлюб, кожен партнер переслідує бажання задоволення власних потреб, а отже їх незадоволення призводить до

незадоволення шлюбом. Фактори незадоволеності виражаються в сексуальних потребах одного або обох з подружжя; потреби в значущості, порушення власної гідності, критика, тиск, нав'язування своєї думки; потреби в позитивних емоціях; фінансові розбіжності в парі; потреба у взаємодопомозі, у співпраці, пов'язаній з розподілом сімейних обов'язків; потреби в проведенні спільного дозвілля і відпочинку [12].

У спільному проживанні подружжю доводиться враховувати інтереси один одного, внаслідок чого, прояв егоїзму виступає в якості фактора незадоволеності шлюбом. Особистість з високим ступенем цього показника прагне організувати взаємний простір, виходячи з власних сенсів та інтересів. Інший, відчуваючи, що його особисті межі зачеплені, може почати чинити опір насильству, відкрито або завуальовано, що може призвести не просто до конфліктів і сварок, а й до розриву відносин. Подружжя, зацікавлене в благополуччі сімейного життя, рідше вдається до егоїстичних тенденцій, вибудовуючи доброзичливі і довірчі відносини один з одним [4].

Уявлення про благополучну сім’ю як безконфліктну в сучасному суспільстві застаріло, і конфлікти стали нормальною частиною життя молодої сім’ї. Протиріччя між особистістю і сім’єю неминучі. Індивід завжди стоїть перед вибором: терпіти незадовільні для нього особливості сім’ї, відсторонитися або знайти спосіб інтеграції з нею. Конфлікт завжди має якусь підставу, причину, від якої не можна відмахнутися. Молоді подружжя створюють сім'ї в надії, що їх очікування знайдуть відгук в партнері, а на ділі виходить, частіше, навпаки. Основа сімейних конфліктів – неузгодженість між очікуваннями відносно один одного, що і народжує конфлікти невідповідності. Конфлікти розгортаються в багатьох сферах сімейного життя: культура спілкування; рольові відносини; інформованість один про одного; потреба в захисті свого «Я». Найважливішою особливістю відносин в сім’ї є те, що їх основний зміст складають як міжособистісні відносини, так і правові та моральні зобов’язання.

Стан сімейної незадоволеності виникає в результаті конфліктних ситуацій, в яких відкривається значуща розбіжність між очікуваннями особистості по відношенню до сім’ї та її реальним життям. Сімейна тривога частіше проявляється після великого сімейного конфлікту. Ознаками тривоги є страхи, сумніви, побоювання, які стосуються дій інших членів сім’ї. Нервово-психічне напруження – одне з головних психотравмуючих переживань і виникає найчастіше в результаті: створення партнеру перешкод для прояву важливих для нього почуттів, задоволення потреб; створення для партнера ситуацій постійного психологічного тиску, важкого і, буває, безвихідного становища; створення ситуації постійного внутрішнього конфлікту у партнера [14].

Таким чином, на задоволеність шлюбу в молодій родині впливає велика кількість факторів, що визначають рівень задоволеності. До

детермінантів задоволеності можна віднести наступні: характер взаємин між подружжям, збіг/розбіжність ціннісних орієнтацій в сім'ї, особистісні особливості кожного з подружжя, характер дитячо-батьківських взаємин, мотиви вступу в шлюб. Також проявляються і гендерні відмінності: більш задоволені шлюбом не тривожні чоловіки, які мають достатній дохід, з більшою соціальністю, схильні до компромісу. На задоволеність жінок впливає ступінь їх власної інтроверсії і зрілість їх чоловіків.

Література:

1. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пособие. Санкт-Петербург: Речь, 2004. 244 с.

2. Аргайл М. Психология счастья. Москва, 1990. 205 с.

3. Артамонова Е. И. Психология семейных отношений с основами семейного консультирования. Москва: Издательский центр «Академия», 2002. 192 с.

4. Браун Д. (2001). Теория и практика семейной психотерапии. Санкт-Петербург: Серия «Золотой фонд психотерапии». 352 с.

5. Гурко Т.А. (1982). Влияние добрачного поведения на стабильность молодой семьи. Социологические исследования. № 2. С. 88-93.

6. (2017). Молодая семья в современном обществе: учебно-методическое пособие / Е.В. Рыбак, Н.Г. Слепцова, А.Б. Федулова, Н.В. Цихончик, под общей ред. А.Б. Федуловой. 2-е изд., испр. и доп. Архангельск: САФУ имени М.В. Ломоносова. 238 с.

7. Овсяникова Е. А. (2017). Удовлетворенность браком супругов и их взаимоотношения с детьми. *Молодой ученый.* № 1. С. 411-414.

8. (2004). Психология семейных отношений с основами семейного консультирования [Текст] / Е. И. Арта-монова, Е. В. Екжанова, Е. В. Зырянова и др.; под ред. Е. Г. Силяевой. М.: Академия. 192 с.

9. Солодников В.В. (2016). Лонгитюдная стратегия исследований качества и изменений браков: отечественная традиция и зарубежный опыт (обзор теорий, методов и исследований). *Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены.* № 1. С. 3-20.

10. Сысенко В.А. (1981). Устойчивость брака: проблемы, факторы и условия. М. 210 с.

11.Уварова М. Е. Психологические проблемы брачно-семейных отношений и их решение в молодых семьях. URL: http://vestnik-rzi.ru/2014/06/1927

12. Шнейдер Л. Б. (2000). Психология семейных отношений. Курс лекций. Москва : Апрель Пресс: ЭКСМО-Пресс. 512 с.

13. Шнейдер Л.Б. (2007). Семейная психология: учебное пособие для вузов. М.: Деловая книга. С. 79

14. Ярахмедова Г. Н Особенности семейных конфликтов в молодой семье. *VII Международная студенческая электронная научная конференция «Студенческий научный форум» - 2015.* URL: https://www.scienceforum.ru

ІНДИВІДУАЛЬНО-ТИПОВІ ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Оксана Кузнєцова
кандидат психологічних наук, доцент
Південноукраїнський національний університет імені К.Д.Ушинського
Ганна Дубовик
магістрантка
Південноукраїнський національний університет імені К.Д.Ушинського

Сучасний світ переживає стрімкі зміни, котрі трансформують всі сфери буття людини. Виклик новизни стає все більш відчутною рисою повсякденного життя. Це вимагає активізації інноваційності як здатності особистості до продуктивної взаємодії з нововведеннями, їх конструктивного сприйняття, доопрацювання, використання, поширення.

Аналіз інноваційності як важливого параметру особистості ґрунтується на сучасних розробках низки психологічних феноменів: інноватиcна диспозиція (Л. О. Коростильова, О. С. Совєтова та ін.), інноваційна установка (М. В. Кроз), інноваційна спрямованість, інноваційна компетентність (Є. А. Шмельова), психологічна готовність до інноваційної діяльності (О. П. Соснюк та ін.), інноваційна поведінка (Е. В. Галажинський та ін.), інноваційна активність (Т .А. Терехова, А. О. Шишкіна), інноваційний потенціал особистості (Ю. О. Власенко, В. К. Калін, В. Є. Клочко та ін.), інноваційність (Grewal, Menhta, Kardes, Larsen and Wetherbe та ін.). Ми розуміємо інноваційність як здатність особистості до корисних перетворень середовища від стану звичної (хабітуальної) дійсності до оновленої (модернізованої) через пошук та впровадження нововведень (ідей, сенсів, технологій тощо). Саме інноваційність визначає загальну схильність особистості до нового, що є внутрішнім підґрунтям, передумовою стійкого та універсального опанування нововведень у будь якій сфері діяльності [2].

Феноменологія інноваційності розкривається через ознаки «нове», «нововведення», «оновлення», що вказує на наявність часового контексту, котрий відображає перебіг процесів, їх тривалість, тяглість. Отже, одним з перспективних напрямків дослідження проблеми інноваційності є вивчення особливостей її співвідношення з часовою перспективою.

Вважається, що термін «часова перспектива» першим ввів Л. Франк. Вчений вважав, що часова перспектива – це існуюча в даний момент сукупність уявлень індивіда про своє психологічне минуле і майбутнє. І саме Л. Франк запропонував вивчати часову перспективу як самостійний предмет психологічного дослідження [7]. Майже подібне поняття в своїх працях використовував К. Левін, який стверджував, що часова перспектива – це існуюча в теперішній момент цілісність

бачення індивідом свого психологічного майбутнього і свого психологічного минулого [3].

В низці публікацій наведено докладний огляд сформованих на сьогодні в психології підходів до аналізу цього явища [4, 5]. Ми спираємось на розуміння часової перспективи, запропоноване Ф. Зімбардо, де вона визначається як несвідомий процес організації життєвого досвіду в часові категорії (минуле, теперішнє, майбутнє), який дозволяє упорядкувати події та їх значення [1, с. 60]. За даними огляду Яворівської Л.М., Хафізової Г.С., часова перспектива досліджується у взаємозв'язку з такими феноменами: якість життя (психологічне благополуччя, уявлення особистості про життєвий успіх), ціннісно-смислова сфера особистості, саморегуляція, стратегії організації часу, особистісна криза, схильність до ризикової поведінки, аддикції, тривожність та ін. [6]. Вивчаються й особливості часової перспективи, які зумовлені схильністю особистості до прояву інноваційних інтенцій в певній сфері життєдіяльності. Встановлено, що вибірковість у психічному реагуванні на новизну та зміни, яка відображена у спрямованості інноваційності, створює підґрунтя для занурення людини у інформаційно-смислові контексти середовищі, для накопичення відповідного досвіду, що й позначається певною мірою на модусі сприйняття психологічного часу та формуванні темпоральних характеристик особистості [2]. Разом з тим більш детального вивчення потребує характеристика часової перспективи осіб, що розрізняються рівнем інноваційності, тобто загальною схильністю до прийняття новизни, мінливості й складності світу, що сприяє створенню суб'єктом нових конструктивних стратегій поведінки, діяльності та вияву перетворювальної активності. На нашу думку, саме специфіка інноваційності може визначати особливості часової перспективи особистості, впливати на сприйняття психологічного часу та визначати його смислові аспекти.

Для вивчення вказаного аспекту нами організоване емпіричне дослідження, що містило три етапи: підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний. Дослідження проведено за допомогою наступних психодіагностичних методик: «Методика діагностики формально-динамічних і якісних ознак інноваційності» О. В. Кузнєцової, Опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо (ZTPI) (в адаптації Сирцової А., Соколової Є. Т., Мітіної О. В.), «Методика сенсожиттєвих орієнтацій» (СЖО) Д. О. Леонтьєва. Вибірку склали студенти Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса). Усього в дослідженні взяло участь 64 особи.

В процесі якісного аналізу було виявлено групи осіб із високим ($Ін^+$) та низьким ($Ін^-$) рівнем інноваційності, в яких визначено комплекс переважающих показників часової перспективи та сенсожиттєвих орієнтацій.

У *представників групи осіб з високим рівнем інноваційності (Ін+)* відмічається високий рівень загального показника сенсожиттєвих орієнтацій та усіх показників, що формують ці самі сенсожиттєві орієнтації. Це свідчить про те, що життя вони вважають осмисленим, задоволені ним та досягнутими у ньому результатами. Важливим в них є ясне співвіднесення цілей – з майбутнім, емоційної насиченості – зі теперішнім, задоволення – з досягнутим результатом, минулим. Так, в житті осіб з високим рівнем інноваційності є цілі у майбутньому, які надають їх життю осмисленість, спрямованість і часову перспективу. Ці особи впевнені, що саме вони спроможні впливати на устрій свого життя за допомогою цілей та сенсу, який в нього вкладають особистості. Вони вважають себе господарями свого життя, що характеризує їх як впевнених у собі особистостей, які відчувають відповідальність, розуміють наслідки власних дій, можуть їх прогнозувати та моделювати майбутнє на основі цілеспрямованого звершення дій з певними запрограмованими результатами.

Осіб з високим рівнем інноваційності відрізняє домінування такого показника часової перспективи, як «позитивне минуле», що вказує на прийняття власного минулого, при якому будь який досвід є основою для розвитку і передумовою сьогоднішнього стану речей. При цьому їм не властиво повертатися до минулого задля спогадів про біль, образи та травми. Переважає тепле, ностальгічне ставлення до пройденого життєвого шляху.

Що стосується *групи осіб з низьким рівнем інноваційності (Ін-),* то в них усі показники сенсожиттєвих орієнтацій знаходяться нижче середньої лінії ряду, що свідчить про наявність пасивної позиції до життя. Такі люди «пливуть за течією життя», більшість їх вчинків подібна до автоматизму та не є осмисленими. Це може призвести до втрати сенсу життя. Низькі значення за показником локус-контролю Я свідчать про те, що особи з низьким рівнем інноваційності досить невпевнені у собі, неврівноважені, неспокійні та, навіть, агресивні. Ці особистості не володіють свободою вибору, вони слабкі емоційно та не можуть збудувати своє життя, так як відсутнє чітке уявлення про його сенс. Тобто вони не вірять у свої сили контролювати події свого життя. Такі особи також схильні проявляти незадоволеність прожитою часткою життя. Пройдений відрізок життя вони оцінюють непродуктивним та неосмисленим, і вважають, що минуле не здатне впливати на подальше життя.

Для неінноваційних осіб характерно ставлення до минулого як до джерела негативних почуттів, що викликає переживання відрази, розчарувань. При цьому події, які розгортаються в актуальному часі, сприймаються як зумовлені долею. Такі люди відчувають власне безсилля і неспроможність вплинути на обставини, сприймають життя з покорою.

Таким чином, встановлено певну специфіку часової перспективи осіб з різним рівнем інноваційності. Чим вище рівень інноваційності

особистості, тим вище осмисленість й продуктивність її життя, прийняття його у різні часи, розуміння власної спроможності до змін у теперішньому.

Література

1. Зимбардо Ф., Бойд Дж. (2010). Парадокс времени. Новая психология времени, которая улучшит вашу жизнь. СПб.: Речь. 352 с.

2. Кузнєцова О.В. (2018). Координати часової перспективи осіб з різною спрямованістю інноваційності. *Теорія і практика сучасної психології*. С.16-23.

3. Левин К. (2001). Динамическая психология: Избранные труды [Текст]. М. : Смысл. 572 с.

4. Махиева Л. Ф. (2012). Временная перспектива трансцендентного будущего: история и перспективы исследования. *Современные исследования социальных проблем* (электронный научный журнал). №6 (14). URL: www.sisp.nkras.ru

5. Скворчевська Є. Л. (2016). Психологічні особливості часової перспективи та сприйняття часу у психологічних дослідженнях. *Науковий огляд*. № 1 (22). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/145611307.pdf

6. Яворовська Л. М., Хафізова Г. С. (2011). Теоретичний аналіз підходів до визначення часової перспективи особистості. *Вісник Харківського національного університету. Серія «Психологія»*. №959. С. 200-203.

7. Frank L. K. (1939). Time perspective. *J. of Philosophy*. Vol. 4. P. 293-312.

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «РОБОТА З ДАНИМИ» У ПОЧАТКОВОМУ КУРСІ МАТЕМАТИКИ

Наталія Листопад
науковий співробітник
Інститут педагогіки Національної академії наук України

Одним із першочергових завдань освіти стає вміння працювати з інформацією, а саме: знаходити важливу для себе, перетворювати її різними способами у схему, таблицю, схематичний рисунок, обирати дані, необхідні і достатні для розв'язання проблемної ситуації, критично оцінювати інформацію.

З метою створення умов для широкої адаптації молодшого школяра в інформаційному світі до обов'язкових результатів навчання включено вміння працювати з інформацією. У Державному стандарті початкової освіти [1] зазначено такі уміння:

– критично сприймає інформацію для досягнення різних цілей; уточнює інформацію з огляду на ситуацію ; на основі почутого створює

асоціативні схеми, таблиці; виокремлює необхідну інформацію з різних усних джерел, (мовно-літературна галузь);

– перетворює інформацію (почуту, побачену, прочитану) різними способами у схему, таблицю, схематичний рисунок, обирає дані, необхідні і достатні для розв'язання проблемної ситуації; використовує відомі засоби добору необхідних даних для розв'язання проблемної ситуації (математична галузь);

– знаходить, систематизує (згідно з планом) інформацію про навколишній світ; використовує технічні прилади і пристрої для пошуку інформації представляє інформацію у вигляді малюнка, схеми, графіка, тексту, презентації тощо (природнича галузь);

– пояснює основні інформаційні процеси у близькому для себе середовищі (дім, школа, вулиця) на основі власних спостережень; знаходить інформацію, зберігає дані на цифрових носіях, перетворює інформацію з однієї форми в іншу за допомогою поданих шаблонів, порівнює різні способи представлення інформації, аналізує та впорядковує послідовності висловлює припущення про достовірність інформації, отриманої з цифрових джерел, розрізняє факти і судження створює інформаційні продукти, поєднуючи текст, зображення, звук тощо для представлення ідей та/або результатів діяльності (інформатична галузь);

– намагається критично оцінювати інформацію щодо товарів і послуг сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї (соціальна і здоров'язбережувальна освітня галузь);

– знаходить потрібну інформацію про минуле і сучасне; добирає джерело інформації відповідно до потреб і заінтересованості; виокремлює факти, які викликають сумніви; знаходить інформацію, яка спростовує або підтверджує сумніви; пояснює можливі наслідки поширення неправдивої інформації (громадянська та історична освітня галузь).

Як показує аналіз обов'язкових результатів навчання вимога «уміння працювати з інформацією» має такий зміст – пошук інформації, її аналіз, обробку, зберігання, поширення, надання іншим людям в максимально раціональної формі. Все це становить основу інформаційної культури людини, яка закладається в початковій школі в період оволодіння елементами лінгвістичної, математичної, природничої, інформатичної грамотності. Цілеспрямований розвиток здатності учнів до роботи з різними джерелами і видами надання інформації відбувається в процесі навчання, яке розглядається як інформаційний процес обробки інформації, що включає в себе слухання, говоріння, читання, письмо, запам'ятовування віршів, розв'язування математичних задач, обчислень, ведення щоденника природи тощо.

Для реалізації завдань, зазначених у Державному стандарті початкової освіти, які формують вміння працювати з інформацією, у програму математики введена змістова лінія «Робота з даними».

Зауважимо, що поняття «дані» – багатозначне; у різних суспільних відносинах має різний науково формалізований зміст та сутність, вживається у різних аспектах, зокрема:

–інформація (відомості, показники), необхідна для ознайомлення з ким/чим-небудь, для характеристики когось/чогось або для прийняття певних висновків, рішень;

–форма представлення інформації (буквено-цифрова, числова, текстова, таблична, звукова, графічна тощо).

Вважається, що дані є інформацією лише тоді, коли вони несуть значення у заданому контексті.

Метою змістової лінії «Робота з даними» у початковій школі є ознайомлення учнів на практичному рівні з найпростішими способами виділення і впорядкування даних за певною ознакою. У межах цієї змістової лінії здобувачі освіти знайомляться з такими способами подання інформації, як таблиця і діаграма. Вимоги до засвоєння змісту конкретизовано у програмах з математики для І та ІІ циклів НУШ в рубриці «Очікувані результати навчання здобувачів освіти», а саме:

1 клас – читає дані, вміщені на схематичному рисунку, в таблиці; вносить дані до схем; користується даними під час розв'язування практично зорієнтованих задач і в практичних ситуаціях [5, с. 35];

2 клас – виділяє дані, вміщені в таблицях, графах, на схемах, лінійних діаграмах; вносить дані до таблиць; визначає, чи достатньо даних для розв'язання проблемної ситуації; користується даними під час розв'язування практично зорієнтованих задач, в інших життєвих ситуаціях [5, с. 37];

3 клас – читає нескладні таблиці, зчитує дані з графів, схем, діаграм; обирає дані, необхідні і достатні для розв'язання проблемної ситуації; вносить дані до таблиць; користується даними під час розв'язування практично зорієнтованих задач [6, с. 48];

На завершення навчання у початковій школі здобувач має досягти таких результатів: читає нескладні таблиці, лінійні діаграми; добудовує лінійні діаграми; порівнює й узагальнює дані, вміщені у таблицях, на діаграмах; обирає дані, необхідні і достатні для розв'язання проблемної ситуації; користується даними під час розв'язування практично зорієнтованих задач [6, с. 51] .

Реалізація завдань змістової лінії «Робота з даними» відбувається на основі опрацювання змісту всіх інших ліній початкового курсу математики.

У межах наукового дослідження «Технології формування в учнів початкової школи умінь роботи з даними» з'ясовано потенціал кожної змістової лінії для одержання успішних очікуваних результатів роботи з таблицями і діаграмами. Встановлено, що таблиці найчастіше використовуються під час опрацювання змісту лінії «Числа, дії з числами. Величини». У сучасних підручниках та посібниках з математики представлені різні види таблиць, а саме:

– довідкові таблиці. Вони показують числа в межах 1 000 000 з різних точок зору: допомагають знайомити учнів з назвами чисел, їх складом, розрядами чисел, видами обчислень [2, с. 91; 4, с. 30];
– обчислювальні таблиці. Вони є формою обчислювального завдання, учні виконують обчислення безпосередньо в таблиці, повторюють компоненти дій і склади чисел[3, с. 150; 4, с. 66].

Таблиці також застосовуються під час вивчення алгебраїчного матеріалу (знаходження значень буквених виразів), оскільки в таблиці досить доступно відслідкувати залежність значення виразу від зміни букви, що входить до нього.

Успішно використовуються таблиці і для розв'язування текстових задач. На етапі формування вміння розв'язувати прості задачі таблиці вводяться з метою показати різні способи представлення інформації. Найбільш ефективним є використання таблиць під час розв'язування задач, які місять трійки взаємопов'язаних величин (ціна, кількість, вартість; швидкість, час, відстань; довжина, ширина прямокутника, площа тощо).

Для розвитку логічного мислення школярів на уроках математики пропонуються завдання з логічним навантаженням. Для аналізу даних, знаходження закономірностей під час виконання таких завдання зручно будувати логічні таблиці.

Найбільш широко представлені в НМК обчислювальні таблиці. Встановлено, що учні проявляють до таких завдання більш високий інтерес у порівнянні з традиційними записами виразів у рядок.

Змістове наповнення лінії «Робота з даними» презентує зв'язок математичної освітньої галузі з іншими освітніми галузями. Міжпредметні і внутрішньопредметні зв'язки мають реалізовуватися через практичні завдання, які будуть застосовуватися в усіх темах початкового курсу математики. Прикладами таких завдань є завдання із діаграмами. Діаграма вводиться як графічне представлення даних, що дозволяє швидко оцінити співвідношення кількох величин [3, с. 90]. На діаграмах показано: результати метання м'яча в корзину, результати змагання з метання дротиків [3, с. 149], чим займаються учні на дозвіллі [4, с. 65], як дістаються до школи[4, с. 63], скільки часу триває перегляд дітьми телепередач у вихідні дні, скільки книжок прочитали діти протягом літа, скільки часу витрачають на ранкову зарядку тощо. Як бачимо, більшість завдань стосуються ситуацій, які виникають у житті дітей. Молодші школярі із задоволенням виконують такі завдання, оскільки їм вони зрозумілі та цікаві. Щоб розширити уявлення учнів про застосування математики в інших сферах життя людини та з метою використання у завданнях чисел більшого концентру в підручнику і посібниках пропонуються діаграми, у яких показано результати продажу фруктів у супермаркеті [3, с. 110], температурні показники у Києві тощо. Відповідаючи на поставлені в завданні запитання, учні розвивають вміння інтерпретувати і узагальнювати інформацію. Крім зчитування числових даних і їх

візуального порівняння, учні виконують їх різницеве та кратне порівняння. Характер багатьох завдань орієнтує на дискусію, обмін думками, розвиток вміння передавати іншому важливу для навчального завдання інформацію. Учням пропонується розпізнавання однієї інформації, поданої в різній формі (текст, таблиця, діаграма). Завдання, які вимагають переведення уваги з тексту на зображення, сприяють розвитку вміння працювати з інформацією. Психологи стверджують, що для сучасних дітей використання у навчальному процесі малюнків, схем, таблиць діаграм сприяє розвитку вміння розуміти і утримувати інформацію, представлену в неявному вигляді.

Використання на уроках математики та інших предметів таблиць та діаграм якісно перетворює навчальний процес та робить його ефективним.

Література:

1. Державний стандарт початкової освіти. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-п#Text (Дата звернення 06. 11. 20)
2. Листопад Н.П. (2018). Математика: підруч. для 1 кл. Київ : Оріон. 144 с.
3. Листопад Н.П. (2019). Математика: підруч. для 2 кл. Київ : Оріон. 160 с.
4. Листопад Н.П. (2020). Математика: підручн. для 3 кл. (у 2-х ч.) : Ч.2 Київ : Оріон. 128 с.
5. Типова освітня програма для учнів 1–2 класів. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/1-2-dodatki.pdf (Дата звернення 09. 11. 20)
6. Типова освітня програма для учнів 3–4 класів. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2019/11/3-4-dodatki.pdf (Дата звернення 09. 11. 20)

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ОСОБИСТІСНОГО РЕСУРСУ

Інна Мазоха
кандидат психологічних наук, доцент
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Соціально-економічні та духовні зміни, що відбуваються в Україні, сприяли утвердженню людини як найвищої соціальної цінності, максимальному розвитку її можливостей, задоволенню широких потреб, забезпеченню гармонізації міжособистісних відносин. Практична реалізація цих завдань значною мірою залежить від особистості, її здатності вільно орієнтуватися в соціальному просторі, розуміти характеристики розвитку та самореалізації. Важливість розвитку емоційних здібностей очевидна для практичних психологів.

Емоційний інтелект необхідний людині для її ефективної соціальної адаптації та успішної самореалізації.

Перша і найвідоміша модель ЕІ в науковій психології була розроблена Пітером Саловеєм та Джоном Майєром. Ці автори сформулювали теоретичну позицію щодо емоційного інтелекту, як важливого психологічного джерела особистості. Його розвиток з одного боку сприяє оптимальному функціонуванню людини, конструктивним та взаємопродуктивним міжособистісним стосункам, та з іншого - зменшує ризик різних форм руйнування особистості та соціальної дезадаптації, тобто є особистісним ресурсом.

В даний час зростає інтерес до вивчення емоційного інтелекту в зарубіжній та вітчизняній психології. Так, К. Роджерс, вважав, що ключова роль у продуктивній організації психотерапевтичної допомоги була взята з особистих установок практичного психолога, що передбачає його безумовне позитивне прийняття, емпатійне розуміння та конгруентність. У той же час безумовне позитивне прийняття створює основи ефективного спілкування, а своєрідний емоційний фон, емпатійне розуміння та конгруентність відповідають ефективності процесу спілкування та забезпечують його емоційним «живленням». Конгруентність визначається як розвинена здатність чітко розпізнавати та адекватно передавати у поведінці власні почуття та переживання, що, безумовно, вимагає наявності розвинених здібностей емоційного усвідомлення та самовираження [1].

Увага вчених до проблеми емоційного інтелекту, на думку Дж. Керролла, повязана з тим, що цей конструкт добре гармонує з ідеями повсякденної психології та розширює існуючі наукові уявлення про різноманітність людських здібностей, збагачуючи тим самим психологію. Поняття емоційного інтелекту теоретично відображає ідею єдності афективних та інтелектуальних процесів. З точки зору практики, цей конструкт був розроблений у зв'язку з вивченням успіху людини в різних сферах життя та діяльності. Перспективність та обгрунтованість використання концепції емоційного інтелекту показана багатьма роботами, проведеними в різних психологічних дисциплінах.

Емоційний інтелект розширює переважаючі наукові концепції щодо різних здібностей людини, збагачуючи тим самим повсякденну психологію. Це остаточний етап у розвитку теорії множинного інтелекту Гарднера. При розробці наукових моделей академічного інтелекту спроби поєднати ЕІ з поясненням емоційних явищ з точки зору процесів обробки інформації виявились досить продуктивними. У пострадянській психологічній науці поняття емоційного інтелекту вперше застосувала Г.Г. Гарськова [4]. В даний час вивчають емоційний інтелект такі вчені, як: О.І. Власов; С.П. Деревянко; Н.В. Ковриг; Д.В. Люсин [5]; М.А. Манойлов; Е.Л. Носенко [7]; А.С. Петровська; Г.В. Юсупов; та ін. У білоруській психології відомі дослідження ЕІ, проведені Т.П. Березовською, А.П. Лобановим, Є.А. Лобановим.

Проблема визначення емоційного інтелекту в багатозначності цього явища, яке кожен дослідник інтерпретує згідно зі своїм уявленням: - вміння розуміти і контролювати власні емоції [5]; - вміння контролювати емоційну поведінку та властивості [2]; - сукупність емоційних, комунікативних, регулятивних особистісних якостей, що забезпечують свідомість, прийняття і регулювання станів почуттів інших людей та їх самих, опосередковуючи рівень продуктивності, успішність міжособистісних взаємодій або особистісного розвитку [6]; - моторно-пізнавальні здібності, які включають емоційну чутливість, свідомість та здатність керувати емоціями, що дозволяють людині контролювати почуття психічного здоров'я, психічного спокою та високої якості особистого життя [3]; - вміння інтерпретувати емоції.

Також, деякі вчені вважають емоційний інтелект підструктурою соціального інтелекту. Однак існують й інші перспективи: емоційний інтелект вважається більш широким поняттям, а соціальний інтелект - одним із його аспектів. Можливо, такі ідеї пов'язані з тим, що в деяких дослідженнях здатність соціальної взаємодії базується на попередньому розвитку окремих структурних компонентів ЕІ. Так у дослідженнях Х. Вайзінгер, Д. Големан, Р.К. Купер, А. Саваф емоційний інтелект вважається фундаментальним фактором успіху людського життя; у працях С. Андерсон, Ф.П. Дін та Дж. Сіаррокі - як передумова психічного та фізичного здоров'я. Роль емоційного інтелекту як фактора продуктивної соціально-психологічної адаптації учнів вивчала С.П. Деревянко; як внутрішньоособистісний фактор ефективної соціалізації молоді Т.П. Шемякіна та С.А. Богомаз; емоційний інтелект вивчався як умова та фактор ефективної контрольної діяльності А. Петровською, І.А. Єгоровим, Т.А. Панковою [8]. У праці О.А. Айгунової емоційний інтелект вважається елементом особистого потенціалу математично обдарованих учнів-підлітків.

Загалом, вчені одноголосно визнають, що високий рівень емоційного інтелекту є передумовою просоціальної та іншої позитивної поведінки, а низький рівень розвитку пов'язаний з різними формами соціальної дезадаптації. Американські психологи Д.Р. Карузо, Дж. Мейєр та П. Саловей сформулювали теоретичне твердження, що емоційний інтелект можна вважати важливим психологічним джерелом особистості, розвиток якого, з одного боку, сприяє оптимальному функціонуванню людини, налагодженню конструктивних та взаємопродуктивних міжособистісних стосунків, а з іншого боку зменшує ризик появи різних форм руйнування особистості та соціальної дезадаптації.

Таким чином, емоційний інтелект - це сукупність розумових здібностей, що забезпечують виявлення, розуміння причин та управління власними емоціями та емоціями інших людей для успішного досягнення цілей та намірів діяльності (професійна діяльність, спілкування). Ця концепція має науковий статус і

відображає ідею діалектичної єдності афективних та інтелектуальних процесів у пізнанні та спілкуванні. Перспективи та обґрунтованість його використання підтверджуються багатьма працями, що виконуються в галузі загальної, соціальної, організаційної та клінічної психології.

Аналіз результатів досліджень Е.Л. Носенко, А.І. Чоботар [7], показує адаптаційні та захисні функції емоційного інтелекту від стрессу. Також, аналіз результатів дослідження І.Н. Андрєєвої [1] підтверджує позицію емоційного інтелекту як фактора самореалізації особистості у професійній діяльності та дозволяє стверджувати, що емоційний інтелект можна вважати важливим елементом системи особистих ресурсів.

У сучасній психології зміст терміна «ресурси» є відносно різноманітним і розвивається як частина розвитку теорії психічного стресу. К. Муздибаєв визначає ресурси як засоби до існування, можливості для людей та суспільства; як життєві цінності, які формують реальний потенціал для можливості впоратися з несприятливими життєвими подіями. О. Сляднева, у свою чергу, визначає особистий ресурс як сукупність індивідуально-типологічних характеристик, стиль реагування в складних життєвих ситуаціях. У Н. Водоп'яновій подано таке визначення ресурсів: «Внутрішні та зовнішні змінні, що сприяють психологічній стійкості у стресових ситуаціях; це емоційні, мотиваційно-вольові, когнітивні та поведінкові конструкції, які допомагають при адаптації до стресу». Одним із способів реагувати на стресову ситуацію є механізм «збереження» ресурсів, з якого виникає така можливість отримувати, зберігати, поновлювати, збільшувати та перерозподілити ресурси відповідно до власних цілей. Завдяки такому розподілу ресурсів з'являється можливість пристосуватися до мінливих умов навколишнього середовища. Використання особистих ресурсів забезпечує розумове, соматичне та соціальне благополуччя людини і відповідно до орієнтації особистості, створює умови для подальшої самореалізації.

Розвинена емоційність сприяє ефективнішій орієнтації у світі та адаптації в суспільстві. Емоційна система вважається однією з головних регуляторних систем життя і діяльності. На думку К. Обуховського, поряд із загальною орієнтацією у світі важливою є й емоційна орієнтація. Вона проявлється у здатності безпосередньо вгадувати емоційні стани інших людей та розпізнавати їх емоційне відношення. Існує чітка залежність функціонування особистості від точності її орієнтації, в тому числі емоційної, що особливо важливо в період формування особистості. Також цікавою є думка про орієнтацію не лише в соціальному середовищі, що оточує людину, а й про орієнтацію у власному внутрішньому світі. На думку Є.Л. Яковлевої, усвідомлення власної індивідуальності базується на розумінні власних емоційних реакцій та станів, які вказують на ставлення людини до того, що відбувається.

Таким чином, емоційний інтелект - це сукупність розумових здібностей для виявлення, розуміння та контролю емоцій. Його часто трактують як підструктуру соціального інтелекту, але він відрізняється від нього тим, що включає глибокі емоції, важливі для особистісного (соціального) зростання [1]. Емоційний інтелект є одним з особистісних ресурсів особистості. Переживання емоцій, розуміння їх реального змісту і вибір адекватних ситуації емоційно-регулятивних стратегій сприяють ефективній діяльності особистості та її внутрішньому благополуччю.

Література

1. Андреева И. Н. (2011). Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. Новополоцк : ПГУ. 388 с.

2. Бреслав Г.М. (2004). Психология эмоций. М.: Смысл; Издат. центр «Академия». 544 с.

3. Власова О.І. (2005). Психологія соціальних здібностей: структура, дінаміка, чинники розвитку: моногр. Київ: Видавничо-поліграф. центр «Кіівський університет». 308 с.

4. Гарскова Г.Г. (1999). Введение понятия «эмоциональный интеллект» в психологическую теорию. *Ананьевские чтения: тез. науч.-практ. конф.;* редкол.: А.А. Крылов [идр.]. СПб.: Изд-во Санкт-Петерб. ун-та. С. 25-26.

5. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте. *Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования; подред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова.* М.: Ин-т психологии РАН, 2004. С. 29-36.

6. Манойлова М.А. (2004). Акмеологическое развитие эмоционального интеллекта учителей и учащихся. Псков: ПГПИ. 140 с.

7. Носенко Э.Л. (2000). Формирование эмоционального интеллекта как фактора предупреждения стрессовых состояний у детей. *Наука і освіта.* Спец. вип. С. 190-192.

8. Панкова Т.А. (2010). Роль эмоционального интеллекта в эффективности деятельности руководителя. *Электронный ресурс. Психологические исследования: электрон, науч. журн.* № 2 (10). URL: http://www.psystudy.ru (дата обращения 15.03.2011)

АДАПТАЦІЯ СТУДЕНТІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Любов Македонська
студентка IV курсу факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – доц. Мазоха І.С.

Дослідження процесу адаптації студентів в наші дні набуває все більшої актуальності у зв'язку зі зростанням навчальних закладів і підвищенням вимог до якості освіти. З позиції вузу, успішна адаптація студентів сприяє збереженню контингенту абітурієнтів, забезпечує

якість їх професійної ідентифікації і, як наслідок, збільшує престиж навчального закладу. Від успішного перебігу даного процесу залежить якість і кількість засвоєного студентами матеріалу, а значить, і ефективність підготовки майбутніх фахівців [1, с. 19].

Життя будь-якої людини – це безперервна адаптація до постійно змінюваних умов довкілля. Кожна людина протягом життя стикається з будь-яким процесом адаптації, так і студент потрапляючи в студентське середовище, проходить цей нелегкий процес адаптування.

Проблема адаптації, як одного з найважливіших факторів розвитку особистості студента, в тій чи іншій мірі досліджувалася і досліджується як у вітчизняній (Б. Г. Ананьєв, А.А. Бодальов, С.Г. Вершловскій, І. О. Зимня, Т. Е. Коннікова, П.С.Кузнецов, В.Г. Лісовський, С.Л. Рубінштейн, В. А. Сластьонін, І. С. Якиманська та ін.), так і в зарубіжній науці (А. Адлер, Дж. Брунер, Дж. Дьюї, Е. Еріксон, Р. Мей, К. Роджерс та ін.).

Аналіз психологічної літератури виявив, що існує безліч визначень понять адатації.

Так, Г.А. Балл вважав, що адаптація – це взаємодія між декількома психологічними і фізіологічними компонентами, які працюють разом і переслідують спільну мету, а саме, запобігання дисбалансу, невідповідностей і конфліктів [2, с. 94-95]. Адаптація – це здатність до постійно змінювального середовища, необхідного для життя й виживання, постійного пристосування до нової інформації та досвіду [1, с. 3-5].

За думкою Н. Войтович, основними труднощами, що виникають в процесі адаптації у студентів у вищих навчальних закладів, є:

1) новий етап життя (нова обстановка). З ранніх років діти починають ходити в школу. Цілих 11 років вони навчаються в одному і тому ж колективі під наглядом вчителів та батьків. І раптом їх життя змінюється: вони потрапляють в зовсім новий для себе світ. Нові люди, інше ставлення з боку викладачів, нове оточення. Це безумовно є стресовою ситуацією.

2) великі навчальні навантаження. Кількість предметів в школі від університетських дисциплін кардинально відрізняються. Досить складно відразу освоїти безліч дисциплін в зовсім іншому обсязі. Особливо важливо відразу почати засвоювати навчальний матеріал.

3) роль викладача. Ситуація як в школі, коли іноді вчителю більше ніж нам потрібна наша позитивна оцінка пішла в минуле. Тепер наша успішність тільки наша проблема. «Поганий викладач», якого ми не розуміємо – також наша проблема. Роль сучасного викладача навчальних закладів – навчити працювати з навчальним матеріалом будь якого обсягу.

4) новий колектив. Ніхто не застрахований від зустрічі з людьми, до яких ми не відчуваємо уподобання. Або з людьми, які не сподобалися нам. Знайти спільну мову потрібно вміти!

5) вплив оточення. Все життя жили з батьками? Тепер довелося переїхати в гуртожиток за тисячі кілометрів від рідного міста. Однозначно це великий стрес, який заважає швидко адаптуватися.

6) розчарування в обраній спеціальності [3, с. 59-60].

Основні ознаки, які свідчать про те, що адаптація у студента не проходить успішно: неуспішність за навчальним матеріалом, дратівливість, не пристосовування до нового колективу, девіантна поведінка, тривога, пасивність, виникнення конфліктів в колективі, прояв агресії в будь-якій формі, замкнутість, зниження настрою, негативне ставлення до викладачів і однолітків [4, с. 230-243].

Процес адаптації у студентів відбувається за такими формами:

• формальна (пристосування учнів вузів до структури вищої школи);

• соціальна (адаптація учнів до студентського колективу);

• дидактична (адаптація учнів вузів до нових форм навчання) [5, с. 231].

Таким чином, актуальність означеної проблеми полягає в тому, що успішна адаптація студента до життя і академічної діяльності у вузі є запорукою подальшого розвитку кожного студента як особистості і професіонала у сфері своєї діяльності.

Дослідження проводилося у вересні-жовтні 2020 року. В ньому взяли участь 25 студентів Ізмаїльського державного гуманітарного університету, з них: студенти другого курсу – 16 особ і третього курсу – 9 особ у віці від 18 до 21 року.

Для дослідження особливостей адаптації використовувалася «Анкета по адаптації студентів до академічного життя», яка включала питання про адаптацію студентів до нового студентського статусу, а саме: чи вважаєте ви, що пристосувалися до вашої університетської програми?; Якщо вам не вдалося пристосуватися до вашої університетська програма, які причини?; Як викладачі в період адаптації сприяли на ваше студентське життя?; Чи були у вас ситуації, коли ви думали про те, щоб покинути навчання?; Якщо так, то в чому була причина?; Чи зверталися ви за допомогою до одногрупників, коли було важко?; Чи вважаєте ви, що вам вдалося пристосуватися досить для того, щоб повністю брати участь у навчальній та позакласній академічній діяльності?; Якщо ні, то чому?; Як ви себе почуваєте в університеті?; Наскільки сильна ваша мотивація до навчання?; Як ви справляєтеся зі стресовими ситуаціями?; Після завершення процесу збору інформації відповіді були проаналізовані з точки зору кількості і якості.

За результатами анкетування, 68% студентів (17 осіб) змогли пристосуватися до університетської програми, а 32% (8 осіб) все ще не адаптувалися.

Основні причини через які у студентів 2-3 курсу виникли труднощі з адаптацією, ми продемонстрували в таблиці 1.

Таблиця 1.

Причини труднощів для студентів при адаптації до університетської програми

Причини, за якими студенти стикаються з труднощами при адаптації до університетської програми	Кількість осіб	% показник
Занадто багато нових дисциплін.	9	36%
Щільний графік, який перевантажений лекціями і семінарськими заняттями.	10	40%
Відсутність навичок самостійної роботи, невміння конспектувати, працювати з першоджерелами, словниками, статтями.	6	24 %

З отриманих відповідей студентів ми зробили висновок про те, що основні причини виникли зі складнощами у ритмі викладання, навчання і управління обсягом інформацією, що повністю відрізняється від тої, яка існувала в школі.

Згідно причин дезадаптації, зазначеними студентами, здається, що в перші роки навчання вони не звикли керувати своїм часом і організовувати свою діяльність, щоб пристосуватися до нових стратегій і змісту навчання. Більш того, 12% студентів (3 особи) після першого року навчання опинилися в ситуації, коли вони розглядали перерву в отриманні вищої освіти як засіб вирішення проблем поганої адаптації.

Відповідаючи на питання про причини, які можуть привести до припинення навчання, студенти перераховували наступні причини: погано складені іспити; я не бачу себе працюючим в цій області; я відчуваю / вірю, що не зможу закінчити навчання; не вдалося пристосуватися як до навчальної програми так і до соціального життя.

Всі причини, зазначені студентами, вказують на те, що у них є проблеми з адаптацією, і лише третина з них може знайти необхідні ресурси і навички для вирішення своїх університетських проблем.

Що стосується відповідей опитуваних про внесок викладачів в період адаптації до студентського життя, 16 % студентів (4 особи) відповіли, що вони не отримували ніякої допомоги від викладачів, а 84 % (21 особа) студентів отримували від них допомогу (у вигляді порад і додаткових пояснень навчальної програми, проводили тренінги, круглі столи, проблемні групи, а деякі радили звернутися до психолога якщо виникли труднощі в адаптації). З цього можна зробити висновок, що для багатьох, хто вирішив отримати вищу освіту, важливо, щоб викладачі втручалися в життя студента, щоб допомагали подолати труднощі, з якими стикаються студенти. При необхідності викладач може порадити звернутися до фахівця, наприклад, до консультанта, психолога або психотерапевта.

Результати анкетування показали, що 88% студентів (22 особи) ніколи не зверталися до психолога / психотерапевта, а 12% (3 особи)

зверталися. Число студентів, які розглядали цю можливість як рішення проблем, але ще не вжили заходів, перевищує 20% опитаних.

На питання «Як ви справляєтеся зі стресовими ситуаціями?» Ми отримали результати, які наведені в таблиці нижче (таблиця 2).

Таблиця 1.2

Як студенти справлялися зі стресовими ситуаціями під час адаптації

Стратегія подолання	Кількість осіб	відсоток
Слухати музику	16	64 %
Звертаються за допомогою до сім'ї	10	40%
Займатися спортом	9	36 %
Друзі	8	32 %
Інтернет	5	20%
Палити, вживати алкоголь	5	20%
Віра в Бога	4	16%
Читати книги, дивитися фільми	1	4%
Заняття своєю улюбленою справою	1	4 %

Ці результати показують, що студенти знаходять стратегії для управління своїми стресовими ситуаціями, але цим не завжди вирішують свої проблеми адаптації.

Також, аналіз результатів дослідження виявив, що більшість студентів зацікавлені в навчанні (19 осіб - 76%), мають максимальну мотивацію до навчання, навіть якщо в них і виникали проблеми з адаптацією. Можливо, що ті студенти, які стикаються з проблемами при адаптації в студентському житті, і ті, хто через проблеми адаптації замислювався про те, щоб покинути навчання, не мають достатню мотивацію вчитися і долати важкі і адаптаційні ситуації в своєму житті.

В результаті дослідження можна зробити висновок, що більшість студентів стикалися з проблемами адаптації до нової навчальної програми в перші роки навчання в університеті. Щоб їх проблеми були зменшені або вирішені, в майбутньому рекомендується студентам брати більш активну участь у тренінгах, круглих столах, проблемних групах з питань адаптації. А також ми вважаємо, що цей адаптаційний період повинен бути підтриманий викладачами, аби у студентів виникало менше труднощів. З цією метою, ми пропонуємо викладачам проводити зі студентами якомога більше тренінгових занять для розвитку навичок адаптації.

Література

1. Алексєєва Т.В. (2004). Психологічні фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К. С. 1-22.

2. Балл Г.А. (1989). Понятие адаптации и ее значение для психологии личности. *Вопросы психологии*. №1. С. 92-100.

3. Войтович Н. (1999). Відмінності шкільного та студентського колективів як аспект проблеми адаптації першокурсників до умов ВЗО.

Психологічна адаптація студентів першого курсу до умов навчання у ВЗО: наук. ст. держ. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк. С. 57-65

4. Рогачова Т. (2016). Психологічні проблеми студентів на першому році навчання у внз: причини виникнення та можливості подолання. *Психологія і особистість.* № 2 (10) Ч. 2. С. 228-236.

5. Фурман А.В. (2000). Психодіагностика особистісної адаптивності. Тернопіль: Економічна думка. 231 с.

ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОСТІ ОСІБ З РІЗНИМ РІВНЕМ АВАНТЮРНОСТІ

Наталія Меленчук
кандидат психологічних наук,
Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»

Актуальність дослідження. Сучасні перетворення, що відбуваються суспільстві, вимагають від особистості прояви творчих можливостей. Такі якості особистості, як відкритість новому досвіду, творче ставлення до дійсності та схильність до авантюрності, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях є досить актуальними та необхідними в житті кожної людини. Відомо, що саме творча (креативна) особистість схильна до нестандартних способів розв'язання задач, здатна до оригінальних й нестандартних дій, відкрита до нового досвіду. Особистість з високим творчим потенціалом завжди представляє собою цінність для науки у зв'язку з можливістю створення нового оригінального продукту і готовністю змінюватися, розвиватися відповідно до сучасного світу. Дослідники, які займаються вивченням феноменів творчості, творчого потенціалу, креативності, вважають, що сфера креативних проявів охоплює всі основні сфери психічної активності людини.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив виявити, що авантюрній особистості властиві такі якості, як: непередбачуваність, імпульсивність, багата фантазія, товариськість, комунікативна креативність, майстерність у спілкуванні, маніпулятивність тощо [2, 3, 7]. Вважається, що авантюрна особистість має достатньо уяви, щоб подати оригінальну ідею, достатньо магнетизму, щоб залучити до реалізації багатьох людей, і достатньо сил, щоб реалізувати її [3]. Авантюрист вільний від усього і вільний для всього так само, як і творча особистість. Перш за все, авантюрист творить себе, він замкнутий і зосереджений на самому собі. Його найбільше творіння – він сам.

Враховуючі сказане, ми здійснили спробу розглянути авантюрність у співвідношення із комунікативною креативністю.

В історії психології у зв'язку з вивченням такого феномену як «авантюрність» відомі наукові роботи Георга Гегеля, Гюстава Лебона,

Жана Габріеля де Тарда, Зигмунда Фрейда, Георга Зіммеля, Стефана Цвейга, Еріха Фромма та інші. Зазначеної проблеми торкались Сюзанна Рот, О. Ф. Строєв, І. Ю. Тимофєєва та інші.

Авантюрність в цій роботі розуміється як складна багаторівнева властивість особистості, психологічна сутність якої виявляється у надії на легкий і швидкий успіх, вдачу при наявності кінцевої мети, яка є принадливою для особистості, без ретельного аналізу реальних зовнішніх обставин, власних можливостей (ресурсів), шляхів вирішення проблеми задля досягнення мети [2, 6].

Термін «креативність» походить від лат. creatio – «творення» і означає творчі можливості (здібності) людини, які можуть виявлятися в мисленні, спілкуванні, відчуттях, окремих видах діяльності, характеризувати особу в цілому і її окремі сторони.

Комунікативна креативність характеризує творчий потенціал особистості та розглядається як її багаторівнева властивість, що включає комплекс інтелектуальних, емоційних та особистісних особливостей індивіда, котрі сприяють нестандартному, нешаблонному рішенню ситуацій спілкування, сприяють генерації оригінальних ідей та способів спілкування, що виникають під час взаємодії з іншими людьми [1, 4].

Отже, **метою** нашого дослідження обрано пошук особливостей проявів комунікативної креативності осіб з різним рівнем авантюрності.

Методи дослідження. Згідно з метою дослідження були обрані такі психодіагностичні методики:

- для діагностики авантюрності застосовувався «Тест-опитувальник схильності до авантюрності» (АВАНТ-1) О. П. Саннікової, О. І. Саннікова, Н. І. Меленчук [6];

- вивчення комунікативної креативності здійснювалась за допомогою «Тест-опитувальника комунікативної креативності» О. П. Саннікової та Р. В. Бєлоусової. На формально-динамічному та якісному рівні автори виділяють такі біполярні показники комунікативної креативності: легкість – трудність у спілкуванні (KkL), схильність – байдужість до самопрезентації (KkSp), незалежність – залежність (KkN), конфліктність – покірливість (KkKf), емоційна стійкість – емоційна нестійкість у спілкуванні (KkEu), схильність до маніпулювання – безхитрісність (KkM), експресивність – невиразність (KkE), комунікативна компетентність – некомпетентність (KkK) та композитна оцінка – загальний показник комунікативної креативності (KkOP) [5].

До вибірки дослідження увійшли 103 особи у віці від 24 до 45 років (магістри заочної та денної форми навчання Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»).

Статистична обробка здійснювалась за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows. Використовувались кількісний (кореляційний) та якісний (метод «профілів» і метод «асів») аналіз даних. Метою кількісного аналізу даних виступив пошук взаємозв'язків між всіма показниками, що вивчаються. Використання якісного аналізу даних дозволило вивчити особливості прояву комунікативної креативності у осіб з різним рівнем авантюрності.

Виклад результатів емпіричного дослідження. Для з'ясування статистичних зв'язків між показниками авантюрності та комунікативної креативності проведено кореляційний аналіз. Аналіз кореляцій показав наявність значної кількості значимих додатних і від'ємних зв'язків. Розглянемо отримані зв'язки більш детально. Результати кореляційного аналізу презентовано в табл. 1.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками авантюрності та показниками комунікативної креативності

Показники комунікативної креативності	Показники авантюрності					
	AvUst	AvEM	AvKk	AvErg	AvKr	AvOb
KkL				300**	-369**	
KkN			200*			210*
KkKf	248*	227*				259**
KkEu				215*	-221*	

Примітка: 1) нулі та коми опущені; 2) позначення ** – значущість зв'язку на рівні p≤0.01; * – p≤0.05; 3) умовні позначення показників авантюрності: AvUst – установчий показник; AvEM – емоційно-мотиваційний показник; AvKk – когнітивний показник; AvErg – енергетичний (ергічний) показник; AvKr – контрольно-регулятивний показник; AvOb – загальний показник схильності до авантюрності; 4) умовні позначення показників комунікативної креативності: KkL – легкість спілкування, KkN – незалежність, KkKf – конфліктність, KkEu – емоційна стійкість у спілкуванні, KkM – схильність до маніпуляцій (маніпулятивність), KkE – експресивність, KkK – комунікативна компетентність, KkOP – загальний показник (композитна оцінка).

Отже, установчий показник авантюрності (AvUst) і емоційно-мотиваційний показник авантюрності (AvEM) встановили значимий додатний зв'язок з показником комунікативної креативності – конфліктність (KkKf) на 5% рівні. Когнітивний показник авантюрності (AvKk) додатно корелює на 5% рівні з таким показником комунікативної креативності, як незалежність (KkN). Енергетичний (ергічний) показник авантюрності (AvErg) виявив значимі додатні зв'язки з показниками комунікативної креативності – легкістю спілкування (KkL) на 1% рівні, і емоційною стійкістю у спілкуванні (KkEu) – на 5% рівні. Окремо зупинимось на контрольно-регулятивному показнику авантюрності (AvKr), який встановив від'ємні значимі зв'язки з такими показниками комунікативної креативності, як: легкість спілкування (KkL) на 1% рівні, і емоційна стійкість у спілкуванні (KkEu) – на 5% рівні. І, загальний показник авантюрності (AvOb) має додатні кореляційні зв'язки з показниками

комунікативної креативності: незалежність (KkN) – на 5% рівні, і конфліктність (KkKf) – на 1% рівні.

Таким чином, отримані результати кореляційного аналізу вказують на наявність тісного взаємозв'язку між такими психологічними явищами, як комунікативна креативність і авантюрність.

Наступною задачею нашого емпіричного дослідження було вивчення особливостей комунікативної креативності з різним рівнем авантюрності. З цією метою був використаний метод «асів» [4]. При відборі представників груп з високим і низьким рівнем авантюрності попередньо «сирі» бали переводилися у процентилі. Це дало нам можливість виділити групи осіб з високим (четвертий квартіль розподілу – від 75 до 100 процентиля) значенням загального показника авантюрності та низьким значенням цього показника (перший квартіль розподілу – від 0 до 25 процентиля). Метод «профілів» [4] дозволив виявити в групах осіб з високим та низьким рівнем авантюрності середні показники, що характеризують їх комунікативну креативність. Так, ми змогли побудувати профіль комунікативної креативності груп осіб з різним рівнем авантюрності (рис. 1).

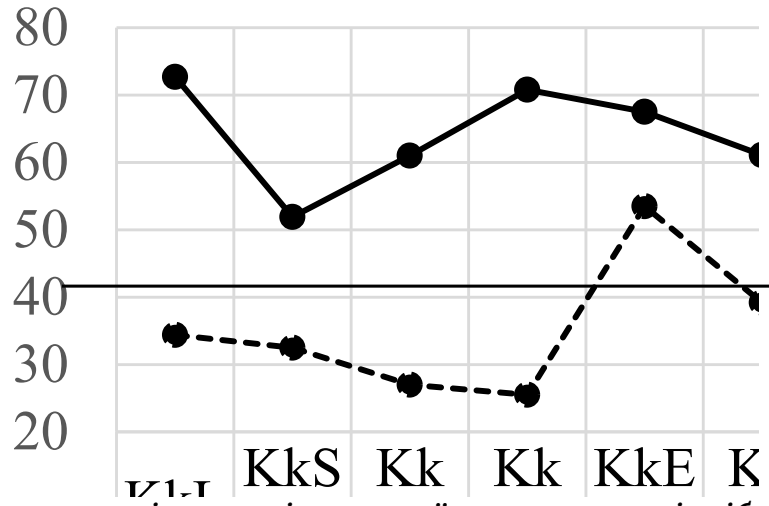

Рис. 1. *Профіль показників комунікативної креативності осіб з різним рівнем авантюрності*

Примітка: 1) група Av+ (n=12) – група осіб з високим авантюрності; група Av- (n=13) – група осіб з низьким рівнем авантюрності; 2) умовні позначення показників комунікативної креативності: KkL – легкість спілкування, KkSp – схильність до самопрезентації, KkN – незалежність, KkKf – конфліктність, KkEu – емоційна стійкість у спілкуванні, KkM – схильність до маніпуляцій (маніпулятивність), KkE – експресивність, KkK – комунікативна компетентність, KkOP – загальний показник комунікативної креативності (композитна оцінка).

На осі абсцис позначені показники комунікативної креативності, на осі ординат – їх значення, що виражені у процентілях. Середня лінія ряду проходить через точку 50 процентілів.

Візуально профілі розташовані діаметрально протилежно один до одного відносно середньої лінії ряду, що вказує на явні розбіжності за

всіма показниками комунікативної креативності. Так, профіль групи осіб з високим рівнем авантюрності (група Av+) розташований переважно у додатному полюсі (в просторі третього квартілю розподілу), на відміну від профілю групи осіб з низьким рівнем авантюрності (група Av-), значення показників якого розташовані у від'ємному полюсі (переважно в просторі другого квартілю розподілу).

Задля аналізу кожного профілю здійснимо ранжування показників комунікативної креативності за відхиленням від середньої лінії ряду (від збільшення абсолютного числа до меншого). Валентність означає відхилення від середньої лінії ряду або до додатного, або до від'ємного полюсу. Результати ранжування презентовано у табл. 2.

Таблиця 2

Ранжування показників комунікативної креативності з високим та низьким рівнем авантюрності

Ранг	Групи осіб з різним рівнем авантюрності	
	Група Av+	Група Av-
1	$KkOP^{+}$	$KkOP^{-}$
2	KkK^{+}	$KkKf^{-}$
3	KkL^{+}	KkN^{-}
4	$KkKf^{+}$	KkE^{-}

Примітка: показники надано у порядку зменшення абсолютних величин відхилення від середньої лінії ряду.

Отже, *особам з високим рівнем авантюрності (група Av+)* властива висока комунікативна креативність ($KkOP^{+}$), яка характеризується, насамперед, вираженими показниками з боку комунікативної компетентності (KkK^{+}), легкістю спілкування (KkL^{+}) і конфліктності ($KkKf^{+}$). Авантюрні особи здатні встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми, вони мають адекватні знання, вміння і навички, які забезпечують їм успішність спілкування. У таких осіб не виникають труднощів у спілкуванні. Вони легко вступають в контакти з новими людьми, вміють ефективно та успішно виступати перед багаточисельною аудиторією, завжди можуть підтримати розмову, що була розпочата без їх участі. В цілому, спілкування авантюрних осіб відрізняється незалежністю, оригінальністю, легкістю та спонтанністю. Це свідчить про наявність у цих осіб творчого потенціалу, що робить їх цікавими співрозмовниками та партнерами спілкування [2].

В свою чергу, *особам з низьким рівнем авантюрності (група Av-)* притаманний низький прояв комунікативної креативності ($KkOP^{+}$), яка характеризується покірністю, бажанням всім угодити, навіть на шкоду власним інтересам ($KkKf^{-}$), залежністю (KkN^{-}), невиразністю (KkE^{-}). Такі особи в основному керуються думкою оточуючих, не спроможні відстоювати власну точку зору, йдуть за більш сильними і легко засмучуються, бувають нестриманими, часто не можуть сконцентруватися і довести розпочату справу до кінця. Як наслідок, у них часто виникають труднощі у спілкуванні та налагодженні нових

взаємовідносин. Їм властива одноманітність і невиразність емоцій та монотонність мовних засобів спілкування (інтонації, темпу, тону тощо). Отже, враховуючи сказане, можна зробити висновок, що неавантюрні особи не реалізують власних креативних здібностей при вирішенні міжособистісних та соціальних завдань.

Таким чином, за допомогою нами було встановлено як загальні риси, так і особливості комунікативної креативності осіб з різним рівнем авантюрності.

Висновки. Отримані результати кількісного (кореляційного) аналізу вказують на тісний взаємозв'язок таких психологічних явищ, як комунікативна креативність та авантюрність. На основі якісного аналізу емпіричних даних встановлено як загальні риси, так і специфіку комунікативної креативності осіб з різним рівнем авантюрності. Встановлено, що у групі з високими рівнем авантюрності комунікативна креативність сприяє нестандартному вирішенню ситуацій, які виникають в спілкуванні та при взаємодії з іншими людьми. У групі з низьким рівнем авантюрності спостерігаються труднощі в спілкуванні та слабкий вираз комунікативної компетентності. Результати дослідження засвідчують, що представникам певного рівня авантюрності притаманні характерні особливості комунікативної креативності.

Література

1. Белоусова Р. В. (2004). Индивидуально-типические особенности коммуникативной креативности. (Дис. канд. психол. наук). Одесса.

2. Меленчук Н. І. (2016). Психологічні чинники схильності особистості до авантюрної поведінки. (Дис. канд. психол. наук). Одеса.

3. Олдхэм Дж., Моррис Л. (1996). Автопортрет вашей личности: Как лучше узнать самого себя. Москва: Вече, АСТ.

4. Санникова, О. П. (1995). Эмоциональность в структуре личности. Одесса : Хорс.

5. Санникова О. П., Белоусова Р. В. (2001). Оценка показателей коммуникативной креативности с помощью оригинальной методики. Наука і освіта. № 6. С. 52-54.

6. Саннікова, О. П., Санніков, О. І., & Меленчук, Н. І. (2015). А.с. Психодіагностика авантюрності: «Тест-опитувальник схильності до авантюрності» (АВАНТ-1); «Самооцінка компонентів авантюрності», Заявка № 60141; реєстрац. № 59701.

7. *Roth S. (1980).* Aventure et aventuriers au XVIIIe siècle. Essai de sociologie Iittéraire. Thèse, Lille. T. 1-2.

КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ «ЛОГІКІВ» ТА «ІНТУЇТІВ»: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Наталія Меленчук
кандидат психологічних наук
Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»
Валерія Цвіткова
магістрантка кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського»

Актуальність дослідження. Перетворення, що відбуваються в суспільстві на сучасному етапі, вимагають нового типу взаємин між людьми. Розвинута у людини психологічна проникливість є одним з провідних чинників успіху в тих видах діяльності, які вимагають відчуття та розуміння внутрішнього світу партнера по спілкуванню. Психологічна проникливість є надзвичайно цінною якістю у представників соціономічних професій (психологів, соціальних працівників, вчителів, менеджерів тощо), тобто тих, у компетенцію яких входить постійне спілкування. Все сказане обумовлює актуальність дослідження самого феномену психологічної проникливості і його можливих поєднань і комбінацій.

Термін «психологічна проникливість» був впроваджений в психологію М. П. Єрастовим у 1975 році у зв'язку з дослідженнями професійної зрілості психологів. На думку науковця такі поняття, як «психологічна проникливість» та «психологічна інтуїція» у теорії психології відсутні. Психологічну проникливість М. П. Єрастов розумів як вміння розбиратися в характерах й прогнозувати розвиток особистості [1].

У цій роботі психологічна проникливість розглядається з позиції структурно-ієрархічної концепції особистості О. П. Саннікової «як інтегральна, складна властивість особистості, що відображає внутрішній, психологічний світ іншої людини, який виявляється у вмінні швидко і точно складати судження про іншу людину, про її переживання, стани, риси характеру, а нерідко і про наміри» [3, 4, 5].

Теоретично встановлено, що особистість з розвиненою психологічною проникливістю здатна складати психологічні портрети інших людей, прогнозувати їх дії, спроможна за характеристиками експресії і поведінкою інших людей усвідомлено або не усвідомлено «розгледіти», відчути істинний внутрішній план, навіть якщо це ретельно приховується від оточення. Враховуючи сказане, ми припустили, що психологічна проникливість, що активно виявляється у сфері спілкування, пов'язана з такими рисами особистості, як товариськість, емпатія, комунікативна креативність тощо. На даному етапі дослідження показники психологічної проникливості

розглядаються у співвідношенні з формально-динамічними показниками товариськості.

У літературі товариськість розглядається як один з видів психологічної активності й визначається як сильно розвинене стійке прагнення до спілкування. Це прагнення виявляється у реалізації потреби у спілкуванні, у легкості вступу в соціальний контакт, у виразності спілкування. Товариськість мотивує поведінку людини, спрямовуючи її по відношенню до певних об'єктів [4]. Спілкування задовольняє особливу потребу людини у контакті з іншими людьми. Прагнення до спілкування нерідко займає значне, а й інколи провідне місце серед мотивів, що спонукають людей до спільної практичної діяльності.

Теоретичний аналіз наукових джерел встановив, що товариським людям властива швидкість встановлення соціального контакту, мінливість, непостійність відносин з іншими людьми, швидкість реакцій на поведінку партнера спілкування, широта кола спілкування, активність та ініціативність спілкування тощо. Нетовариські люди, відповідно, володіють протилежними якостями [2, 4, 6].

Отже, **метою** нашого дослідження є пошук особливостей взаємозв'язку показників психологічної проникливості і товариськості.

Організація та методи дослідження. Емпіричне дослідження, що спрямоване на вивчення особливостей комунікативного потенціалу у «логіків» та «інтуїтів», проведено втри етапи. На підготовчому етапі були визначені організаційні умови проведення дослідження, відібрано психодіагностичні методики, визначено вибірку дослідження. Збір емпіричних даних відбувався за допомогою таких психодіагностичних методик:

- для діагностики психологічної проникливості був застосований «Тест-опитувальник психологічної проникливості» О. П. Саннікової та О. А. Кисельової. Він дозволяє діагностувати 8 компонентів психологічної проникливості: психологічна зіркість (ПЗ), соціальна інтуїція (СІ), спрямованість на розуміння іншого (СР), схильність до психологічної інтерпретації (ПІ), самостійність суджень (СС), безсторонність (Б), схильність до створення цілісного образу (Ц) та гнучкість образу (Г) [5].

- вивчення формально-динамічних показників товариськості здійснювалось за допомогою «Тест-опитувальника формально-динамічних показників товариськості» О. П. Саннікової. Серед формально-динамічних показників товариськості автор виділяє: потребу в спілкуванні (ПС); ініціативність у спілкуванні (І); широту спілкування (Ш); легкість спілкування (Л;) стійкість спілкування (СТ) і виразність спілкування (В) [4].

У досліджені взяло участь 38 осіб – магістри Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології Державного закладу «Південноукраїнський національний університет імені К. Д. Ушинського» (м. Одеса). На діагностичному етапі

дослідження була проведена діагностика обстежених за обраними методиками. На аналітико-інтерпретаційному етапі здійснено спочатку кількісний (кореляційний) аналіз даних за допомогою комп'ютерної програми SPSS 21.0 for Microsoft Windows, а потім – якісний аналіз отриманих результатів.

Результати дослідження та їх обговорення. З метою репрезентації результатів був використаний метод таблиць. Дані кореляційного аналізу наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляцій між формально-динамічними товариськості та показниками психологічної проникливості

	ПС	І	Ш	Л	СТ	ЗПТ
ПЗ	-366*					
СС	-360*				362*	
Б	356*	360*	376*			331*
ЗПП				348*		

Примітка. 1. Нулі та коми не вказані. 2. Знак * вказує на рівень значущості p≤0,01, без позначення – p ≤ 0,05. 3. Умовні позначення показників товариськості: ПС – потреба в спілкуванні; І – ініціативність у спілкуванні; Ш – широта спілкування; Л – легкість спілкування; СТ – стійкість спілкування; ЗПТ – загальний показник товариськості; 4. Умовні позначення показників психологічної проникливості: ПЗ – психологічна зіркість; СС – самостійність суджень; Б – безсторонність; ЗПП – загальний показник психологічної проникливості.

Аналіз табл. 1 свідчить про наявність як додатних, так і від'ємних значимих кореляційних зв'язків на 5% рівні між показниками, що вивчаються. Так, показник товариськості потреба в спілкуванні (ПС) встановив значимі від'ємні зв'язки з такими показниками психологічної проникливості, як: психологічна зіркість (ПЗ) і самостійність суджень (СС) на 5% рівні, і додатний значимий зв'язок з показником безсторонність (Б) – на 5% рівні. Такі показники товариськості, як ініціативність товариськості (І) і широта товариськості (Ш) виявили значимі додатні зв'язки з показником психологічної проникливості безсторонність (Б) на 5% рівні. Показник легкість спілкування (Л) додатно пов'язаний з загальним показником психологічної проникливості (ЗПП) на 5% рівні. Показник стійкість спілкування (СТ) встановив значимий додатний зв'язок з показником психологічної проникливості безсторонність (Б) на 5% рівні. І, загальний показник товариськості (ЗПТ) додатно пов'язаний з показником психологічної проникливості безсторонність (Б) на 5% рівні.

Слід зазначити, що результати попереднього кореляційного аналізу підтвердили можливість порівняння психологічних характеристик, що вивчаються. В свою чергу, застосування якісного аналізу (метод «асів») дозволило виявити групу осіб з високим

(четвертий квартіль розподілу – від 75 до 100 процентіля) і низьким (перший квартіль розподілу – від 0 до 25 процентіля) рівнем загального показника психологічної проникливості. Отже, було виділено такі групи осіб: особи з високим («інтуїти») і особи з низьким рівнем психологічної проникливості («логіки»). Використання методу «профілів» допомогло виявити особливості товариськості у представників зазначених груп осіб.

На рис. 1 наведено профілі товариськості в групах осіб з високим і низьким рівнем психологічної проникливості.

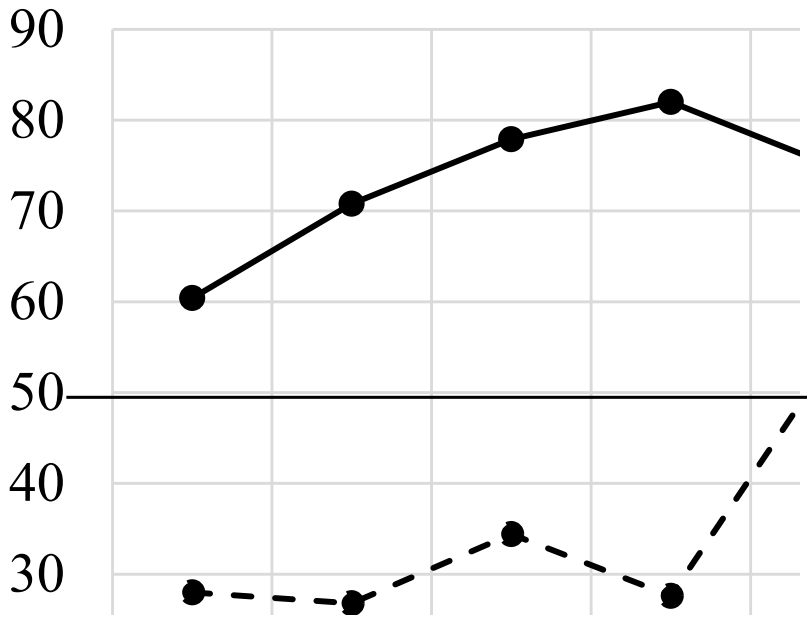

Рис. 1. Профілі товариськості «логіків» та «інтуїтів»

Примітка: 1) група Інт (n=6) – група осіб з високим рівнем загального показника психологічної проникливості («інтуїти»); група Лог (n=6) – група осіб з низьким рівнем загального показника психологічної проникливості («логіки»); 2) умовні позначення показників товариськості: ПС – потреба у спілкуванні, І – ініціативність у спілкуванні, Ш – широта спілкування, Л – легкість спілкування, Ст – стійкість спілкування, В – виразність спілкування; ЗПТ – загальний показник товариськості.

На осі ОХ розміщені показники, на осі ОУ – значення цих показників, що виражені у процентілях. Середня лінія ряду проходить через точку 50-й процентіль. Кожний профіль відображає середні значення відповідних показників усіх представників виділених груп.

Візуальний аналіз побудованих профілів свідчить про певні розбіжності значень в структурі товариськості в кожній групі обстежених. Так, профіль групи «інтуїтів» (група Інт) розташований над середньою лінією ряду і знаходиться в просторі третього і четвертого квартілів розподілу (діапазон значень міститься від 50 до 90 процентілей), що свідчить про високий рівень товариськості в цій групі осіб. Профілі групи «логіків» (група Лог) розташований у площині нижче середньої лінії ряду і знаходиться переважно в просторі другого квартілю розподілу (діапазон значень міститься від 25 до 50

процентилей), що свідчить про слабкий вираз показників товариськості. Виключення складає лише показник стійкості спілкування (Ст), значення якого розташовані вище середньої лінії ряду і знаходиться в просторі третього квартілю розподілу, що свідчить про більш високий вираз означеної характеристики в цій групі осіб.

З метою аналізу кожного профілю здійснено ранжування показників товариськості за відхиленням від середньої лінії ряду (від збільшення абсолютного числа до меншого). Валентність вказує на відхилення від середньої лінії ряду або до додатного, або до від'ємного полюсу. Результати ранжування презентовано у табл. 2.

Таблиця 2

Ранжування показників товариськості в групі «логіків» і «інтуїтів»

Ранг	**Групи «інтуїтів» та «логіків»**	
	Група Інт	Група Лог
1	Л+, ЗПТ+	ЗПТ-
2	Ш+	В-
3	СТ+	І-

Примітка: показники надано у порядку зменшення абсолютних величин відхилення від середньої лінії ряду.

Враховуючи змістовий опис показників товариськості (Саннікова, 2003; 2006), що пропонується автором застосованої методики, здійснимо аналіз означених профілів (рис. 1).

Отже, *групу «інтуїтів»* можна охарактеризувати як товариських (ЗПТ+). Їм властиві легкість (Л+), широта (Ш+) і стійкість (Ст+) спілкування. Представники цієї групи осіб відчувають легкість в незнайомій обстановці, вони швидко й легко вступають в соціальні контакти, знайомляться з новими людьми (навіть при відсутності власної ініціативи), їм не властиво губитися на людях (Л+). Такі особи схильні до широкого спілкування в новому колективі, вони прагнуть проводити вільний час у великій компанії, їм характерно часте зав'язування нових знайомств і велика кількість знайомих (Ш+). Особи з високим рівням психологічної проникливості відрізняються усталеністю спілкування з тими самими людьми навіть при змінах звичайних умов (у разі появи легкого розчарування в окремих людях, переїзду на нове місце проживання, зміни місця навчання або роботи тощо) (Ст+).

Що стосується *групи «логіків»*, то в них всі показники товариськості показують низькі значення, що свідчить про їх нетовариськість (ЗПТ-).У таких осіб майже відсутній зовнішній вираз почуттів у процесі спілкування (невиразна міміка, пантоміміка, мова), не має яскравості та жвавості в спілкуванні (В-). Представники цієї групи осіб не проявляють ініціативи в спілкуванні, не вступають першими в бесіду з незнайомими та не виступають ініціаторами у знайомствах (ОІ-).

Висновки. Отже, на основі вищесказаного можна зробити висновок, що «проникливі» особі в порівнянні з «непроникливими» особами, відрізняються легкістю вступу до соціальних контактів, відсутністю труднощів при включенні в бесіду, широтою спілкування, тобто, вони мають достатньо великий круг знайомих і малознайомих людей, який постійно росте завдяки ініціативності самих обстежених.

Література

1. Ерастов Н. П. (1975). О специфике подготовки индустриального психолога. *Проблемы индустриальной психологии*. Ярославль: Изд-во ЯрГУ. Вып. 2. С. 36-44.

2. Ильина А. И. (1961). *Общительность и темперамент у школьников.* Пермь.

3. Кисельова О. А. (1999). Особливості психологічної проникливості у осіб з різною емоційною диспозицією. (Автореф. дис. канд. психол. наук). Київ.

4. Санникова О. П. (2003). Феноменология личности: Избранные психологические труды. Одесса: СМИЛ. 256 с.

5. Саннікова О. П. & Кисельова О. А. (2003). *А.с. Тест-опросник психологической проницательности.* №8831.

6. Санникова, О. П. (2006). Индивидуально-типические детерминанты общения. *Вісник Харківського університету.* № 740. С. 203-209.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Валентина Ніколова
магістрантка кафедри загальної педагогіки,
дошкільної, початкової та спеціальної освіти
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Постановка проблеми виступає визначення особливостей динаміки професійної ідентичності на прикладі студентів ІДГУ м. Ізмаїл, майбутніх вчителів початкової школи.

Перед навчальним закладом ставиться завдання сприяти і підтримувати процес формування професійної ідентичності студентів у процесі їх навчання.

Метою експериментального дослідження – аналіз професійної ідентичності на етапах вибору професії та початку професіоналізації у студентів 1-2 курсів ІДГУ за спеціальністю « 013 Початкова освіта»

Завдання експериментального дослідження:

1. Дослідження системи уявлень про становлення професійної ідентичності як початкової ланки процесу професіоналізації у вітчизняній та зарубіжній науці.

2. Вивчення ціннісних орієнтацій студентів 1-2 курсів.

3.Виявлення динаміки становлення професійної ідентичності студентів навчального закладу.

4.Визначення індикаторів професійного самовизначення студентів.

5.Розробка комплексу психолого-педагогічних заходів щодо підвищення ефективності становлення професійної ідентичності.

Гіпотези експериментального дослідження:

1. Ймовірно, професійна ідентичність студентів визначається специфікою цільових установок, ціннісних орієнтацій, інтересів і спонукань.

2. Ймовірно, професійна ідентичність студентів 1-2 курсів ІДГУ носить індивідуальний, випадковий і нерівномірний характер свого розвитку

3. Можливо, в процесі навчання, у студентів будуть змістовно змінюватися компоненти професійної ідентичності. Мотиваційно-професійний компонент першокурсників, трансформується в ціннісно-мотиваційний у студентів другого курсу [1].

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь дві студентські групи ІДГУ, які навчаються за спеціальністю «013 Початкова освіта». Дослідження проводилося протягом року (студенти 1 і 2 курсів). Вибірку склали група студентів з 59 осіб, 26% юнаки та 74% дівчини.

Використані методики психодіагностичного комплексу емпіричного дослідження. методика «Хто я?» М. Кун і Т. Макпартленд [3]; методика вивчення професійної ідентичності Л. Б. Шнейдер [6]; опитувальник кар'єрних орієнтацій А. Шейна «Якоря кар'єр»; методика «Особистий професійний план» Є. А. Клімов [2], Л. Б. Шнейдер [5].

Дослідження проходило в кілька етапів:

1) попередній (вересень 2019 – травень 2020 року) включав в себе аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури з проблеми дослідження, визначення об'єкта, предмета дослідження, постановку мети, формування завдань і гіпотез, розробку програми дослідження.

2) дослідницький (травень 2020 р – червень 2020 р) був направлений на збір емпіричного матеріалу, організацію тренінгової роботи, математичну обробку отриманих результатів.

3) узагальнюючий (вересень 2020 – жовтень 2020 року) полягав в аналізі, інтерпретації, узагальненні та систематизації результатів, розробці способів практичної реалізації отриманих результатів, оформленні дослідження.

Після визначення та опису логіки та змісту експериментального дослідження, нами була надана та охарактеризована методика формування професійно-ідентичної спрямованості майбутніх фахівців закладів початкової освіти.

Таким чином, сутність методики реалізується на практиці за допомрогою тренінгових занять, спрямованих на формування професійної ідентичності майбутніх вчителів початкової школи.

Проведені тренінгові заняття спрямовані на те, щоб сприяти набуттю статусу досягнутої ідентичності, сформувати компоненти ідентичності (когнітивний, емоційний, поведінковий), дати знання про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, засоби тощо), сформувати уявлення про власні професійні наміри (професійні плани), сформувати уявлення про суб'єкт професійної діяльності [4, с. 52].

Принципи методики: адресність (облік вікових характеристик); масовість (пріоритет групових форм роботи); позитивність інформації; мінімізація негативних наслідків; особиста зацікавленість і відповідальність самих учасників; максимальна активність особистості.

Мета методики: формування професійної ідентичності у майбутніх вчителів початкової школи.

Особливості методики: передбачається сприяти набуттю статусу досягнутої ідентичності, формувати компоненти ідентичності, дати знання про зміст професійної діяльності, формувати уявлення про власні професійні наміри і про суб'єкта професійної діяльності за допомогою впливу на особистісну сферу через отримання нових знань, пізнання себе, пізнання інших і набуття навичок роботи над собою.

Методична робота розрахована на 13 занять по 45 хвилин, частота занять: 2 рази на тиждень.

Для визначення ефективності тренінгових занять використовуються наступні критерії: наявність знань про зміст професійної діяльності (об'єкт праці, мета, засоби тощо); наявність уявлень про власні професійні наміри (професійні плани); наявність знань про суб'єкта професійної діяльності; характеристика (статус) ідентичності (досягнута, мораторій, передчасна, дифузна, псевдопозитивна); сформованість всіх компонентів в структурі ідентичності: когнітивного (самопізнання, реактивна чутливість, самосприйняття), емоційного (самовпевненість, саморуководство, самоцінність, самоприйняття), поведінкового (гнучкість поведінки, самопідтримка, поведінкова активність).

Таким чином, оцінка ефективності тренінгових занять здійснюється відповідно до того, як формується кожен з діагностованих критеріїв на констатуючому етапі експерименту [4].

Далі був проведений аналіз змісту результатів дослідно-експериментальної роботи.

Відповідно до задуму дослідження основна увага була зосереджена на вивченні феномену професійної ідентичності, її динаміки та умов становлення.

Результати дослідження за *методикою Л.Б. Шнейдер*, не залежно від курсу навчання, демонструють нерівномірний розподіл у студентів типів професійної ідентичності. Відповідно, можна говорити про те, що учасники дослідження першого і другого року навчання, знаходяться на різних етапах становлення ідентичності в період свого професійного розвитку [6, с. 65].

Більшість студентів мають псевдопозитивний рівень, або переживають кризу ідентичності, або не можуть плідно її вирішити і лише п'ята частина має досягнуту позитивну ідентичність.

Результати дослідження також демонструють зниження рівня сформованої ідентичності у студентів другого курсу та перехід у передчасну та псевдопозитивну стадії. Це пояснюється тим, що на першому курсі студент тільки починає приміряти нові соціальні та професійні ролі, відбувається зіставлення створеного ідеального образу професії з реальним. Трансформуються інтереси, рівень домагань, в результаті чого відбувається підтвердження зробленого вибору або розчарування в освоюваної спеціальності. На другому курсі студенти освоюють професійні модулі, збільшується обсяг знань, формується більш точна картина майбутньої професії.

Виникаючі протиріччя зовнішнього і внутрішнього характеру не дозволяють студенту завершити цілісний образ Я в професії. У підсумку, студенти керуються думкою ближнього оточення, батьків, соціальним престижем професії, що в свою чергу, впливає на становлення професійної ідентичності та її перехід в передчасну і псевдопозитивну стадії. Передчасна ідентичність це скоріше варіант нав'язаної ідентичності, коли тотожність не усвідомлюється і у молодої людини практично відсутній досвід прийняття самостійних рішень.

У той же час студенти з досягнутою позитивною ідентичністю мають певну сформовану сукупність особистісно значущих цілей, цінностей і переконань, що забезпечують їм почуття спрямованості і осмисленості життя.

За допомогою *методики «Якоря кар'єри» А. Шейна* були визначені основні кар'єрні орієнтації студентів. Таким чином, позначені деякі компоненти професійної ідентичності.

Аналізуючи результати середніх показників студентів перших і других курсів навчання можна відзначити наступні тенденції. Однією з найбільш значущих кар'єрних орієнтацій є «Стабільність місця роботи», тобто актуальною є потреба в безпеці, передбачуваності, надійності організації. Практично на одному рівні значущості знаходяться позиції «служіння» і «менеджмент».

Орієнтація «служіння» відображає «бажання працювати з людьми», «допомога людству». Кар'єрна орієнтація «менеджмент» відображає першорядну орієнтацію особистості на інтеграцію зусиль інших людей, готовність нести відповідальність за кінцевий результат.

Слабо виражені кар'єрні орієнтації «професійна компетентність» і «підприємництво». Що підтверджує несформованість професійної ідентичності у даної вибірки (методика Шнейдер Л.Б.) і відображає недостатню спрямованість студентів на розвиток свого потенціалу, здібностей у певній професійній сфері. Низький рівень за шкалою «підприємництво» свідчить про відсутність деякої гнучкості у подоланні перешкод. Низький рівень за шкалою «табільність місця проживання» цілком закономірний, тому що юнацький вік передбачає

мобільність, незалежність, деякий авантюризм. Це підтверджує і зростання показників студентів другого курсу за шкалами «автономія» і «виклик» [6, с. 68].

У дослідженні професійного компонента за допомогою *методики «Хто я?» М. Куна і Т. Макпартленда* нас цікавили не всі компоненти ідентичності, які традиційно аналізують в цьому тесті, а представленість в структурі ідентичності сфери, пов'язаної з навчальними і професійними відносинами, і її положення щодо діяльної спрямованості і рефлексивних здібностей особистості. За допомогою Т-критерію Стьюдента для парних вибірок отримані наступні показники. У відповідях на питання «Хто я?» яскраво виражений рефлексивний компонент. Причому спостерігається тенденція збільшення усвідомлення своєї індивідуальності у студентів другого курсу. Позначення своєї навчально-професійної приналежності («студент», «одногрупник, «вчитель», «випускник», «фахівець») конкурує з діяльнісним» Я («господиня», «спортсмен», «художник», «активіст»), яке передбачає позначення занять, захоплень, а також самооцінку здібностей до діяльності, самооцінку навичок, умінь, знань і досягнень. Незначно виражений перспективно-професійний компонент у структурі ідентичності студентів [3, с. 22].

Побудова тимчасової професійної перспективи, дозволяє виявити професійну ідентичність як результат цілеспрямованої професійної активності студентів, тобто визначити ототожнюють студенти себе з тією професією, яку вони отримують в коледжі чи ні. Дана методика проводилася тільки зі студентами другого курсу.

Отримані результати свідчать про те, 15% студентів мають чіткі, структуровані уявлення про свій професійний розвиток, 50% другокурсників мають фрагментарні уявлення про професійне становлення і 35% молодих людей на даний момент не усвідомлюють свої професійні перспективи.

Найбільш легко далися студентам пункти, що вимагають опису вимог, які пред'являє обрана професія. З цим завданням впоралися 94% учнів. 76% сформулювали найближчі професійні цілі, пов'язані, як правило, з отриманням вищої освіти і службою в армії. 67% вибірки змогли сформулювати головну професійну мету. Найбільш складними виявилися пункти: наявність резервного плану, власні можливості і практична реалізація головної і ближніх професійних цілей. З цим завданням впоралася лише третина учасників.

Таким чином, найбільш важливими факторами у становленні професійної ідентичності студентів, проаналізованими в дослідженні, є кар'єрні орієнтації, особисті цінності та усвідомлені професійні перспективи.

Отже, можемо зробити наступні висновки щодо проведеної дослідно-експериментальної роботи: виявлено кореляційні зв'язки між рівнями професійної ідентичності та ціннісної складової професійної діяльності; а також статистично значущі відмінності між

сформованою і не сформованою професійною ідентичністю і наявністю усвідомлених найближчих професійних цілей; виявлено трансформацію вмісту компонентів професійної ідентичності в процесі навчання; у першокурсників виражений професійно-мотиваційний компонент, який визначає картину професійного становлення. У студентів другого курсу провідним є ціннісно-мотиваційний компонент, який формує образ професійного майбутнього.

Література:

1. Єрмолаєва Е.П. (2011). Професійна ідентичність і маргіналізм: концепція і реальність (Стаття перша). *Психологічний журнал.* Т. 22. № 4. С. 51-59.

2. Клімов Є.А. (2016). Професійне і особистісне самовизначення / Є. А. Клімов. М.: Академія. с. 230.

3. (2013). Методика вивчення самосвідомості Куна-Мак Партленда. *Кун М., Макпартленд Т. Хто я? Застосування тесту «20-ти висловлювань». Психологія самосвідомості: Хрестоматія.* С. 100

4. (2010). Психогімнастика в тренінгу / за редакцією Н.Ю. Хрящової. Л.: Мова, Інститут тренінгу. 67 с.

5. Шнейдер Л. Б. (2011). Професійна ідентичність. 2-е вид. К.: Академія. 256 с.

6. Шнейдер Л.Б. (2014). Професійна ідентичність: теорія, експеримент, тренінг. К.: Академія. 599 с.

РЕСУРСНА СУБ'ЄКТНІСТЬ ЯК ЗАСІБ АКТУАЛІЗАЦІЇ РЕСУРСІВ ОСОБИСТОСТІ

Олена Проданова
викладач
Ізмаїльський державний гуманітарний університет;
аспірантка соціально-гуманітарного факультету
ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Сучасна дійсність пред'являє до людини високі вимоги, пов'язані з необхідністю вирішення значної кількості різноманітних завдань, які перебувають в різних сферах життєдіяльності. Економічні та соціальні перетворення, характерні для суспільства в даний час, породжують різного рівня стреси, які є факторами, що негативно впливають на людину, її психіку. Справитися з цими ситуаціями і активно діяти в сучасному світі людині допомагають різноманітні ресурси: особистості, суспільства, сім'ї.

Однак, в результаті невикористання, «втрати» ресурсів можливі: недостатня особистісна самореалізація, дезадаптація особистості в соціальному середовищі, утруднена самоідентифікація, яка в ряді випадків супроводжується неповними особистісними

самоактуалізацією та самодостатністю, розвитком залежності від іншої особи і соціуму.

У зв'язку з цим, актуальними є питання усвідомлення, визначення, мобілізації, збереження і зміцнення ресурсів особистості для її якісної життєдіяльності, досягнення вершин самовдосконалення та саморозвитку, як в професійному, так і в особистісному плані.

На сьогоднішній день зростає кількість публікацій, що стосуються опису ресурсів особистості, що свідчить про збільшення наукового інтересу до даної проблеми. Значну кількість досліджень присвячено розробці концептуальних уявлень про ресурси особистості (Хобфолл, 1993, Е. Фромм, 1999; Л.В.Куліков; Н.Є. Водоп'янова), вирішенню внутрішньоособистісних конфліктів (А.Я. Анцупов, Д.В. Грішну, Н.В. Гришина, В.Г. Зазикін, Л. Козер, Н.І. Леонов, Є.Б. Фанталова та ін.), створення умов для самореалізації особистості (Н.Р. Битянова, Л.А. Коростильова, Д.А. Леонтьєв, А. Маслоу, Ф. Перлз та ін.), її гармонійному розвитку (О.С. Анісімов, А.Г. Асмолов, А.Б. Орлов, В.А. Петровський, S. Alters, W. Schiff та ін.), відношенню до себе (Н.А. Логінова, З.П. Лук'янова, В.Ф. Сафін, К.Д. Шафранская та ін.), збереження особистісної автономії і самодотатність в соціальному середовищі (С. К. Нартова-Бочавер, К. Роджерс, Е. В. Сайко, Є.Б. Старовойтенко та ін.), а також успішної адаптації Шафранская і ін.), Збереження особистісної автономії і самодостатності в соціальному середовищі (С. К. Нартова-Бочавер, К. Роджерс, Е. В. Сайко, Є.Б. Старовойтенко та ін.), а також успішної адаптації в ній (Дж. Капрара, М.В. Козлова, І.К. Кряжева, Н.С. Офіцеркіна, С.Т. Посохова, АА Реан, М.А. Шабанова та ін.), задоволеності якістю життя (І. Джідарьян, Г.М. Зараковскій, В.А. Хащенко, B. Sykes та ін.).

В умовах підвищених життєвих вимог, що пред'являються до сучасної людини, що живе в просторі високої інтелектуальної, емоційної і психофізичної навантаженості, коли важливим психологічним завданням стає сприяння «переходу особистості на більш високий рівень суб'єктності і перетворення її життя в більш змістовне, продуктивне, значне» [2], надзвичайно важливим стає допомога особистості у виявленні ресурсів, які розширюють можливості і підвищують її ефективність у вирішенні життєвих завдань. У той же час, вивчення ресурсів не повинно бути «відірвано» від самої особистості», адже людина в ідеалі повинна бути суб'єктом по відношенню до своїх ресурсів.

Ресурси людини – це особлива система взаємопов'язаних структурних компонентів, вибудовування якої в функціональну, більш ефективно діючу є завданням особистості як суб'єкта розвитку [1, с. 36].

Ресурси пов'язані між собою, перебувають у залежності один від одного та являють систему - ресурсний запас, яким володіє індивідуум або група. Відсутність або втрата одного ресурсу, при адекватному сприйнятті даного факту, може бути компенсована наявністю, перерозподілом ресурсів або придбанням іншого ресурсу. За допомогою

такого розподілу ресурсів людина має можливість адаптуватися до варіативного ряду умов життєвого середовища. Разом з тим, не всі ресурси і не у всіх ситуаціях можуть компенсувати один одного, в результаті чого, відповідно до теорії збереження ресурсів, виникає стрес.

На думку К. В. Карпінського, стрес виникає в наступних ситуаціях:

1) тих, що становлять загрозу втрати ресурсів;

2) фактичної втрати ресурсів;

3) відсутності адекватного відшкодування витрачених ресурсів, коли вкладення особистих ресурсів для досягнення бажаної мети значно перевищує результат [7].

У той же час необхідно підкреслити, що людина може розпоряджатися як зовнішніми, так і внутрішніми ресурсами, а також залучати зовнішні ресурси та на їх основі створювати внутрішні для якісного здійснення діяльності та зниження стресогенних ситуацій.

Важливо відзначити діяльнісний аспект використання ресурсів. Ресурси використовуються особистістю для задоволення потреб, що передбачає необхідність здійснення конкретної діяльності. Разом з тим результати діяльності (деякі види діяльності як побічно, так і цілеспрямовано) можуть, в свою чергу, сприяти виникненню, накопиченню та (або) відновленню ресурсів. При цьому ресурси є необхідною умовою для здійснення життєдіяльності, реалізації мети відповідно до цінностей і сенсом життя.

Оскільки ресурси представляють собою певні предметні умови життя, індивідуальні можливості, власні психічні властивості і, нарешті, весь репертуар діяльностей, які суб’єкт опановує протягом життя, то поєднання ресурсів виявляє свою реальну корисність тільки в контексті діяльнісної взаємодії особистості з власним життям. Без діяльнісного здійснення різні обставини виступають лише як потенційні, можливі ресурси, можливість, а не реальність в забезпеченні якості життя, задоволення потреб та досягнення сенсу життя. При цьому особистість, що здійснює діяльність та життєдіяльність, виступає як суб’єкт, а прояви суб’єкта позначаються в психології поняттям суб’єктності [1, с. 35].

Ресурсна суб’єктність як інтегральна характеристика суб'єктних проявів особистості, володіє наступними системними характеристиками:

1) система – це ціле, що складається з утворюючих її компонентів, ресурсна суб’єктність як система представлена різноманітними, різнобічними ресурсами особистості (як зовнішніми, так і внутрішніми);

2) система має ієрархією, відповідно ресурси, що входять в структуру ресурсної суб’єктності, знаходяться в ієрархічних відносинах, від першочергово використовуваних до менш затребуваних, від приватних елементарних функціональних дій до ресурсів найбільш

високого ієрархічного рівня, що відносяться до самосвідомості та саморегуляції власної активності в контексті використання ресурсів;

3) компоненти ресурсної суб'єктності як системи взаємопов'язані між собою, впливають один на одного, використання одних ресурсів залежить від застосування і стану інших;

4) відносини компонентів системи ресурсної суб'єктності із середовищем впливають на систему в цілому і на середовище. Актуалізація і використання одних ресурсів впливає на інші ресурси, на здійснювану суб'єктом діяльність, на стан ресурсної суб'єктності в цілому, що, в свою чергу, визначає вплив на стан окремих, приватних ресурсів особистості, призводить до зміни і перетворення як ресурсної суб'єктності, так і зовнішнього середовища [5].

Однак проблема саме розуміння особистістю своїх можливостей, свого потенціалу і ресурсів, існуючих умов для особистісного розвитку мало вивчена. Велике значення в гармонійному існуванні особистості має здатність усвідомлювати людиною наявність внутрішніх і зовнішніх ресурсів, вміння їх використовувати, зберігати, відновлювати – це і є суб'єктивна ресурсність або ресурсна суб'єктність.

У концепції Ілюшиної М.І, ресурсна суб'єктність представлена як прояв та усвідомлення своїх можливих і потенційних ресурсів особистістю як «об'єктивне визначення наявності ресурсів та суб'єктивне сприйняття наявності і можливості використання даних ресурсів самою особистістю» [5].

Автор особливо виділяє суб'єктний компонент в розумінні наявності ресурсів і можливості їх використання. Суб'єктний компонент особистості включений також в процес виокремлення з нескінченної кількості обставин таких, які певним чином співвідносяться з процесом здійснення сенсу життя і впливають на його продуктивність. С.Л. Рубінштейн писав «в якості умов життя з середовища, з зовнішніх обставин виділяються ті, і тільки ті, які знаходяться в певних об'єктивних відносинах до життя людей, якими їх життя реально обумовлене. У виділенні з середовища – суспільного та природнього, – з усієї сукупності зовнішніх обставин, серед яких протікає життя людей, умов їх життя, – в цьому виділенні об'єктивно проявляється активність, вибірковість людини як суб'єкта життя» [9].

У дослідженні, проведеному С.А. Калашниковой, встановлено, що існує взаємозв'язок рівня «ресурсності» з суб'єктивними оцінками якості життя. Високий рівень ресурсності більшою мірою, ніж інші рівні, визначає більш високу суб'єктивну оцінку якості життя [6].

Отже, рівень «ресурсності» впливає на сприйняття і функціонування людини в житті, впливає на якість її діяльності. Ще раз підкреслюється значимість суб'єктивного розуміння системи своїх ресурсів, бажання і вміння ними користуватися, перетворювати, розподіляти, накопичувати.

Орієнтуючись на проблему особистісного потенціалу, трьох функцій саморегуляції і трьох підсистем особистісного потенціалу:

потенціалу самовизначення, потенціалу реалізації та потенціалу збереження [8], можна виділити кілька проблем суб'єктивної ресурсності:

1) визначення ресурсу, прийняття на себе ризику невизначеності і відповідальності за вибір ресурсу;
2) друга проблема - реалізація поставлених цілей за допомогою контролю над ходом діяльності, використання ресурсу;
3) третя проблема - збереження даного ресурсу в умовах тиску несприятливих обставин.

У зв'язку з цим визначення ресурсності розглядається як взаємозв'язок чотирьох компонентів:

• Можливості (розуміння наявності ресурсів);
• Потреби (в розумінні, усвідомленні, компенсації, мобілізації ресурсів);
• Необхідності (розуміння, компенсації, мобілізації ресурсів);
• Здібності (розуміти, усвідомлювати, компенсувати, збагачувати, зберігати ресурси).

У цьому взаємозв'язку простежується суб'єктний компонент особистості в перетворенні дійсності, зокрема, питань власної ресурсності. До того ж, ці компоненти характеризують людину, як суб'єкта, що є активним користувачем, перетворювачем, носієм певного набору ресурсів, які вона може активно використовувати для здійснення діяльності та функціонування [4].

Суб'єктивність ресурсної підсистеми людини, як психологічний феномен, підтверджує і факт того, що під час переживання стресу та важких життєвих ситуацій, стають очевидними відмінності між людьми, що володіють різними ресурсами. Акмеологічний підхід дозволяє ресурсам особистості виступати в якості необхідної умови актуалізації, збереження і примноження можливостей життєдіяльності людини. В основі цього підходу лежать уявлення про особистість, що досягає вищих меж самореалізації та справжньої зрілості в різні періоди життя [10].

Індикатором наявності ресурсів можуть служити такі показники як: зовнішня успішність діяльності, задоволеність працею, оптимістичний настрій, позитивне ставлення до себе та оточуючих [3]. Однак часто дані факти не усвідомлюються особистістю в умовах здійснення діяльності і, тим більше, в кризових ситуаціях. Багато проведених досліджень показують взаємозв'язок цих компонентів з благополуччям (Т.Ю. Іванова), якісним здійсненням діяльності, виділяються копінгресурси (С.А. Корзун), особистісні ресурси як фактор зниження тривоги (Є.В. Ейдман, Л.І. Дементій), однак не описано і не вказано, що відбувається усвідомлення особистістю наявності у неї цих ресурсів. Є констатація факту та позитивний взаємозв'язок, але не вказано, чи розуміє сама особистість, сама людина, що її успішна життєдіяльність, благополуччя залежать від успішного застосування різноманітних ресурсів особистості. Важливість полягає в проведенні профілактичної та корекційної роботи, яка дає можливість самій

особистості усвідомити наявність ресурсів для ефективного функціонування і саморозвитку (що є ключовим для акмеології). Підкреслюючи роль кожної людини, як активного перетворювача дійсності, як суб'єкта життя, ми часто забуваємо про неї саму.

Виходячи з вищесказаного, можна з упевненістю стверджувати - людина володіє великим набором ресурсів, але часто не усвідомлює цього. Вона сама здатна назвати, а в подальшому використовувати, перерозподіляти в залежності від ситуації, наявні в неї ресурси, якщо їй в цьому трохи допомогти, направити. В цьому і полягає завдання психолога та акмеолога. Зокрема, велике практичне значення для людини має визначення конкретних ресурсів, які можуть сприяти подоланню життєвих труднощів, вирішення поставлених завдань, самоорганізації та самовдосконалення.

Визначення конкретних ресурсів особистості, їх акумуляція і розвиток, а також усвідомлення і своєчасне використання в процесі подолання життєвих труднощів, у вирішенні поставлених завдань, в самоорганізації і саморозвитку – все назване має величезне практичне значення, що визначає необхідність подальшого дослідження шляхів, механізмів та технологій розвитку і підвищення ефективності суб'єктної ресурсності в інтересах вдосконалення людини та суспільства.

Література

1. Абульханова К. А. (2007). Идеальность или реальность субъекта. *Субъект и личность в психологии саморегуляции* / под ред. В. Т. Моросановой. М.; Ставрополь. С. 31–45.

2. Анцыферова Л. И. (2000). Психологическое содержание феномена субъект и границы субъектно-деятельностного подхода. *Проблема субъекта в психологической науке* / отв. ред. А. В. Брушлинский и др. М. С. 27-42.

3. Водопьянова Н.Е. (2009). Психодиагностика стресса. СПб. 340 с.

4. Илюшина М.И. (2016). Субъективная ресурсность как психолого-акмеологический феномен. *Современные исследования социальных проблем*. № 12(68). С.188-202.

5. Илюшина М. И., Краснощеченко И. П. (2017). Концептуализация представлений о ресурсной субъектности. Прикладная юридическая психология. №1. С. 138-146.

6. Калашникова С.А. (2011). Оценка личностных ресурсов как детерминант субъективного качества жизни человека. Коллективная монография. Издательство: Академия Естествознания.

7. Карпинский К. В. (2012). Смысл жизни и ресурсы его реализации: к пониманию механизмов личностного кризиса. *Психология: журн. Высшей школы экономики.* Вып. 4. Т. 9.

8. Леонтьев Д.А. (2007). Становление саморегуляции как основа психологического развития: эволюционный аспект. *Субъект и личность в психологии саморегуляции* / Под ред. В.И. Моросановой. М.: Ставрополь.

9. Рубинштейн С.Л. (1957). Бытие и сознание. М.: Изд-во Академии наук СССР. 351 с.

10. Хватова М.В. (2011). Методологические основы изучения акмеологических ресурсов психологического здоровья Часть I. Подходы к изучению акмеологических ресурсов психологического здоровья. *Вестник ТГУ.* №10 (102). С. 13-17.

СЛУЖБА «ТЕЛЕФОН ДОВІРИ» ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ВИД ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ

Людмила Прокоф'єва
викладач кафедри загальної та практичної психології
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Останнім часом інтерес до психічних станів неухильно зростає. Дослідження ведуться в руслі різних наук, а саме, неврології, фізіології, соціальної, педагогічної, спортивної, клінічної психології, психіатрії, психофізіології і ін. [1].

Вивчення природних закономірностей і механізмів функціонування, стабілізації і зміни емоційних станів в процесі професійної діяльності актуально для спеціальностей, що «допомагають». Діяльність консультанта «Телефону довіри» є наочним прикладом такої професії [4].

«Телефон довіри» – це форма психопрофілактичної роботи, соціально-психологічної допомоги, адресованої особам, які перебувають у кризових станах. Основним видом надання психологічної допомоги по телефону виступає психологічне консультування [4].

Актуальністю телефонної служби є те, що людина, яка перебуває в кризовій ситуації і потребує екстреної психологічної допомоги і підтримки, може її отримати не виходячи з дому, анонімно, цілодобово і безкоштовно.

Завданнями служби вчені [1; 2; 5] наголошують надання екстреної психологічної допомоги, емоційну підтримку профілактику суїциду, допомогу в ухваленні рішення в складній життєвій ситуації; надання інформації про організацію та соціальні служби, куди може звернутися абонент.

Історія створення першої в світовій історії служби надання психологічної допомоги по телефону досить трагічна. Понад 100 років тому, в 1906, протестантський священик Г. Уоррен був розбуджений дзвінком абоненту,
благаю про зустріч, пастор запропонував прийти вранці до церкви. Дізнавшись вранці про самогубство абонента, що звертався, пастор був приголомшений звісткою і негайно дав в газеті оголошення із закликом дзвонити йому в будь-який час доби перед тим як звести рахунки з життям. Незабаром він ініціював заснування Ліги «Врятуйте життя»,

спрямованої на надання моральної і психологічної допомоги людям по телефону.

Поступово діяльність «Самаритян» охопила не тільки всі великі міста країни, але і поширилася далеко за межі Великобританії, ставши основою для виникнення самостійної міжнародної організації «Befrienders International» (BI, «Міжнародна дружня допомога ») [1, с. 147].

Потреба у відкритті подібних служб в країнах Європи була досить велика, і телефони довіри з'явилися в більшості європейських столиць. Уже в 1959 р в Женеві для взаємної підтримки був створений Міжнародний інформаційний центр, а в 1960 році проведена перша зустріч працівників телефонних служб довіри. Відкривалися служби і на інших континентах. Так, в країнах Азії і в Австралії з'явилися «Лінії життя», які об'єдналися потім у «Life Line International» («Міжнародні лінії життя»).

Сьогодні Міжнародна федерація служб телефонної екстреної допомоги (IFOTES), центральний офіс якої розташований в Швейцарії, об'єднує понад 400 спеціалізованих служб надання психологічної допомоги по телефону,
функціонуючих в 31 країні світу.

Серед соціалістичних країн найбільш прогресивними у розвитку даного напрямку виявилися Чехословаччина та Польща. В обох країнах, в Гданську і у Вроцлаві, в 1967 р з'явилися телефони для запобігання самогубствам (проте тематика звернень стосувалася самих різних проблем).

Високий запит на надання психологічної допомоги людям, що знаходяться на межі суїциду, виник в післявоєнній Європі. Для того щоб забезпечити отримання екстреної психологічної консультації, австрійські психіатри Х. Хофф і Е. Рінгель заснували в 1948 році центр «Лікарська допомога людям, втомленим від життя».

Подальший розвиток служби, як і її зародження, було пов'язано з діяльністю священнослужителів. У 1953 році преподобний Пітер У. Уєст з Клеменсвудскої баптистської церкви в Іолфорде і англіканський священик Чад Вара з церкви св. Стефана в Уолбруке (Лондон), ознайомившись зі статистикою самогубств в місті, прийшли до висновку про необхідності надання екстреної психологічної допомоги людям з суїцидальними намірами. Публікуючи номер телефону, вони не очікували величезного числа дзвінків, який пішов. Поступово до допомоги довелося залучати добровольців, в результаті чого в Лондоні виникла служба «Самаритяни», яка застосувала психологічну допомогу як при особистій зустрічі, так і по телефону [3].

На думку А. А. Бодалева, Телефон довіри – невідкладна психологічна допомога, призначена для екстреного використання в ситуаціях, що не терплять зволікання; адресована особам, які перебувають у кризових станах, тим, у яких виникли, на їхню думку, непереборні перешкоди зі значущими іншими [4].

Терапевтичний контакт при психологічної допомоги по телефону довіри відбувається в чотири послідовні етапи. По-перше, це становлення контакту, емоційне прийняття абонента-клієнта. По-друге, інтелектуальне оволодіння ситуацією (структурування ситуації, розкриття її зв'язку з контекстом життєвого шляху, «зняття гостроти» переживань). По-третє, планування дій, необхідних для подолання критичної ситуації. По-четверте, активна психологічна підтримка.

Аналіз сучасних досліджень [3; 4; 5] дозволяє нам стверджувати, що психологічна допомога по телефону має ряд переваг.

Основні принципи роботи служби «Телефону довіри»:

- доступність в будь-який час доби. Передбачає цілодобовий режим роботи і наявність достатньої кількості каналів на одній телефонній лінії;
- анонімність;
- конфіденційність, причому двостороння;
- недирективної, тобто відсутність будь-то не було б тиску на співрозмовника (депресивні, суїцидальні наміри – необхідність директивності);
- толерантність, відмова від політичних, релігійних, ідеологічних та інших установок в бесіді;
- управління розмовою;
- консультації є безкоштовними.

«Телефон Довіри» головним чином призначений для того, щоб відчуває труднощі людина могла знайти співрозмовника, позбутися від виниклого емоційного напруги, поділитися своїми переживаннями, отримати підтримку для зміни свого пригнічувала, нестерпного емоційного стану. Розмова з консультантом дозволяє багатьом не залишитися один на один зі своїми почуттями.

Відбір кандидатів для роботи в службі «телефон довіри» висуває певні вимоги до якості підготовки консультанта, а саме, консультант повинен мати певний рівень освіти (найбільш переважні фахівці – психіатри, психотерапевти, психологи, педагоги, соціальні працівники), високий рівень морального розвитку, так як консультанту «довіряється таємниця», індивідуальні особливості, життєвий досвід, вік (оптимальний вік 25-35 років, коли, з одного боку, людина ще пам'ятає перипетії юнацтва, а з іншого придбав певний соціальний статус і має життєвий досвід), вміння слухати.

Звернення клієнтів до телефону довіри мають широкий діапазон стресогенних ситуацій, серед яких: проблеми соматичного і психічного здоров'я; любовні, дружні і подружні взаємини; пошук сенсу життя; невдоволення собою, бажання змінити себе; відсутність і пошук партнера; сексуальні проблеми, в тому числі і мастурбація; конфлікти з батьками, вчителями та однолітками; професійні та навчальні проблеми; труднощі, пов'язані з вагітністю та методами контрацепції; проблеми відповідності референтній групі; адміністративно-правові питання; самотність; фізичне та сексуальне насильство; проблеми,

пов'язані з суїцидальними діями і думками; езотеричні і метафізичні проблеми; невміння організувати свій вільний час в зв'язку з недостатньою поінформованістю про способи і засоби
організації дозвілля і т. п.

Карвасарський Б.Д. [3] виокремлює основні правила і принципи ведення телефонної розмови:

- не варто миттєво брати трубку. Оптимальний варіант інтервалу між сигналом телефону і зняттям трубки 2-3 гудка. Менший інтервал може збентежити клієнта, при більшому – нерішучий клієнт може покласти трубку;
- мовний контакт необхідно починати спокійним голосом;
- не слід класти трубку першим, навіть якщо ви вже попрощалися з клієнтом. Розмова може мати продовження і взагалі клієнт не повинен чути короткі гудки;
- необхідно дотримуватися принципу «не нашкодь». У разі сумнівів, використовувати необхідно більш обережний, м'який варіант висловлювань;
- критерієм успішності бесіди виступає специфічне відчуття зустрічі з співрозмовником і почуття задоволення, яке відчувається після завершення розмови;
- необхідно завжди пам'ятати, про те, що саме консультант несе відповідальність за життя співрозмовника;
- небажано піддакувати співрозмовнику. Консультант потрібен для того, щоб клієнт зміг поглянути на проблеми з деякої відстані, «чужими очима»;
- ні в якому разі не можна клієнту нав'язувати думку консультанта або відстоювати правоту (в такому випадку консультант самостверджується і тільки) [3].

Велике значення має мета спілкування: отримати інформацію чи пораду або ж обговорити проблему. У першому випадку говорити доведеться більше консультанту, у другому ж слід говорити менше, направляючи клієнта до з'ясуванню проблеми і пошуку шляхів виходу з проблемної ситуації. Більшість розмов цим і закінчується. Але в деяких випадках у клієнта немає можливості що-небудь зробити. Тоді слід пошукати для нього підтримку в його найближчому оточенні. І тільки в тому випадку, якщо і це неможливо,
допустимо направити його до відповідної установи. Інший можливий результат - встановлення з ним довгострокових контактів по телефону за взаємною домовленістю.

Література

1. Бурлачук Л.Ф., Кочарян А.С., Жидко М.Е. (2003). Психотерапия : Учеб. для вузов. СПб. : Питер.

2. (2009). Детский телефон доверия: проблемы, решения, перспективы развития: Материалы городской научно-практической конференции / Под ред. Ю. М. Забродина. М.: МГППУ. 182 с.

3. Карвасарский Б.Д. (2002). Психотерапия : уУчеб. для вузов. СПб.: Питер.
4. (2006). Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б. Д. Карвасарского. СПб. : Питер.
5. (2007). Регламент. Национальный фонд защиты детей от жестокого обращения. Ассоциация телефонов доверия для детей и подростков. М. 32 с.

УСПІХ – ПРОВІДНИЙ ФАКТОР ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Олександр Санніков
доктор психологічних наук, старший науковий співробітник
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Наталія Волкова
магістрантка відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Усі професії, які пов’язані з наданням послуг юридичним і фізичним особам, ставляться до соціономічних професій (реалізатора, ріелтора, менеджера по продажах, дистриб'ютора), тобто до таких, у яких основний зміст діяльності припускає обробку інформації при опосередкованої або безпосередній взаємодії з людьми. В останні роки активно розробляється проблема особистісних рис професіоналу, які забезпечують успішність практичної діяльності, у дослідженнях Г. С. Абрамової, М. А. Амінова, М. М. Богомолової, Н. В. Тємнова, Н. Ю. Хрящєва; умови і критерії успішності окремих напрямків професійної діяльності в роботах А. А. Деркача, А. Ф. Копьова, Г. І. Марасанова та інших. У силу цього, представляється доцільним вивчення різних складів ведучих професійно важливих якостей, яки повинен мати підготовлений фахівець для досягнення успішності в різних видах виконуваної діяльності, з одного боку, а також індивідуально-психологічних властивостей, що формують в особистості професіонала суб'єктивне переживання «успіху» [5; 6].

В останні роки в сучасній психології нагромадилося значне число теоретико-методологічних розробок, присвячених проблемі досягнення успіху й критеріїв оцінки його рівня. Так, за результатами сучасних досліджень, «успіх» є результатом діяльності, який спрямований «назовні» або «углиб», переживання якого супроводжується певним емоційним станом, а також може бути оцінене суб'єктивно або об'єктивно [3; 6]. Відома точка зору, що «успіх» обумовлений соціальною природою людини. Вона виходить із постулату, що нормальний (стандартний, нормативний, без відхилень)

психічний розвиток сучасної особистості можливо як рівновага двох взаємозалежних аспектів його життєдіяльності. З одного боку, особистість повинна бути єдиної із суспільством, відповідати вимогам суспільства, але з іншої, виділятися своїми діями, учинками, стаючи в такий спосіб виділюваної іншими, що й заслужено визнається іншими. Протиріччя цих тенденцій формує таку найбільш важливу психологічну характеристику особистості, якийсь є «успіх», «успішна особистість» [7].

У розумінні «успіху» особистості професіонала можна орієнтуватися на позицію розроблювачів даної проблеми, які вважають, що в психології поняття «успіх» розуміється, з одного боку, як особлива оцінка особистістю результату власних дій і зусиль, а з іншого – як показник своєрідного положення особистості в професійному співтоваристві, яке задає не тільки специфіку її відносин, але також форму й зміст її соціальних зв'язків [1]. Фахівці із системного аналізу вважають, що «успіхом» можна вважати відчутне досягнення бажаної мети, виробленою й прийнятою особистістю в індивідуальній (або спільної, груповий) діяльності при дотриманні певних умов. Одне з них полягає в тому, що ціль повинна відповідати не тільки тем вимогам, які задаються характером самої діяльності, але й відповідати сформованим знанням у професіонала як про засоби досягнення мети, так і характеристиках очікуваного результату [2].

Відомо, що в сучасних дослідженнях «успіху» виділяють деяку сукупність психологічних підстав (передумов) його досягнення. Уважається, що особистість може досягтися «успіху» у професійній діяльності при наступних умовах: вона повинна мислити категоріями «успіху»; професіоналові необхідно виробити «упевненість у собі»; для досягнення мети професійної діяльності особистості необхідна активність і «сильна» мотивація досягнення; особистість повинна усвідомлювати й «твердо знати» який конкретно мети (або цілей) їй хочеться досягтися; вона повинна представляти «ясний план» виконання власних дій або дій своїх підлеглих; у професіонала повинна бути сформована позитивна готовність «на справу», а також упевненість у досягненні «успіху»; особистість кожну перешкоду повинна вміти перетворювати в трамплін «досягнення мети»; особистості професіонала необхідно регулярно бачити позитивні результати своєї діяльності (вдачу, маленький приватний «успіх», переживати радість досягнутого).

Відомо, що успішність професійної діяльності багато в чому пов'язана із сильною мотивацією досягнення, яка в «успіху» відіграє особливу роль. Учені показали, що рівень мотивації досягнення й успіх у професійній діяльності особистості тісно взаємопов’язані. Особи, що відрізняються більш високим рівнем мотивації досягнення: по-перше, більш впевнени в досягненні успішного результату в початій справі; по-друге, вони активніше здійснюють пошук інформації, настільки необхідної для досягнення успіху; по-третє, їх відрізняє більш висока

готовність прийняти відповідальне і продуктивне рішення; по-четверте, вони більш рішучі, цілеспрямовані, ініціативні, наполегливі на шляху досягнення наміченої мети; в-п'ятих, їм властиво набагато частіше проявляти креативність і толерантність при виникненні невизначених ситуацій. Порівнюючи інтерналів і екстерналів, інтернали в більшій мері орієнтовані на досягнення гарантованого, продуманого, докладного «успіху» (і, як правило, набагато частіше домагаються ефективного результату).

Таким чином, слід розлучати «успішність» професійної діяльності, яку можна оцінювати як у кількісних, так і в якісних характеристиках її результативності, з одного боку, а також «успіх» особистості професіонала як емоційне переживання «успішності» виконуваної діяльності. Учені вважають, що суб'єктивне переживання «успіху» особистістю професіонала залежить, принаймні, від двох визначальних факторів: отриманого фактичного результату в діяльності й рівня домагань особистості в даній професійній ситуації, які виступають формою вираження тієї мети, досягнення якої особистість визначила для себе в умовах конкретної діяльності [4].

Відзначимо, що «успішність» професійної діяльності сучасного фахівця суттєво залежить від достатнього рівня розвитку в нього «професійного мислення» (необхідного для оперування професійними знаннями, навичками й уміннями, а також психологічної готовності особистості до пошуку, виділення й практичної реалізації нових професійних завдань). Високий рівень професіоналізму сучасної особистості припускає використання творчого підходу в діяльності, рішучість при виробленні й використанні засобів і стратегій розв'язку професійних завдань не тільки алгоритмічно описаних (традиційного плану), але й оригінальних (характерних для нестандартних, проблемних ситуацій). У такий спосіб і настільки підготовлений професіонал при самореалізації в сучасних умовах стає не тільки конкурентоспроможним, але й відрізняється необхідною психологічною готовністю успішно діяти в мінливих умовах сучасного ринку праці. Разом з тим, дослідники відзначають, що до найбільш важливих складових професійної готовності особистості необхідно віднести не тільки його загальну й професійну ерудицію, але і його професійний світогляд, а також необхідний рівень соціального розвитку, соціальної зрілості особистості професіонала, які забезпечують її правильне орієнтування в ситуації професійної діяльності.

Визначаючи тему і напрям даного етапу дослідження, ми виходили з наступного. Основним аспектом соціономічної діяльності є робота з людьми. До неї входить низка взаємопов’язаних аспектів: вивчення та оцінка іншої людини, встановлення і розвиток психологічного контакту, здійснення певного впливу тощо. У зв’язку з цим особливого значення набуває дослідження тих якостей особистості, які забезпечують успішність взаємодії між людьми. Саме

тому особливе місце в системі професійно важливих якостей особистості професіонала займає психологічна спостережливість.

Недооцінка особливостей психологічної спостережливості професіонала, особливо сучасного ріелтора, призводить до того, що формування цієї професійно важливої якості здійснюється стихійно, з додатковими моральними витратами і витратами часу, що значно ускладнює процес адекватного сприйняття і розуміння іншої людини, стає причиною помилок в його роботі. Тому психологічну спостережливість, як особистісну професійну якість ріелтора необхідно вважати професійно важливою, оскільки, це компонента професійного «успіху», яка, в свою чергу, розвивається з досвідом, у процесі професійної діяльності. Все сказане переконує в необхідності дослідження особливостей прояву психологічної спостережливості у осіб, зайнятих в сфері нерухомості.

Метою справжньої публікації є визначення прояву параметрів психологічної спостережливості професіонала та виявлення співвідношення між параметрами психологічної спостережливості і активності в інтерперсональної взаємодії ріелтора і клієнта.

Сутність психологічної спостережливості полягає в здатності ріелтора проникати у внутрішній світ клієнта (покупця/продавця), пізнавати його характер, взаємини з оточуючими людьми. Особливе місце займає активність сучасного професіонала, що пов’язана зі впевненістю в собі, впевненістю у спілкуванні з клієнтами, вмінням впливати на навколишніх, прагненням до прагненням до внутрішньої дисциплінованості, наявністю успіху та впливу в очах навколишніх, гнучкістю у виборі стратегії та засобів досягнення цілей. На теперішній час немає єдиного підходу до визначення психологічного змісту активності. У психології вивчення проблеми активності виконується в різних аспектах: домінування, лідерства, влади, гендера та ін. Численні підходи об'єднує розгляд активності особистості (насамперед, домінування в ситуації взаємодії з клієнтом) як засобу внесення змін у поведінку і прийняття рішення тих, на кого вона спрямована. Активність ріелтора може проявлятися у схильності давати поради, в прагненні направляти справи інших людей, у вигляді ініціативності або домінування при проведенні операції (купівлі або продажу нерухомості).

Вибір конкретних психодіагностичних методик визначався необхідністю дослідження психологічної спостережливості як професійно важливої якості особистості ріелтора, а також діагностики психологічних характеристик, пов’язаних з нею (активність, домінування). При обранні методик враховувались наступні вимоги: відповідність цих методик меті та предмету дослідження; достатня репрезентативність, надійність та валідність тесту.

Внаслідок аналізу наявного методичного інструментарію, нами були виділені як доцільні для досягнення мети дослідження наступні методики: Індикатор типу особистості, MBTI (автори – І. Майерс і

К. Бріггс); Опитувальник міжособистісних відносин (автор – Т. Лірі); Тест-опитувальник психологічної спостережливості [5].

Діагностичний етап полягав у послідовному проведенні емпіричних заходів відповідно до мети дослідження. Дослідження проводилося на базі Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Загальне число досліджуваних – 57 осіб, з них 46 жінок і 11 чоловік. Усі досліджувані – магістранти денної і заочної форм навчання, що навчаються за спеціальністю «Психологія» віком від 23 до 47 років. Вибір даної групи був зроблений на підставі даних Індикатору типу особистості (МБТІ), згідно з якими психолог на стадії навчання по своєму потенціалу в найбільшій мері відповідає вимогам діяльності ріелтора. Така група досліджуваних була відібрана нами для подальшого аналізу після урахування факторів, що впливають на однорідність вибірки. Так, факторами відбору були: одночасність проведення дослідження, врахування соціальної бажаності в відповідях піддослідних.

Для діагностики показників «успіху» була використана процедура «Розміщення себе на шкалі успішності (модифікація методики С. Дембо й Т. Рубінштейн). У якості суб'єктивних показників успіху був застосований наступний комплекс індивідуальних характеристик особистості ріелтора:

везіння – обов’язкова складова успіху ріелтора, усвідомлене використання обставин для задоволення потреб ріелтора, які сприятливе склалися (сприятливе стікання); удача, яка супроводжує людину, що енергійно рухається в певному напрямку; людей, які бачать і вміють читати підказки «понад»;

легкість – необтяжливе відношення до будь-яких обставин, які склалися, завдань, складностей, переклад (спрощення) складних багатоступінчастих завдань при роботі с нерухомістю в більш прості, їх послідовна обробка;

поінформованість – одержання, швидкий, разносторонний аналіз і моментальне використання по призначенню отриманої інформації для задоволення потреб клієнта;

включеність – миттєва реакція на ситуацію в сфері нерухомості, оперативне реагування на будь-який запит, питання або вимоги клієнта (покупця/продавця), а також володіння в повному обсязі необхідною й достовірною інформацією з метою попередження («закриття») непередбачених, «незручних» питань або дій;

реагування – швидка реакція на зміну ситуації при роботі із клієнтом, швидкість оцінки сложившейся ситуації й доречність реагування на запит клієнта й поставлені завдання;

сприйняття – адекватна оцінка ситуації, що відбувається, з виділенням первинних (найбільш важливих, тут і зараз, і з реально заявленим, зацікавленим, що бідує в питанні, що обопільно сприятливо вирішується, має ситуаційне завдання й певні строки) і вторинних

завдань (тих, що можуть мати варіанти тимчасовий і технічної відстрочки прийняття рішення, необхідних дій, що не мають певних зобов'язань і тимчасових обмежень), переробка вступної інформації в потрібному для спонукання до дій у ситуації, яка сприятливо склалася для клієнта (купівля, продаж);

компетенція – рівень підготовленості ріелтора по профілю компанії, оцінка використовуваної стратегії. прийомів й засобів роботи із клієнтом, рівня сформованості необхідних професійних знань, умінь і навичок для досягнення поставленої мети (купівля, продаж).

Математико-статистична обробка даних здійснювалася методами кількісного аналізу – проведені розрахунки кореляцій за Спірменом у програмі SPSS, версія 13.0. Якісний аналіз проводився за допомогою методу «асів» і «профілів» [6]. У табл. 1 надані значущі коефіцієнти кореляцій між зведеним показником успіху й професійно важливими якостями ріелтора.

Таблиця 1

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками суб'єктивного успіху й професійно важливими якостями

Загальний показник успіху	Показники							
	Спостережливості			Взаємодії			МБТИ	
	П1	П2	П3	Л1	Л2	Л3	I	J
СУр	261*	357**	275*	273*	356**	339**	314**	323**

Примітка. Умовні скорочення: 1) n = 57; 2) загальний показник успіху ріелтора – СУр; 3) показники психологічної спостережливості: П1 – розуміння іншого, П2 – психологічна інтерпретація, П3 – створення образу; 4) показники міжособистісних відносин: Л1 – інтроверсія, Л2 – логіка, Л3 – рішення; 5) показники Індикатору типу особистості, МБТИ (Майєрс-Бріггс): I – інтроверсія, J - вирішальний тип.

Подальше дослідження індивідуально-психологічних особливостей успішності було здійснено за допомогою диференціально- психологічного аналізу, який полягає: по-перше, у групуванні досліджуваних за рівнем успішності, по-друге, у вивченні рис особистості властивих представникам виділених груп з високим і низьким рівнем суб'єктивної успішності, складанні й опису їх психологічних характеристик.

Представники різного (високого й низького) рівнів суб'єктивної успішності були відібрані за допомогою методу «асів» на підставі результатів, які отримані за методикою «Розміщення себе на шкалі успішності» (модифікація методики С. Дембо й Т. Рубінштейн). Даний вид аналізу дозволяє групувати досліджуваних за певним критерієм і вивчати їхні характеристики по психологічних профілях (метод «психологічних профілів» розроблений Г. Россолімо). Оцінка аналізу відмінностей має вигляд графічного зображення результатів відповідно до кожного завдання. Графік є об'єднанням числових крапок, які є значеннями показників досліджуваних характеристик і відображає психологічний профіль характеристик особистості

досліджуваного. У цій роботі був використаний модифікований метод «профілів» і «асів», що детально описане в роботах О.П. Саннікової [6].

Попередньо всі бальні оцінки були переведені в процентилі заради наближення розподілу значень до нормального. Це надало можливість виділити групи осіб з високим рівнем (четвертий квартіль розподілу від 75 до 100 процентиля) і низьким рівнем (перший квартіль від 0 до 25 процентиля) суб'єктивної успішності. Таким чином, із загальної вибірки (n=57) з використанням методу «асів» виділена група осіб з високим значенням загального показника суб'єктивної успішності, яка умовно визначена як «успішні» (СУр+, n=15) і групу осіб з низьким значенням загального показника суб'єктивної успішності «неуспішні» (СУр-, n=10). Використання методу «профілів» дозволило вивчити такі психологічні характеристики осіб з різним рівнем суб'єктивної успішності, як активність, тенденція до домінування, психологічна спостережливість (див. рис. 1).

Можна припустити, що прояв параметрів психологічної спостережливості пов'язаний з тим, що піддослідні є ще психологами на стадії отримання освіти, тобто їм ще не властиве швидке складання образу іншої людини на основі узагальнення її рис, властивостей, реакцій, поведінки, а більш характерною є схильність до опису рис особистості іншої людини через виділення великої кількості елементів, характеристик, деталей. В той же час, можна припустити, що бачення психологічних проблем іншої людини, глибоке проникнення у її внутрішній світ, в її переживання та створення адекватного образ іншої людини на підставі прихованої спостережливості, без участі свідомості, більше залежить від життєвого і професійного досвіду, тому може переважати на будь-якій стадії становлення професіонала ріелтора.

На рис. 1 ми бачимо, що у досліджуваних групи «СУр+», які схильні до активності та домінування, в порівнянні з представниками другої групи, які більш схильні до залежності від інших, переважають такі параметри як «психологічна пильність», «розуміння іншого», «психологічна інтерпретація», «створення образу». У досліджуваних, схильних до залежності від інших, переважають такі параметри як «психологічна пильність», «самостійність суджень», «гнучкість образу».

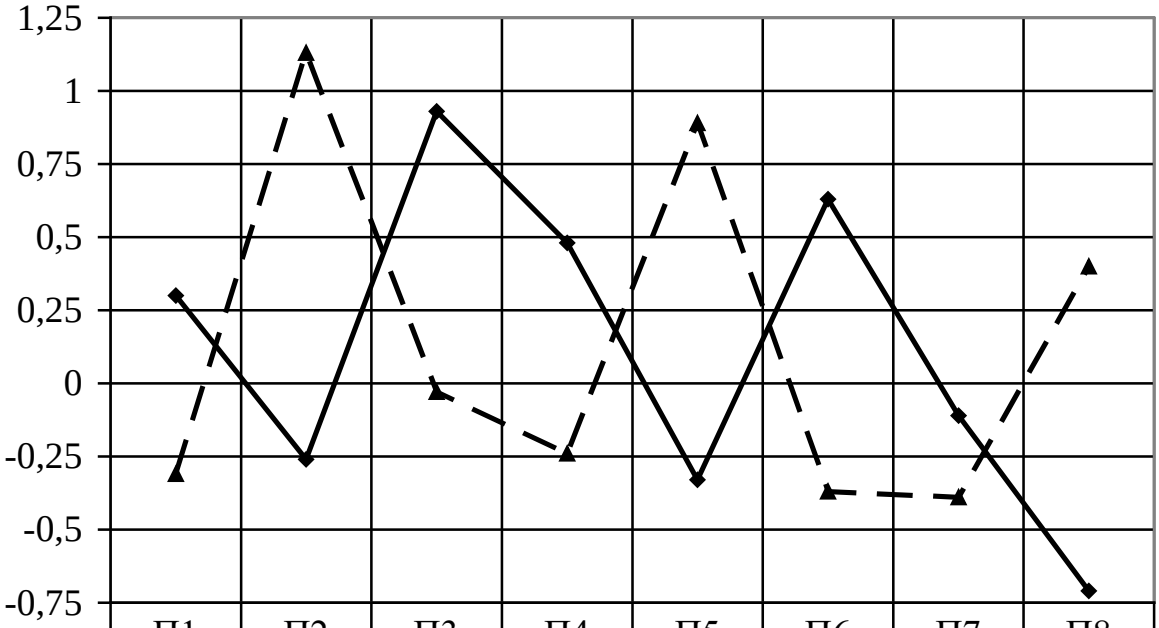

	П1	П2	П3	П4	П5	П6	П7	П8
СУр+	0,3	-0,26	0,93	0,48	-0,33	0,63	-0,11	-0,71
СУр-	-0,31	1,13	-0,03	-0,24	0,89	-0,37	-0,39	0,4

Рис. 1. *Вираженість різних параметрів психологічної спостережливості у досліджуваних, з високим та низьким рівнем активності домінування (СУр+, СУр-).*

Примитка: психологічна пильність (П1), соціальна інтуїція (П2), розуміння іншого (П3), психологічна інтерпретація (П4), самостійність суджень (П5), безпристрасність (П6), створення образу (П7), гнучкість образу (П8).

Результати кореляційного аналізу та значимих показників психологічної спостережливості демонструють наявність значимого позитивного зв'язку між параметрами «створення образу» і «альтруїстичний тип» (0,399, при $\rho \leq 0{,}05$), «гнучкість образу» і «доброзичливий тип» (0,288, при $\rho \leq 0{,}01$). Була виявлена значима негативна кореляція між параметрами «психологічна пильність» і «схильний до підкорення» (0,516, при $\rho \leq 0{,}05$), «соціальна інтуїція» і «авторитарний тип» (0,322, при $\rho \leq 0{,}01$), «соціальна інтуїція» і «егоїстичний тип» (0,307, при $\rho \leq 0{,}01$), «соціальна інтуїція» і «агресивний тип» (0,326, при $\rho \leq 0{,}01$), «психологічна інтерпретація» і «доброзичливий тип» (-0,397, при $\rho \leq 0{,}05$), «психологічна інтерпретація» і «альтруїстичний тип» (-0,370, при $\rho \leq 0{,}01$), «психологічна інтерпретація» і загальний показник «доброзичливості» (-0,319, при $\rho \leq 0{,}01$).

За результатом якісного аналізу було виявлено, що активність (тенденція до домінування) більше проявляється у людей з високим рівнем вираженості параметрів психологічної спостережливості, а саме «психологічна пильність», «розуміння іншого», «психологічна інтерпретація», «безпристрасність», «створення образу». У

досліджуваних з низьким рівнем психологічної спостережливості переважають такі параметри як «психологічна пильність», «самостійність суджень», «гнучкість образу».

Так, за результатами кореляційного аналізу параметрів психологічної спостережливості і типологічних особливостей особистості (за методикою МБТІ) була відмічена значима позитивна кореляція між параметрами «соціальна інтуїція» та «інтроверсія» (0,315, при $\rho \leq 0{,}01$), «соціальна інтуїція» та «сприйняття» (0,323, при $\rho \leq 0{,}01$). Була також виявлена значима негативна кореляція між такими параметрами як «соціальна інтуїція» та «екстраверсія» (-0,317, при $\rho \leq 0{,}01$), «соціальна інтуїція» та «рішення» (-0,318, при $\rho \leq 0{,}01$), «безпристрасність» та «логіка» (-0,319, при $\rho \leq 0{,}01$).

Таким чином, досліджувані, для яких є характерним сприймати світ в цілісних образах, більш схильні до самостійності суджень; досліджувані, які схильні діяти без детальної підготовки, а в залежності від обставин, мають тенденцію до самостійності суджень і спрямованість на розуміння іншого. В той же час досліджувані, що більш орієнтовані на зовнішні події та об'єкти не характеризуються високими показниками соціальної інтуїції; досліджувані, що надають перевагу плануванню діяльності наперед не мають спрямованості на розуміння іншого і самостійності суджень. Досліджувані, що схильні діяти без детальної підготовки, а в залежності від обставин не мають тенденції до проявлення гнучкості образа іншого.

Встановлено, що існують закономірності вираженості параметрів психологічної спостережливості у групі наших досліджуваних. Так досліджувані, схильні до бачення психологічних проблем іншого, глибокого проникнення в її внутрішній світ, переживання, характеризуються швидкістю виникнення психологічного образу іншого. Вони здатні створювати адекватний образ іншого без логічного обґрунтування, без аналізу його особистісних рис, психологічних особливостей, особливостей її реакцій, або поведінки. Підставою для створення образу іншого для них є створення образу іншого на основі логічних умовиводів, аналізу та синтезу різнопланової інформації. Для них характерна обґрунтована, грамотна інтерпретація отриманої інформації про психологічні особливості іншого, пошук зв'язків між окремими характеристиками цілісного образу іншого. Для них не характерні домінантність, владність, деспотичність; вони не проявляють самовпевненість, самозакоханість, егоїстичність; дратівливість, критичність, нетерпимість до помилок іншого.

Підсумки дослідження. Виконаний з використанням SPSS 13.0 for Windows кореляційний аналіз, а також результати якісного аналізу (метод профілів, метод асів) дозволяють висловити наступне:

1. Теоретичний аналіз літератури дозволив визначити, що в психології поняття «успіх» розуміється, з одного боку, як особлива оцінка особистістю професіонала результату власних дій і зусиль, а з

іншого – як показник положення в професійному співтоваристві, яке, відповідно, задає специфіку її соціальних зв'язків і відносин.

2. У психологічному портреті ріелтора виділяється група властивостей особистості, що забезпечують високу психологічну стійкість у даному виді професійної діяльності. Це, насамперед, висока впевненість у собі в комбінації із соціальною сміливістю, і соціальна сміливість у комбінації з ініціативністю в соціальних контактах. Таких людей відрізняє:

- висока легкість у спілкуванні (швидкість установлення соціальних контактів, знайомства з новими людьми, відсутність властивості губитися, тушуватися на людях, здатність легко пристосовуватися до нових фактів і обставин);
- незалежність мислення від стереотипів і зовнішнього впливу, толерантність до невизначеності;
- сміливість, мужність, відхилення від шаблону в поведінці, критичність, завзятість, самовідданість, спритність, високий рівень самооцінки;
- комунікативна компетентність розкривається в уміннях, знаннях і навичках вирішувати ті або інші професійні проблеми. У сфері послуг, яку надають ріелторы, це можливість із їхньою допомогою надавати нові варіанти вирішення проблем клієнта, знаходити нові технологічні підходи до їхнього рішення.

3. В результаті отриманих даних наше припущення, що психологічна спостережливість як важлива особистісна і професійна риса майбутнього ріелтора співвідноситься з тенденцією активності та домінування підтвердилося. Однак, нами було виявлено, що тенденція до домінування проявляється у досліджуваних з високим рівнем вираженості лише деяких параметрів психологічної спостережливості, а саме – «психологічна пильність» і «соціальна інтуїція». На нашу думку, виявлені закономірності можуть бути пов'язані з особливостями індивідуального стиля діяльності досліджуваних з тенденцією до домінування.

Література

1. Артамошина Ю. В. (2007). Особенности представленный женщин в жизненном успехе. *Вестник Тамбовского университета.* Серия «Гуманитарные науки». № 4 (48). С. 211-215.

2. Винков В. Ю. (2015). Представление о жизненном успехе: состояние разработанности проблематики в социальной психологии. *Проблемы политической психологии.* Вип. 2. С. 221-231.

3. Ильина Ю. Н. Психология успеха – антология проблематики. Психологическая теория и технология обучения. *Актуальные проблемы психологии : сборник научных трудов Института психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины.* Т. 8. Вып. 3. Киев, 2008. С. 45-56.

4. Кушнаренко А. В. (2006). Субъектность как детерминанта успешности личности. *Известия Южного федерального университета.*

Серия «Технические науки». № 14 (69). С. 241-245.

5. Санников А. И., Еременко К. Л. (2010). Психологические качества личности, способствующие успешной презентации. *Індивідуально-психологічні якості особистості майбутніх психологів, та їх динаміка у період професійної підготовки*: *матер. міжнар. наук.-практ. конф. мол. учен. та студ.* (20 травня 2010 р.). Одеса: СМИЛ. С. 35-38; Санников А. И., Бужбецкая А. А. Креативность как детерминанта профессионального успеха будущих юристов (там же, с. 71–76); Санников А. И., Демидюк М. С. Детерминанты профессиональной успешности торгового работника (там же, с. 88-92).

6. Санникова О. П. (2003). Феноменология личности : избранные психологические труды. Одесса: СМИЛ. 256 с.

7. Шамионов Р. М., Тугушева А. Р. (2009). Представления в социальной успешности и самоопределении молодежи. *Психологическая наука и образование.* № 3. URL: http://psyedu.ru/joumal/2009/3/Shamionov_Tugusheva.html.

КОНГРУЕНТНІСТЬ В СИСТЕМІ КОМУНІКАТИВНИХ РИС ОСОБИСТОСТІ

Ольга Саннікова
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
Ірина Гагкаєва
магістрантка відділення перепідготовки фахівців
за магістерською програмою із психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

У цьому повідомлені викладаються результати дослідження конгруентності, котра розглядається в роботах К. Роджерса, як базова, обов'язкова умова клієнт-центрованої терапії. Конгруентність, на думку К.Роджерса, забезпечує не тільки довіру клієнта до психолога, психотерапевта, а й стає необхідною умовою змін клієнта, сприяє його особистісному зростанню [15]. Ця властивість особистості наряду з емпатією та безумовним позитивним ставленням до клієнта є фундаментом лікування і основою «клієнт-орієнтованою терапії». К. Роджерс вважав, що саме цю тріаду слід розглядати, перш за все, не як умови, не як техніки розвитку особистості клієнта, а як особистісні характеристики самого психотерапевта, як його установки [10]. Автор приділяв важливу увагу значенню цієї тріади для спілкування між людьми: «…відчувати себе зрозумілим означає випробовувати добре відношення до Сміту. Відчувати себе зрозумілим означає, що здійснюєш позитивний вплив на переживання іншої людини, у нашому випадку на Сміта» [9]. Відчувати, усвідомлювати і повідомляти

– єдине цілісне явище, котре відбиває сутність конгруентності (або неконгруентності, інконгруентності). «Якщо всі слова, тон, жести носять єдиний характер, будучи проявом конгруентності й цілісності Смита, то набагато менш імовірно, що вони будуть сприйматися Джоунзом як двозначні й незрозумілі» (там само). К. Роджерс вважав, що вплив цих характеристик психотерапевтичних стосунків на клієнта зменшують появу бар'єрів спілкування.

Слід зазначити, що саме К. Роджерс вперше запропонував замінити термін «пацієнт» та термін «клієнт», показав тим самим своє позитивне професійне відношення до людини, котра звертається до психолога-психотерапевта за допомогою.

Конгруентність часто трактується як відкритість, чесність. Людина, яка виявляє конгруентність, приймає й усвідомлює свої почуття і відчуття, які переживає, виражає їх для оточуючих способом, який їх не травмує. Конгруентна людина може бути самою собою й почувати себе вільною, автентичною без потреби звертатися до психологічного захисту, або до виконання певної «ролі» [2].

Протилежний полюс континуума конгруентності – це інконгруентність (лат. incongruentia «неузгодженість»), яка виявляється, на думку А.В Филиппова., Н.Н Романової, Т.В. Летягова [14] у невідповідності позитивного ставлення до повідомлення при негативному ставленні до його джерела (або навпаки). Можна вважати, що лестощі, омана, неправда, брехня, дезінформація тощо, можуть бути різними проявами інконгруентності.

В теорії клієнт-центрованої терапії конгруентність трактується як здатність усвідомлювати власні внутрішні переживання і погоджувати з ними свою поведінку [4].

Важливість понять означеної тріади К. Роджерс показав через загальний «закон» взаємодії між партнерами спілкування. Як пояснює автор, смисл його полягає у наступному: «Чим більше в одного з індивідів погоджені переживання, усвідомлення останнього й повідомлення про нього, тем більшою мірою наступні відносини між індивідами будуть включати: тенденцію до взаємного спілкування з усе зростаючою конгруентністю, тенденцію до більш адекватного взаємного розуміння повідомлень, поліпшення психологічної сумісності й дій обох партнерів, взаємна задоволеність відносинами»[9].

Якщо йти услід за К. Роджерсом (зрештою якоюсь мірою ми усі епігони – ремарка автора статті) і вважати, що означені складові тріади (сьогодні вона так і зветься «тріада Роджерса») є характеристиками особистості психотерапевта, то зрозуміло, що ці властивості аранжуються, супроводжуються, або пов'язані з цілим комплексом властивостей особистості, тобто включені у її цілісну й багатоаспектну структуру. Так, в літературі є багато теоретико-емпіричних досліджень присвячених вивченню, наприклад, емпатії, як однієї із складових тріади, в контексті певного спектру рис особистості (А.Б. Орлов,

М. А. Хазанова [7], О.П. Саннікова [13], О.А. Оріщенко [6], та ін).

Широко обговорюється і питання впливу позитивного ставлення особистості до іншого на результати психотерапії і спілкування [3].

Спираючись на викладене можна вважати, що характеристики тріади, зокрема, конгруентність, перш за все, можуть бути пов'язані із комунікативними властивостями особистості. Із багатого спектру комунікативних рис задля пошуку співвідношень з конгруентністю ми обрали *товариськість*. Ми виділили цю властивість саме тому, що вона відбиває особливості психічної активності людини, що виявляється у соціальній сфері. Саме ця соціальна сфера є тим простором, де виявляється і розвивається конгруентність (або інконгруентність).

Отже, ми припустили, що схильність особистості до товариськості як виду психічної активності (В. Д. Небиліцин, А. Ю. Ольшаннікова, О. П. Саннікова [11] більшою мірою сприяє проявам конгруентності, ніж схильність до замкнутості. Цю гіпотезу ми піддали емпіричній перевірці.

Конгруентність ми вивчали за допомогою тест-опитувальника, котрий розроблений О. П. Санніковою [11]. На даний момент ця методика проходить додаткову апробацію. Означена методика спрямована на вивчення компонентів конгруентності формально-динамічного рівня: потреба бути автентичною, конгруентною людиною (ПК); з легкістю виявляти свою конгруентність (ЛК); відносна стабільність, стійкість конгруентності, незалежно від мінливих зовнішніх умов та впливів (УК); широта соціального та індивідуального простору (ШК) у якому виявляється конгруентність індивіда. Крім того, діагностовано також показники якісного рівня біполярної властивості конгруентність-інконгруентнсть, а саме: ЕПК – емоційний показник конгруентності, КПК – когнітивний, КРК – контрольно-регулятивний та ЗПК – загальний показник.

Товариськість діагностовано методикою цього ж автора [1]. Тест-опитувальник товариськості спрямований на вивчення таких формально-динамічних показників, як:

а) потреба в проявах товариськості (ПТ), яка виявляється в активному відношенні індивіда до навколишніх людей, у прояві інтересу до незнайомих, у потребі поділитися своїми думками з іншими людьми тощо;

б) ініціативність товариськості (ІТ) – прояв ініціативи у встановлені нових знайомств, дружніх відносин, початок контактів з людьми найчастіше зі своєї ініціативи;

в) широта товариськості (ШТ) – схильність до спілкування в новому колективі, прагнення до великої компанії, перевага проводити дозвілля в широкім колі людей, наявність великої кількості знайомих, відкритість кола спілкування для нових знайомств тощо;

г) легкість товариськості (ЛТ) – швидкість вступу в соціальний контакт, легкість встановлення знайомства з новими людьми (навіть при відсутності власної ініціативи), відсутність труднощів у

спілкуванні, відсутність властивості губитися, тушуватися на людях;

д) стійкість товариськості (СТ) – тривале спілкування з тими самими людьми навіть при зміні звичайних умов (поява легкого розчарування в деяких людях, переїзд на нове місце проживання, зміна місця роботи або навчання тощо), збереження старих прихильностей у випадку нового цікавого знайомства, тривала й багаторічна дружба з вузьким колом людей;

е) виразність у спілкуванні (ВТ) – багатство експресії, виразу почуттів у процесі спілкування за допомогою міміки, пантоміміка, мови; жвавість, сила, яскравість, швидка зміна різних виразних засобів тощо.

В емпіричній частині приймали участь 56 обстежених – магістрантів першого та другого курсів відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою 053 «Психологія» соціально-гуманітарного факультету державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

У табл. 1 презентовані коефіцієнти кореляцій між усіма показниками конгруентності і товариськості. Ми вирішили надати усі отримані значення коефіцієнтів кореляцій, щоб читач міг скласти повну картину співвідношень між цими двома феноменами, помітити як тенденції до зв'язків, так і тенденції до їх відсутності (а, можливо, й до незалежності). Наголошуємо, ці результати не носять характеру загальних закономірностей, а лише відбивають взаємозалежності саме у цій конкретній вибірці.

Таблиця 1

Кореляційні зв'язки між усіма показниками конгруентності і товариськості

Показники товариськості	Показники конгруентності							
	Формально-динамічного рівня				Якісного рівня			
	ПК	ЛК	УК	ШК	ЕПК	КПК	КРК	ЗПК
ПТ	-002	165	224	096	112	024	-185	140
ІТ	-040	307*	254	221	261	249	-170	207
ШТ	-171	383**	329*	352**	296*	246	-202	282*
ЛТ	-303*	316*	355**	356**	317*	436**	045	483**
УТ	-034	030	-097	042	-149	-086	-036	-018
ВТ	364**	409**	356**	092	277*	108	-538**	196

Примітка: 1) n = 55; 2) нулі та коми опущені; 3) позначення ** – значущість зв'язку на рівні $\rho \leq 0.01$; * – на рівні $\rho \leq 0.05$; 4) скорочення показників конгруентності: потреба бути конгруентною людиною – ПК, легкістю прояву конгруентності – ЛК, усталеність – УК, широта простору – ШК вияву конгруентності, ЕПК – емоційний показник конгруентності, КПК – когнітивний, КРК – контрольно-регулятивний та ЗПК – загальний показник; 5) скорочення показників товариськості: ПТ – потреба в товариськості, ІТ –

ініціативність товариськості, ШТ – широта, ЛТ – легкість товариськості, СТ – стійкість, ВТ – виразність товариськості, спілкування.

Аналіз табл. 1 показує такі результати:

- найбільшу кількість зв'язків з конгруентністю виявляють такі показники товариськості, як широта (ШТ), легкість (ЛТ) та виразність (ВТ). Інші показники не виявили жодних значимих зв'язків з показниками конгруентності за винятком 5% зв'язку ($\rho \leq 0.05$) між ШТ і ЛК;

- широта товариськості (ШТ) додатно на 1% рівні ($\rho \leq 0.01$) пов'язана із такими показниками конгруентності, як ЛК і ШК, а на 5% рівні ($\rho \leq 0.05$) – з показниками УК, ЕПК, КПК та ЗПК;

- показник товариськості ЛТ (легкість товариськості) додатно на 1% рівні ($\rho \leq 0.01$) пов'язана з показниками УК, ШК, КПК, ЗПК, а на 5% рівні зв'язку ($\rho \leq 0.05$) з ЛК, ЕПК. Лише з показником ПК (потреба у конгруентності) ЛТ (легкість товариськості) пов'язаний від'ємно.

- і, нарешті, показник товариськості ВТ додатно на 1% рівні ($\rho \leq 0.01$) пов'язаний з такими показниками конгруентності, як ПК, ЛК, УК, а на 5% рівні – з показником УПК. Винятком є від'ємний значимий зв'язок між ВТ (виразність товариськості) та КРК (контрольно-регулятивний компонент).

Кожний з означених зв'язків потребує обговорення і окремого пояснення.

Слід відмітити, що більшою мірою між собою пов'язані показники конгруентності і товариськості, котрі відносяться до формально-динамічного рівня (товариськість розглядається тільки на цьому рівні).

Нагадаємо, що у контексті континуально-ієрархічної структури особистості *формально-динамічний* рівень представлений відносно незалежними від змісту конкретної діяльності і змісту актуальних ситуацій психічними властивостями (якостями, рисами), які форматують (задають форму) і регулюють динаміку активності людини в певній діяльності. Отже, ці психічні властивості можна вважати надситуативними, або позаситуативними.

Існує положення диференціальної психології, згідно з яким формально-динамічні характеристики індивідуальної поведінки особистості, на відміну від змістовних характеристик, визначаються, переважно, властивостями нервової системи. Цим пояснюється «консервативність», мала мінливість, стабільність, усталеність цих характеристик в період після дозрівання нервової системи. Формально-динамічний аспект охоплює сукупність тих рис і властивостей психіки людини, які формуються в результаті «системного узагальнення» психофізіологічних компонентів діяльностей незалежно від їх конкретних мотивів, цілей, програм поведінки тощо. При цьому формально-динамічні характеристики психічних властивостей формуються за рахунок природженої постійності індивідуально-стійких нейрофізіологічних (біологічних) компонентів, залучених в індивідуально-конкретні види діяльності [11].

Нагадаємо, що компонентний склад формально-динамічних характеристик індивідуальності охоплює такі особливості активності, як:

- *темп, напруженість, пластичність, варіативність, інтенсивність, ритм, об'єм,* градієнт наростання і загасання дій, устремлінь і переживань;
- *ергічність, швидкісні* чинники активності як багатовимірної формально-динамічної характеристики індивідуальності;
- *інтенсивність-помірність*, відбиває готовність людини до енерговитрат, що виявляються в його адаптаційних і конструктивних можливостях;
- *стійкість-мінливість*, яка пов'язана із тимчасовими параметрами взаємодії людини із середовищем;
- *широта-вузькість,* яка характеризує масштаб суб'єктивних шкал, а також міру складності в структурі внутрішніх і зовнішніх зв'язків стильових компонентів;
- *включення-відчуження* суб'єкта при взаємодії з середовищем як прояв міри дистантності між ними, як прояв активності [там само].

Саме тому, формально-динамічні показники і конгруентності, і товариськості мають спільні предиктори, що презентовані, відносно незалежними від змісту конкретних актуальних ситуацій, психічними властивостями (якостями, рисами), які форматують (задають форму) і регулюють динаміку активності людини в певній діяльності.

У цілому можна стверджувати, що товариськість, особливо, її широта, легкість спілкуванні та виразність сприяють проявам конгруентності особистості. У той же час підвищення контролю за конгруентністю та її регуляція стримують виразність спілкування. Цей факт заслуговує на додаткову увагу та більш ретельного дослідження. Можна передбачати, що конгруентність супроводжується схильність до товариськості, і навпаки, схильність до замкнутості сприяє проявам інконгруентності.

Висновки:

1. В статті розглядається співвідношення показників конгруентності, котра трактується як здатність усвідомлювати власні внутрішні переживання і погоджувати з ними свою поведінку (за К. Р. Роджерсом) і товариськості, яка відбиває особливості психічної активності людини, що виявляється у соціальній сфері. Саме ця соціальна сфера і є тим простором, де виявляється і розвивається конгруентність (або інконгруентність).

2. Емпірично доведено наявність значимих взаємозв'язків між більшістю показників конгруентності і товариськості. Встановлено, що схильність до товариськості і до конгруентності взаємно підтримують їх прояви у спілкуванні, у взаємодії між людьми. Отже, як конгруентність може долати замкненість, так і товариськість може сприяти зменшенню інконгруентності.

Література:

1. А. с. *Науково-методичний твір «Тест-опросник формально-динамических показателей общительности»*. Свідотство про реєстрацію авторського права на твір № 8838. Мін. освіт. і науки України. Заяв. № 8655 від 01.10.2003. Опубл. 24.11.2003. 24 с.

2. (2004). Большой психологический словарь / Сост. В. П. Зинченко, Б. Г. Мещеряков. СПб. : Олма-Пресс; М. : Прайм-еврознак. 666 с. (Психологическая энциклопедия).

3. Бондаренко А. Ф. (2001). Психологическая помощь: теория и практика. Изд. 3-е, испр. и доп. М. : Независимая фирма «Класс». 336 с.

4. (2007). Клиническая психология. Словарь / Под ред. Н. Д. Твороговой. М. : ПЕР СЭ. 416 с.

5. Орищенко О. А. (2015). Психологический портрет личности с високим уровнем эмпатии. *Science and education a new dimension. Pedagogy and Psychology*, III (28), Issue: 55. Budapest. P. 86-89.

6. Орищенко О. А. Эмоционально-эмпатический тип личности: индивидуально-типологические особенности. *Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського*. Одеса, 2010. С. 58-64.

7. Орлов А. Б., Хазанова М. А. Феномени эмпатии и конгруэнтности. *Вопросы психологии*. 1993. № 4. С. 68-73.

8. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 22. С. 609.

9. Роджерс К. *Взгляд на психотерапию. Становление человека*. М. : Прогресс, 1994. С. 153-171.

10. Роджерс К. Р. *Клиентоцентрированная психотерапия*. М. : Изд-во «Рефл-бук», 1993. 374 с.

11. Санникова О. П. *Феноменология личности. Избранные психологические труды*. Одесса: СМИЛ, 2003. 256 с.

12. Санникова О. П. Формально-динамические характеристики и качественные метахарактеристики индивидуальности. *Наука і освіта*. 2007. № 6-7. С. 30-32.

13. Саннікова О. П. Психологічні контури конгруентності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2012. Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія. Вип. 22. С. 609-619.

14. Филиппов А. В., Романова Н. Н., Летягова Т. В. Тысяча состояний души : [Электронный ресурс]. *Краткий психолого-филологический словарь*. М. : Флинта, 2011. URL: http://vocabulary.ru/dictionary/976/word/inkongruyentnost

15. Rogers C. Some observation on the organisation of personality. *American Psychologist*. 1947. V. 2. P. 358-368.

ДОСЛІДЖЕННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ВІДЧУТТЯ САМОТНОСТІ ЖІНОК

Людмила Тислюк
магістрантка ІІ курсу
факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Проблема самотності завжди залишається однією з найактуальніших проблем психології, якою в різний час займалися представники різних напрямів. Останнім часом їй присвячується все більше нових робіт з вивчення природи самотності, причин її виникнення, характерних проявів та впливу на різні категорії людей у різних періодах життя.

Аналіз психологічної літератури виявив, що серед зарубіжних авторів питання самотності досліджували Р. Вайс, В. Дж. Дерлег, Дж. Зільбург, А. Камю, С. Т. Маргуліс, К. Мустакас, Л. Е. Пепло, Д. Перлман, К. Роджерс, Х. Салліван, Ж. Сартр, В. Франкл, З. Фрейд, Е. Фромм, Ф. Фромм-Рейхман, І. Ялом та ін. [2]. З вивченням самотності як психологічного явища пов'язані роботи таких вчених, як: К. А. Абульханова-Славська Ж. В. Пузанова, Л. І. Старовойтова, Г. М. Тихонов, С. Г. Трубнікова. Психологічні характеристики самотності в підлітковому та юнацькому віці розкриваються роботами О. Б. Долгінової, І. С. Кон, О. Н. Кузнецова, В. І. Лебедєва, Н. В. Перешиної; А. У. Хараш та ін. У працях Я.Л. Коломінського та Л. Н. Симеонова доведено, що людина схильна відчувати почуття самотності залежно від особливостей її міжособистісних стосунків, внутрішнього світу, рис особистості та поведінки. При аналізі особливостей особистості людей, які відчувають почуття самотності, К. Андерсон, В. Джонс, Р. Гоббс, В. Н. Куніцина, С. І. Силяєва виявили серед найбільших характерних рис закритість, зосередження на власному внутрішньому світі, тривожність та надмірні вимоги до оточуючих [3]. Дослідження Н. В. Водоп'янової описують та аналізують особливості переживання самотності у жінок та чоловіків. У чоловіків це пов'язано з незадоволенням своїм минулим та сучасним життям, а у жінок - з незадоволенням своїм минулим та невизначеністю щодо майбутнього щасливого життя [1].

Багато вітчизняних і зарубіжних авторів пропонують власні трактування цього поняття. Так, наприклад, датський філософ С. К'єркегор вважає, що самотність – це замкнутий світ внутрішньої самосвідомості, який принципово не розмикається ніким, крім Бога. Засновник інтеракціоністського підходу Р. Вейс визначає самотність як епізодичне гостре відчуття неспокою і напруги, пов'язане з прагненням мати дружні або інтимні стосунки, при цьому виділяює емоційну та соціальну самотність. У психологічному словнику дається наступне визначення: «самотність – один з психогенних факторів, що впливають на емоційний стан людини, який знаходиться в змінених (незвичних) умовах ізоляції від інших людей». Конкретизацію даного

феномена ми знаходимо у висловленні відомого вітчизняного психолога Р.С. Немова, який трактує самотність як важкий психічний стан, що зазвичай супроводжується поганим настроєм і тяжкими емоційними переживаннями. Сучасний психолог С. Г. Корчагіна, автор книг «Психологія самотності», «Генезис, види і прояви самотності», визначає самотність як психічний стан людини, що відображає переживання своєї відокремленості, суб'єктивної неможливості або небажання відчувати адекватний відгук, прийняття і визнання себе іншими людьми.

Згідно з результатами теоретичних досліджень більшості авторів, самотність розглядається як важкий психологічний стан, що супроводжується поганим настроєм і болісними емоційними відчуттями. Люди, які глибоко самотні, як правило, дуже нещасні, у них обмежені або навіть розірвані соціальні контакти, особисті контакти з іншими. Важливим фактором, що визначає якість життя є самотність в його об'єктивних і суб'єктивних вимірах. Можна сказати, що самотність як об'єктивна психологічна проблема нашого часу зовсім не втрачає своєї актуальності. Це пов'язано з тим, що сучасна людина все більше і більше замикається у своїй «оболонці», вона навіть веде активне соціальне життя та інтенсивно реалізує комунікативні контакти, які зазвичай стають вимушеними та поверхневими. Сучасні емпіричні дослідження феномену самотності зводяться до вивчення рис характеру та особистих якостей самотніх людей, вікових особливостей та атрибутивних моделей самотності; виділення компонентів даного явища (когнітивні, емоційні та поведінкові); визначення ступеню її тяжкості та складання різних типологій та шкал.

Крім об'єктивного стану самотності, психологи розглядають також суб'єктивне переживання цього явища, тобто сприймання ситуацій відсутності спілкування та позитивних інтимних стосунків як небажаних, особисто неприйнятних. Тобто, самотність не завжди супроводжується соціальною ізоляцією особистості, людина може постійно перебувати серед членів колективу, сім'ї, контактувати з ними і в той же час відчувати свою психологічну ізоляцію. Ступінь самотності також не пов'язана з соціальною деривацією, тому що люди, які реально все життя були самі, іноді почуваються менш самотніми, ніж ті, кому часто доводиться спілкуватися з іншими. Людина стає самотньою, коли усвідомлює неповноцінність своїх стосунків з особисто важливими для неї людьми, коли відчуває гостру відсутність задоволення від потреби у спілкуванні.

Неможливо визначити самотність як переживання. В.А. Садлер і Т.Б. Джонсон наголошують: «На відміну від стану ізоляції, який є об'єктивним, обумовленим зовні, самотність – це суб'єктивний внутрішній досвід». Як про переживання, про самотність також говорить В. Серма «... самотність – це суб'єктивне переживання, а не зовнішній стан, який можуть спостерігати та оцінювати неупереджені судді». Проблема, однак, полягає в тому, що такі конкретні

переживання неможливо розрізнити. Більше того, як справедливо зазначають дослідники, що немає будь-якого унікального набору емоцій, пов'язаних з самотністю, людина насправді переживає багато різних переживань: сум, горе, образу, дратівливість, тривогу, відчай [4]. Справжні суб'єктивні стани самотності зазвичай супроводжуються симптомами психічних розладів, які набувають форми афекту з явно негативним емоційним підтекстом при цьому різні люди мають такі різноманітні афективні реакції на самотність, як: почуття смутку, депресія, страх, тривога, гнів.

При аналізі психологічної літератури було виявлено різні типології самотності. Відомий психолог Дж. Янг виділяє наступні типи самотність [8]:

● Хронічна – виникає, коли особа протягом тривалого періоду життя не може бути задовільненою стосунками з важливими для неї людьми.

● Ситуаційна – самотність проявляється в результаті будь-яких стресових подій у житті людини, таких як смерть коханої людини або розрив шлюбу, інтимних стосунків.

● Перехідна – самотність виражається в короткостроковій перспективі нападів самотності, які повністю зникають,не залишаючи сліду за собою.

Відомий психотерапевт І. Ялом виділяє 3 типи самотності [7]: міжособистісна, внутрішньоособистісна та екзистенційна.

Міжособистісна ізоляція, зазвичай пережита як самотність, – це ізоляція від інших індивідуумів. Задоволенню соціальної взаємодії можуть перешкоджати багато чинників: географічна ізоляція, недолік відповідних соціальних навичок, конфліктні почуття по відношенню до близькості, особистісний стиль. Важливу роль в міжособистісній ізоляції грають культуральні фактори. Внутрішньоособистісна ізоляція – це процес, за допомогою якого людина відокремлює одну від одної частини самого себе. З.Фрейд використовував термін «ізоляція», щоб описати захисний механізм, особливо помітний при маніакальному неврозі, коли неприємний досвід відділяється від пов'язаного з ним афекту і його асоціативні зв'язки перериваються, так що він ізолюється від звичайних процесів мислення. У сучасній психотерапії поняття «ізоляції» використовується не тільки по відношенню до формальних захисних механізмів, а й при випадковій згадці будь-якої форми фрагментації «я». Таким чином, внутрішньоособистісна ізоляція має місце тоді, коли людина душить власні почуття або прагнення, приймає «потрібно» і «слід» за власні бажання, не довіряє власним судженням або сам від себе блокує власний потенціал. Сучасні теоретики, такі як К. Хорні, З. Фромм [6], Г.С. Салліван, А. Маслоу, К. Роджерс і Р. Мей, стверджують, що патологія є результатом блокувань, які відбуваються на початку життя і ведуть до зриву природного розвитку індивідуума. Типи ізоляції суб'єктивно схожі, тобто вони можуть сприйматися однаково і маскуватися один під одного. При екзистенційній самоті

індивіди бувають ізольовані від інших або від частин себе, але в основі цих відокремлень лежить ще більш глибока ізоляція, пов'язана з самим існуванням, – ізоляція, яка зберігається при самому задовільному спілкуванні з іншими індивідами, відокремленість між індивідом і світом.

Переживання, будучи спочатку засобом орієнтації людини в її взаєминах з навколишнім середовищем, набуває потім самостійне значення і саме виступає в якості тієї психологічної реальності, в якій людина починає відчувати потребу. Таким чином, переживання самотності включає в себе, по-перше, самовизначення себе як самотньої людини. Тут проявляє себе когнітивний аспект переживання, і необхідно відзначити, що таке самовизначення може бути адекватним, тобто відповідати дійсності, але воно може виявитися і неадекватним. В останньому випадку людина або відмовляється визнавати свою самотність, або безпідставно вважає себе самотнім. Наявність такого неспівпадання дозволяє говорити про об'єктивне і суб'єктивне переживання самотності. По-друге, переживання самотності включає в себе його цілісне сприйняття і цілісне ставлення до нього або як до негативного явища, яке бажано уникати, або як до позитивного (нейтрального). По-третє, переживання самотності включає в себе конкретні почуття і емоції.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив ознайомитись з моделлю та типологію жіночої самотності за критерієм її суб'єктивного сприйняття. Перший блок моделі, заснований на уявленнях зарубіжних і вітчизняних вчених, включає причини жіночої самотності. Найважливіша з причин жіночої самотності – демографічна. Згідно з даними статистики, чоловіча смертність значно перевершує жіночу у всіх вікових категоріях. Крім чоловічої смертності, є ще кілька обставин, які зменшують кількість потенційних партнерів: пияцтво, відбування покарань у місцях позбавлення волі, служба в армії, робота на кордоном, морська спеціальність. Також автор виокремлює соціальну ізоляцію, що проявляється у дефіциті бажаного кола соціального спілкування і супроводжується почуттям відчуженості. Багато жінок ніколи не перебували у шлюбі або розлучені, інші заміжні, але періодично відчувають гостре почуття самотності. Емоційна ізоляція є результатом відсутності прив'язаності до конкретної людини; в результаті чого виникає тривожне занепокоєння. Якщо відносини в сімейному союзі формальні, то жінка відчуває себе самотньою. Також дуже розповсюдженим в сучасному світі є феномен самотнього материнства. Жінка відчуває себе самотньою, коли не може реалізувати свій материнський інстинкт. Але жінка яка має дітей, теж потребує емоційної та духовної підтримки, відчуття захищеності, впевненості, надійності і опори в житті [5].

Таким чином, аналіз теоретичних та емпіричних досліджень надав можливість зробити висновок щодо поняття самотності як суб'єктивного переживання. Наявні на цей момент різноманітні

дослідження жіночої самотності всебічно розглядають типи, причини, особливості, наслідки самотності, способи її подолання і багато іншого, тобто в даний час в сучасній науці існує багато різних поглядів на природу і сутність самотності жінок, а також на причини її появи.

Література

1. Водопьянова Н. Е. (2009). Психология стресса. СПб.: Питер, 2009. С. 171-186. 336 с.

2. Зинченко Е. В. (2015). Одиночество. Психология общения. Энциклопедический словарь / Под общ. ред. А. А. Бодалева. М.: Когито-Центр. С. 152-153.

3. Лашук В.Г. (2010). Психологічні особливості переживання самотності в юнацькому віці [Текст] : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук. Спец. 19.00.07 - педагогічна та **вік**ова психологія / В. Г. Лашук ; Інститут психології ім. Г. С. Костюка. К. : ІП ім. Г. С. Костюка АПН України. 20 с.

4. Пепло Л.Э. Одиночество и самооценка. М.: Прогресс, 1989. С. 169-191.

5. Социально-психологические особенности одиноких женщин : автореферат дис. ... кандидата психологических наук : 19.00.05 / Шитова Нина Владимировна; [Место защиты: Кур. гос. ун-т]. Курск, 2009. 21 с.

6. Фромм Э. (1989). Бегство от свободы. Пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. П. С. Гуревича. М.: Прогресс.

7. Ялом И. (1999). Экзистенциальная псхотерапия. М.: Независимая фирма «Класс». 576 с.

8. Янг Д.И. (1989). Одиночество, депрессия и когнитивная терапия: теория и ее применение. Лабиринты одиночества: сборник статей / Под ред. Н.Е. Покровского. М.: Прогресс. 593с.

КОНФЛІКТНІСТЬ І ТОЛЕРАНТНІСТЬ: АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ

Тетяна Ульянова
кандидат психологічних наук, старший викладач,
кафедра загальної та диференціальної психології
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»
Ірина Котляр
магістрант Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

Метою цього повідомлення є виклад результатів теоретико-емпіричного дослідження, що було спрямоване на визначення взаємозв'язків між показниками конфліктності та толерантності.

Толерантність на сьогодні стає універсальною єдиною, спільною культурною цінністю у світі де панують напруга, конфронтація та суперечливості. Сьогодні йдеться не про звичайну цікавість до іншого, а про готовність кожного, хто живе поруч, вживатись з цим іншим, вживатись з чужою власністю, з чужими поглядами, чужою культурою, а отже, – з іншими світами, з іншими способами життя.

Концепція взаємної поваги, яка ґрунтується на визнанні гідності кожної людини стає на сьогодні ознакою справедливості і справедливого існування в сучасному світі дисенсусу. Насамперед, мова іде про потребу іншого, який прагне, щоб його поважали як когось, хто має право на свою думку, на свій спосіб життя. Достатньо взаємної поваги і взаєморозуміння та усвідомлення межі, вихід за яку – це певною мірою вихід у світ неповаги, непорозумінь і конфліктів. Згадана межа і є межею толерантності. Нетерпимість існує там, де вона порушується.

Можна сказати, особистість толерантна, якщо вона готова критично оцінювати свої власні погляди, переглядати й переоцінювати свій спосіб життя, не абсолютизувати власні цінності і стандарти і не намагаються примушувати інших виконувати узаконені норми своєї групи. Толерантність, що розглядається як співіснування, безперечно, визначає за краще мирне співіснування та погоджується на форму взаємного компромісу.

Здатність людини до проявів толерантності має попереджати про ситуацію конфлікту, про ситуацію напружених відмінностей. В цьому плані можна сказати, що толерантність – це не вирішення конфлікту, а здатність жити в конфлікті, де кожна зі сторін займає позицію, несумісну і протилежну по відношенню до інтересів іншої сторони.

Відомо, що в основі конфлікту лежить відсутність згоди і зумовлено це наявністю різних думок, поглядів, ідей, інтересів, точок зору, але не завжди виражається у формі явного зіткнення, а тільки тоді, коли існуючі суперечності, розбіжності, які порушують нормальну взаємодію людей, перешкоджають досягненню поставлених цілей. Інтегральна характеристика поведінки людини, що відображає особистісну схильність до провокування та участі в конфліктних ситуаціях називається конфліктністю [1, 3].

У дослідженні конфліктність (схильність до конфліктної поведінки) розглядається як властивість, котра характеризується такою психічною активністю особистості, такими емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають її до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності. Конфліктність розуміється як вибіркова спрямованість особистості на поведінку, котра відповідає конфліктним переживанням, когніціям, задуму, намірам, установкам [6].

З літературних джерел відомо, що на конфліктність впливають як зовнішні психологічні чинники (нав'язані людині зовнішніми обставинами – умовами життя і діяльності, середовища і соціального

оточення, загального рівня культури тощо), так і внутрішні, в якості котрих виступають властивості особистості, що супроводжують конфліктність. Такі властивості особистості можуть, як сприяти появі конфлікту (цинізм, егоїзм, агресивність тощо) так і блокувати розвиток і прояв конфліктності (товариськість, емпатійність, комунікабельність, впевненість у собі, позитивна установка до інших людей тощо) [2,4,5]. До таких внутрішніх властивостей можна віднести і толерантність.

У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності думок партнерів, інших логік і поглядів, права на відмінності, несхожість, інакшість, та відмова від домінування і насильства. Толерантність передбачає готовність людини прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. При цьому толерантність не є відношенням байдужості (індиферентності) або пристосування до «іншого» (конформізму). Вона не передбачає і жертовної позиції – повної відмови від власних інтересів, або альтруїзму. Це активна позиція сторін, зацікавлених у спільному результаті. Толерантність визначається як стійка властивість особистості, що проявляється у здатності до розуміння та прийняття іншої людини, її позиції до соціальних та релігійних поглядів, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку. Ця готовність заснована на стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів (загрози, невизначеності, новизни тощо), розмаїття світу та усвідомлюванні принципу взаємності [2].

У дослідженні використовувалась методика «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО), що розроблена О. П. Санніковою, Т. Ю. Ульяновою [6, с. 61–67], що діагностує психофізіологічний (КПф), емоційний (КЕм), когнітивний (ККо), конативний (КПо), контрольно-регулятивний (ККР); загальний показники конфліктності (ЗПК).

Для діагностики показників толерантності був використаний «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», авторами якої є О. П. Саннікова та О. Г. Бабчук, що виявляє такі показники, як емоційна (ЕТ), когнітивна (КТ), поведінкова толерантність (ПТ), загальний показник толерантності (ЗПТ) [2]. Обрані методики мають задовільні психометричні характеристики щодо їх надійності та валідності. Обробка даних проводилася за допомогою статистичного пакету SPSS 17.0 for Windows.

У дослідженні взяли участь 85 осіб – магістри Відділення перепідготовки фахівців за магістерською програмою із психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» у віці від 25 років до 40 років.

В табл. наведені результати кореляційного аналізу між показниками конфліктності та толерантності.

Таблиця

Значущі кореляційні зв'язки між показниками толерантності та конфліктності

Показники толерантності	Показники конфліктності				
	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
ЕТ		-279**		284**	
КТ			280**		
ПТ	-210*	-282**	-213*	286**	-281**
ЗПТ	-212*	-285**		283**	-213*

Примітка: *1) нулі і коми опущені; 2) позначення ** – значущість зв'язку на рівні p ≤ 0.01; * – p ≤ 0.05; 3) N = 85; 4) умовні позначення показників толерантності: КК (когнітивний компонент), ЕК (емоційний компонент), ПК (поведінковий компонент), ЗПТ (загальний показник толерантності); показники конфліктності: КПф (психофізіологічний), КЕм (емоційний), ККо (когнітивний), КПо (конативний), ККР (контрольно-регулятивний); ЗПК (загальний показник конфліктності).*

Аналіз таблиці свідчить про наявність переважно від'ємних зв'язків (лише за винятком ККР який демонструє додатні), між показниками, що вивчаються. Конкретно – значимі від'ємні зв'язки на рівні *p< 0,05* отримані між КЕм, ПТ та ЗПТ, між КПо та ПТ, і ЗПК та ЗПТ. Показник ККо від'ємно значимо пов'язанй на рівні *p< 0,01 з ЕТ,* ПТ і ЗПТ; КПо з КТ, ЗПК і ПТ. Показник ККР визначає лише значимі додатні зв'язки з ЕТ, ПТ, ЗПТ на рівні *p< 0,01.*

Результати кореляційного аналізу свідчать, по – перше, свідчать про те, що зростання рівня конфліктності супроводжується зменшенням толерантності і навпаки, по – друге, результати підтвердили можливість зіставлення означених психологічних характеристик, що дозволяє в перспективі приступити до якісного аналізу даних і вивчити психологічні характеристики толерантності представників кожної групи – конфліктних і не конфліктних особистостей.

Теоретично визначено, що конфліктність (схильність до конфліктної поведінки) розглядається як властивість, котра характеризується такою психічною активністю особистості, такими емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають її до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності.

Толерантність розглядається як стійка властивість особистості, що проявляється у здатності до розуміння та прийняття іншої людини, її позиції до соціальних та релігійних поглядів, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку.

В результаті емпіричного дослідження встановлені значимі від'ємні зв'язки між загальним показником схильності до конфліктності і такими показниками толерантності як: ЗПТ (загальний

показник толерантності), КК (когнітивний компонент), ЕК (емоційний компонент) та ПК (поведінковий компонент).

Література

1. Анцупов А. Я. (2006). Словарь конфликтолога. Санкт-Петербург: Питер. 528 с.

2. Бабчук О. Г., Саннікова О. П. (2011). Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Т. 2. С. 68-73.

3. Бортун Б. О. Системний аналіз конструктивної конфліктності особистості. *Вісник післядипломної освіти. Випуск 11(40) 2020. Серія «Соціальні та поведінкові науки».* С. 10-27.

4. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. (2007). Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник. Київ: Професіонал. 416 с.

5. Курбатов В. И. (2007). Конфликтология. Ростов-на-Дону. 455с.

6. Саннікова О.П., Ульянова Т. Ю. (2016). Результати апробації методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО). *Наука і освіта.* №. С. 2-3, 61-67. **doi:** https://doi.org/10.24195/2414-4665-2016-2-3-12

ПСИХОЛОГІЧНІ КОНФЛІКТИ В ОРГАНІЗАЦІЯХ

Тетяна Урсакі
студентка факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник - Прокоф'єва Л.О.

В кожній організації працюють різні за характером працівники. У зв'язку з цим кожен робітник по-різному сприймає ситуації, в яких він опинився. Тому, коли виникає конфлікт, кожен сприймає його у своєму баченні.

Керівник організації повинен вміти аналізувати та вирішувати конфлікти, щоб запобігти гальмуванню виробничої діяльності. Аналіз виконується, щоб в майбутньому уникнути таких ситуацій та вміти заздалегідь визначити причину конфлікту та способи його усунення.

Дослідженням даної проблеми займалися такі вчені як М. Альберт, С. М. Ємельянов, О. Й. Лесько, О. Е. Лисов, М. Мескон, Прищак М. Д., Ф. Хедоурі та ін.

Конфлікт у загальному значенні – це ситуація, де відбувається зіткнення протилежних поглядів, відсутність згоди між суб'єктами [3].

Якщо відокремити конфлікт, який виник в організації, то він має наступне тлумачення. Конфлікт в організації – це зіткнення між працівниками у зв'язку із вирішенням питань, які мають актуальне

значення їх стосунків в умовах суперечностей та діяльності в організації [6].

Аналіз сучасних досліджень [2; 4; 5] дозволяє нам виокремити декілька ознак, які можуть допомогти керівнику зрозуміти чи є у колективі конфлікт. Ознаками конфліктної ситуації може бути зміна у ставленні до роботи, емоційна напруга, невідвертість у стосунків, замкнутість, не має довіри між колегами, плітки, розподіл на групи, позиції, яких значно відрізняється, негативні судження про життя та діяльність колег, головною темою розмови є сутички.

За змістом існують чотири основні типи конфліктів [3]:

- міжособистісний конфлікт. Вважається, що даний тип є найпоширенішим в організаціях. У керівників найчастіше виникають такі конфлікти. Причиною є боротьба за обмежені ресурси, робочу силу,схвалення проектів або час використання обладнання. Також може виявлятися, якщо у індивідів різні погляди, цінності та цілі.
- внутрішньоособистісний конфлікт. Він може виникнути, якщо професійні або виробничі вимоги до працівника не збігаються з його цінностями та потребами. Це можна пояснити тим, що більшість людей не займаються тим, що їм насправді подобається. В перше чергу, це стосується творчих людей, які не люблять займатися монотонною та рутинною роботою.
- між особою та групою. Такий конфлікт може виникнути, якщо особа має відмінну позицію від групи. Навіть якщо думка є правильною і принесе більшу користь компанії, то працівника все одно розглядатимуть, як причиною конфлікту, тому що думка групи вже сформувалася і не підлягає зміни, а той, хто йде проти їх рішення становиться проти всієї групи.
- міжгруповий конфлікт. Організація може складатися з груп, як формальних, так і неформальних. У цих групах часто можуть виникати конфлікти, бо вони мають різні цілі, які змінюються, завдання, інтереси. Наприклад, якщо одна група орієнтована на витрати, вироблення якісної продукції. Вона має постійно вдосконалювати виробництво, витрачати ресурси. Інша навпаки зекономити, зробити максимально дешевий виріб. У таких групах виникають зіткнення інтересів, що спричиняють появу конфлікту.

Для того, щоб краще зрозуміти джерело виникнення конфліктів, необхідно зрозуміти причини їх виникнення, а саме, розподіл в організації ресурсів, різні психологічні особливості працівників, різні цілі та інтереси, погана комунікація, різниця в знаннях, досвіді, рівні освіти.

Ресурси в організації, установі або підприємстві завжди обмежені. Тому у осіб, які мають певні повноваження виникає бажання розподілити ресурси таким чином, щоб задовольнити якнайліпше потреби власного підрозділу.

Щодо психологічних особливостей, варто зазначити, що у кожного працівника є свій характер, темперамент та інші особливості,

що вирізняє його серед інших колег. Мельников В.І. [4, с. 13] зазначає, що якщо два робітника мають прямо протилежні особливості характеру між ними можуть виникнути розбіжності, сварки, непорозуміння, що спричиняє появу конфлікту.

Мороз О.О. [5, с. 127] вказує на те, що цілі та інтереси також можуть виступати причинами появи конфлікту. Кожна установа зазвичай складається з кількох структурних підрозділів, інтереси та цілі яких відрізняються за змістом, хоч і мають спільну мету.

Деякі вчені [1; 2; 4] наголошують , що причиною конфлікту може бути і погана комунікація. Це зумовлено тим, що працівники недостатньо спілкуються між собою, не налагоджують контакти. Одна людина може бути психологічно замкнутою, скупою на емоції, мати недоброзичливу манеру спілкування. Це може спричинити неправильне трактування думок, вчинків однієї людини іншою.

Останню причину, яку ми розглянемо – брак досвіду. Наведемо приклад: двом працівникам дали виконати однакове завдання. Перший є новачком в організації, він ще погано орієнтується і не має достатнього досвіду. Новачок докладає непомірні зусилля, з труднощами, але виконує завдання. Другий є досвідченим працівником в організації. Він знає як легко, не докладаючи багато зусиль та часу, виконати завдання. Перший відчуває несправедливість та заздрість. Він не розуміє чому другому так легко вдалося виконати роботу, тоді як йому знадобилося докласти набагато більше зусиль.

Як ми бачимо, існують різні види конфліктів та причини їх виникнення. Як правило, конфлікт вважають суто негативним явищем, але насправді в організаціях іноді бажано мати конфлікти. Сам по собі конфлікт означає «зіткнення». Співробітники в такому разі показують, що вони не є бездумними виконавцями, а мають своє бачення, власну позицію, особисту думку, що допоможе розвинути підприємство. Тому керівникам або менеджерам необхідно вміти керувати конфліктом, знати шляхи його вирішення, заради позитивного впливу на колектив та для того, щоб уникнути конфліктів, які не принесуть користі, а лише розлад.

Дослідження [2; 4; 6] дозволяють виокремити такі варіанти міжособових типів поведінки щодо способів уникнення, при перших симптомах, конфліктної ситуації:

- ухилення від конфліктної ситуації. Застосовується цей підхід, якщо людина вважає предмет суперечності неважливим. Вона прагне залишити гарні стосунки з опонентом. Особа має роль пасивного спостерігача, яка не зацікавлена щось змінити, а тільки уникнути загострення суперечностей.

- згладжування, що має дещо спільне з попереднім підходом. Сама проблема не вирішується, а тільки настає тимчасове перемир'я. Це може призвести до накопичення негативних емоцій від не вирішення проблем, які рано чи пізно можуть вибухнути, що приведе до розгортання конфлікту.

- примушування іншого прийняти свою точку зору. Особа, яка має владу може втрутитися і методом примусу впливати на ситуацію, спрямовуючи конфлікт у потрібне русло.

- компроміс, що застосовується для тимчасового або нейтрального вирішення проблеми, що зможе частково задовольнити сторони, які почали конфлікт. Позитивним є те, що суперники частково приймають точку зору опонента, йдуть на деякі поступки, залишаючи невирішене питання на майбутнє. Проте згодом конфлікт може знову виникнути, тому що його причина залишилась невирішеною.

- розв'язання конфлікту є найбільш радикальним та бажаним шляхом у вирішення ситуації. На базі цього підходу сторони конфлікту вирішують непорозуміння на основі співробітництва. Вони визнають розбіжності у своїх поглядах, право на особисте бачення, готові зрозуміти один одного, аналізувати причини конфлікту та знайти оптимальне рішення для виходу з цієї ситуації [1, с. 63].

Таким чином, конфлікт є важливою проблемою, яку керівник організації або менеджер має вирішити.

Особливо важливо керівникові розпізнавати конфлікти та розуміти їх психологічну природу, бо, в більшій мірі, від нього залежить тривалість, напруженість на результат конфліктних ситуацій.

Література

1. Емельянов С.М. (2012). Управление конфликтами в организации. М.: Азбука. 391 с.
2. Криворучко О. (2003). Аналіз конфлікту в колективі [Текст]. № 4-5. С. 101-103.
3. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. (1997). Основы менеджмента. М.: ДЕЛО.
4. Мельников В.И. Механизмы социальной регуляции в технологии управленияконфликтом. Менеджмент. 2016. № 3. С. 12-17.
5. Мороз О.О. (2010). Теорія конфліктів в контексті побудови загальної моделі ефективності сучасного підприємства: монографія [Текст]. Вінниця: ВНТУ. 256 с.
6. Прищак М. Д. (2016). Психологія управління в організації : навч. посібник. Вінниця. 150 с.

НЕУСПІШНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Олена Федорова
магістрантка факультетуукраїнської філології і соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Україна)

Система реформування освіти в Україні ставить своїм завданням формування високо інтелігентної, свідомої особистості. Його реалізація можлива за умови організації особистісно орієнтованого навчання, метою якого є максимальне розкриття індивідуальних можливостей та

самоактуалізація особистості кожного, створення умов для реалізації інтелектуального й духовного потенціалу дитини, своєчасного виявлення контингенту школярів, які потребують допомоги, відповідної до характеру утруднень, що вони зазнають у навчанні. Початкова школа, як первинна ланка в системі безперервної освіти, має провідне значення в становленні дитини і визначає шляхи її подальшого розвитку. Як свідчать дані літератури, подолання неуспішності є пріоритетним для соціально-психологічної служби закладу освіти (О. Васильєва, К. Бардін, Н. Бастун, Т. Ілляшенко, Л. Кондратенко, А. Предик, О. Макух та ін.). Для успішного подолання труднощів навчання необхідно насамперед визначити джерела та причини виникнення цих труднощів.

Мета дослідження: на основі теоретичного аналізу літератури визначити психологічні детермінанти шкільної неуспішності в молодшому шкільному віці.

Незважаючи на те, що проблема труднощів у навчанні – одна з фундаментальних, її понятійний апарат досі розроблений недостатньо. Нами проаналізовано основні визначення, які характеризують різні стадії неуспішності учнів і їх співвідношення, зокрема такі: недолік, відхилення, непідготовленість, невстигання, слабке встигання, загальне й глибоке невстигання, неуспішність, епізодична неуспішність, часткова, абсолютна, відносна неуспішність, відставання. Подаємо результат здійсненого аналізу в таблиці.

Таблиця

Понятійний апарат з проблеми неуспішності учнів

Поняття	Визначення	Джерело, автор
1	2	3
Недолік	Прогалина, відсутність чого-небудь корисного, необхідного.	Гильбух Ю.З. Учебная деятельность младшего школьника:диагностика и коррекция неблагополучия: Книга для учителей диф. классов. К.:ВИПОЛ,1993.С.7.
Відхилення	Відсутність бажаної і наявність небажаних, шкідливих якостей.	Гильбух Ю.З. Учебная деятельность младшего школьника: диагностика и коррекция неблагополучия: Книга для учителей диф. кл. - К.: ВИПОЛ, 1993. С.7.
Непідготовленість	Накопичення, множення, взаємодія прогалин, недоробок, недоліки в знаннях, уміннях, здібностях до кінця якогось відрізку процесу навчання (наприклад, навчальної чверті або серії	Цетлин В.С. Преодоление неуспеваемости ученика.М.: Знание, 1989. С. 9-10.

	уроків, присвячених певній темі) .	
Невстиган ня	Окремий елемент непідготовленості, який виникає у ході навчання.	Цетлин В.С. Преодоление неуспеваемости ученика. М.: Знание, 1989. С. 9-10.
Слабке встигання	Слабке встигання виникає на якомусь етапі учіння, коли виявляється повне розходження між тим, що вимагає вчитель, і тим, що взмозі виконати учень.	Менчинская Н.А. Психологические проблемы неуспеваемости школьников.М.: Знание, 1971. С. 126.
Загальне і глибоке невстигання	Учень не встигає з усіх або багатьох предметів хронічно, з чверті в чверть, часто протягом декількох навчальних років.	Гельмонт А.М. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. М.: Изд-во АПН РСФСР. 1954. С. 11.
Неуспішність	Сумарна, комплексна, підсумкова непідготовленість учня, яка настає в кінці більш або менш закінченого відрізку процесу навчання .	Цетлин В.С. Преодоление неуспеваемости учеников.- М.: Знание, 1989. С. 10.
Епізодична неуспіхність	Учень не встигає то з одного, то з іншого предмета.	Гельмонт А.М. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. М.: Изд-во АПН РСФСР. Москва. 1954. С. 13
Часткова неуспішність	Відносно стійка неуспішність багатьох учнів з найбільш трудомістких і складних навчальних предметів, пов'язана з засвоєнням практичних, особливо письмових навичок, з мови і з математики.	Гельмонт А.М. О причинах неуспеваемости и путях ее преодоления. М.: Изд-во АПН РСФСР. Москва. 1954. С. 13.
Абсолютна неуспішність	Така неуспішність, коли учень не засвоює в певні терміни програмовий матеріал і його знання оцінюються незадовільною оцінкою.	Бударный А.А. Пути и методы предупреждения неуспеваемости и второгодничества: Автореферат дис....канд. псих. наук: /Московский областной пед. ин-т им. Н.К.Крупской.М.,1965. С.9.
Відносна неуспішність	При відносній неуспішності незадовільних оцінок може і не бути, але навчальні до-сягнення учня нижчі від його	Бударный А.А Пути и методы предупреждения неуспеваемости и второгодничества: Автореферат дис... канд.псих.наук: /Московский

	можливостей. Відносна неуспішність виявляється ширше в порівнянні з абсолютною і має тенденцію зростання, оскільки на неї не звертають необхідної уваги.	областной пед. ин-т им. Н.К.Крупской. М., 1965. С.9.
Відставання	Недостатнє засвоєння окремими учнями поточного матеріалу. Поширеною причиною цього є пропуск занять у школі, відсутність належної основи для сприймання нових знань, слабка навчальна дисципліна. Причинами відставання учнів є також невміння самостійно працювати і як наслідок – несистематичне, нераціональне виконання домашнього завдання; несприятливі побутові умови.	Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. С. 56.

Таким чином, поданий в таблиці матеріал дав змогу зробити деякі узагальнення. Кожний крок в процесі навчання ґрунтується на певному рівні підготовленості молодших школярів, що виявляється в знаннях, уміннях, досвіді творчої діяльності; у деяких з них накопичуються прогалини, недоробки, недоліки в знаннях, уміннях, навичках вчитися, відхилення. Якщо такі прогалини множаться і взаємодіють, то до кінця якогось відрізку процесу навчання школяр приходить з підготовкою, недостатньою для подальшого руху. Сумарна, комплексна, підсумкова непідготовленість учнів, яка настає в кінці більш або менш закінченого відрізку процесу навчання, тлумачиться вченими Ю.Гільбухом, І.Дубровіною, К. Гуревич, Н.Менчинською як неуспішність. Окремий же елемент непідготовленості, який виникає в ході навчання, називають невстиганням. Як бачимо, невстигання співвідноситься з неуспішністю і як частина з цілим, і як момент процесу з результатом. Невстигання як елемент, якщо його не ліквідувати, може перетворитися в процес невстигання і призвести в кінцевому підсумку до неуспішності.

Відрізняють неуспішність загальну й специфічну. Під загальною розуміють стійке, відносно тривале невстигання з основних предметів шкільної програми, зокрема мови і математики. Специфічною

неуспішністю вважають невстигання з одного предмета при задовільній або навіть добрій успішності з решти.

Слід зазначити, що проблема неуспішності школярів належить до кількості найбільш сталих. Ще І.Г. Песталоцці, А. Дістервег слідом за Арістотелем відокремлювали дітей з ускладненнями в навчанні. Б.Ананьєвим, Н.Менчинською введено поняття «навченості» або «здатності до засвоєння знань». Термін «навченість», як відмічає Н.Менчинська означає сприйнятливість до засвоєння знань і способів навчальної діяльності [4]. Ця здатність є індивідуальною відносно стійкою властивістю особистості.

Учені застерігають, що навченість не слід змішувати з розвитком. На думку Н.С. Лейтеса, навченість відрізняється за низкою ознак. З віком рівень розумового розвитку звичайно підвищується, а навченість падає. Крім того, з віком можуть відбутися якісні зміни в розумових можливостях людини, пов'язані з втратою нею деяких психологічних переваг попередніх вікових періодів життя.

Молодші школярі з низькою успішністю в своїй більшості мають знижену навченість, будь-який вид психічної діяльності являє для цих дітей великі труднощі за умови, якщо їм треба виявити активність, докласти зусиль. Для них характерна невідповідність між рівнем розвитку інтуїтивно-практичного і словесно-логічного мислення.

Характерна особливість багатьох дітей молодшого шкільного віку з низькою навченістю полягає в тому, що вони мислять або абстрактно, або конкретно, але здійснити перехід з одного плану в іншій для них становить велику трудність. Недоліки пам'яті й мислення дуже тісно пов'язані з більш загальними особливостями «стилю» розумової діяльності учнів, низьким тонусом загальної пізнавальної активності, який обумовлюється в свою чергу мотиваційною сферою цих учнів.

Накопичені в теорії й практиці дані про причини низької успішності молодших школярів у сфері пізнавальної діяльності, свідчать, що з цього питання серед дослідників не існує єдності в поглядах, але фіксуються незаперечні факти, які лише на перший погляд здаються парадоксальними: серед невстигаючих виявляються різні за навчальними можливостями групи учнів; більшість із них мають нормальний рівень інтелектуального розвитку; частина з них має навіть підвищені інтелектуальні здібності.

Важливим наслідком експериментальних досліджень є те, що «подолання неуспішності у молодших школярів можливе за умови побудови такої системи наскрізного супроводу дитини, яка максимально сприяє розвитку основних індивідуально-особистісних утворень, можливостей, здібностей, зниженню у дітей напруженості, невпевненості в своїх інтелектуальних здібностях, переживання стресу; переорієнтацію педагогів на особистісну модель взаємодії з дітьми; навчання батьків адекватному сприйняттю можливостей школи і своїх дітей; використанню сильних сторін освітнього середовища при нейтралізації її несприятливих факторів» [1, с. 67].

Таким чином, неуспішність – явище неоднорідне й породжується різними причинами. Учені виділяють основні ознаки появи його симптомів: перенапруження, надмірне стомлювання, невміння логічно мислити, погана пам'ять, неуважність, невміння слухати вчителя, нерозвинуте мовлення, слабий розвиток у цілому, зниження інтересу до предмета, збільшення кількості помилок при виконанні учбових завдань, витрачання часу на виконання домашнього завдання вище шкільно-гігієнічних норм, невиконання домашніх завдань або частини, часте звертання за допомогою до вчителя. Перспективами подальших наукових досліджень є удосконалення діяльності психологічної служби в системі освіти щодо попередження та подолання шкільної неуспішності.

Література

1. Васильєва О.А. (2019). Роль соціально-психологічної служби в подоланні неуспішності молодших школярів. *Advances of science: Proceedings of articles the international scientific conference.* Czech Republic, Karlovy Vary – Ukraine, Kyiv, 5 April 2019. С. 59-68.
2. Гільбух Ю.З., Киричук О.В. (1996). Шкільний клас: як пізнавати й виховувати його душу. Київ: НПЦ Перспектива. 208 с.
3. Ілляшенко Т.Д. (1997). Типологія дітей з труднощами у навчанні/Т.Д.Ілляшенко. Дефектологія. №2. С. 37-41.
4. Кондратенко Л. О. (2003). Психологічні передумови виникнення шкільної неуспішності. *Психологічний вісник :зб. наук. пр. Ніжинського держ. пед. ун-ту.* Вип.1. С. 200-203.
5. Менчинская Н.А. (1989). Психологические проблемы неуспеваемости школьников. М.: Педагогика. 224 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ САМОІЗОЛЯЦІЇ

Олександр Хрустальов
магістрант факультету української філології і соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Проблема розвитку особистості, її властивостей завжди була актуальна для психологічної науки і практики. Особливої актуальності вона набуває в сучасному світі, який передбачає функціонування людини в умовах невизначеності. Сучасне життя характеризується стрімкою зміною соціального та фізичного середовища, підвищенням темпів життя і його вартості, руйнуванням традиційних стереотипів свідомості, соціальними та екологічними потрясіннями. На це більшість людей реагують переживаннями тривоги, безпорадності і відчаю. У зв'язку з цим особливо важливим є вивчення механізмів і умов, що дозволяють сучасній людині «безболісно» перебувати в умовах невизначеності.

Наслідки психічного здоров'я від COVID-19 вже помітні, і навіть за консервативними підрахунками вони ще не досягли свого піку і, ймовірно, значно переживуть поточну пандемію [5].

Найпоширенішими психологічними розладами, що виникають, є тривога і паніка, нав'язливі симптоми, безсоння, проблеми з травленням, а також симптоми депресії та посттравматичний стрес. Вони є не лише прямими наслідками пандемії, але й значною мірою зумовленими наслідками тривалої соціальної ізоляції – це об'єктивна відсутність взаємодії з іншими.

Психологічні теорії тривожності демонструють багатогранність її проявів. Тривожність аналізується у доробках Ф.Б. Астапова (функціональний підхід до вивчення тривожності), Ф.Б. Березіна (адаптаційні механізми тривожності), А.М. Прихожан (проблема діагностики причин тривожності, корекція тривожності, види і «маски» тривожності), Ю.Л. Ханіна (міжособистісна і внутрішньо групова тривога в умовах спільної діяльності).

А.М. Прихожан розглядає тривожність як переживання емоційного дискомфорту, передчуття небезпеки, що загрожує. Тривожність - стійке особистісне утворення, що зберігається протягом досить тривалого періоду часу. Вона має власну спонукальну силу і константні форми реалізації в поведінці з переважанням компенсаторних і захисних проявів [2].

Відповідальність особистості також є важливою умовою, що полегшує перебування в ситуації невизначеності. Будучи однією з формою саморегуляції особистості, відповідальність впливає на ефективність її життєдіяльності, дозволяє відчувати власну значущість і самореалізовуватися в будь-яких умовах.

Проблема дослідження полягає в тому, що в даний час поки не накопичено достатньо робіт, присвячених системному вивченню особливостей відповідальності. Маловивченими залишаються специфічні особливості відповідальності і тривожності особистості, яка перебуває в умовах невизначеності (вимушена самоізоляція в умовах пандемії).

Проведений зарубіжними дослідниками огляд впливу тривожних подій на людське життя показав, що існує тісний зв'язок між тривогою і «сидячим» способом життя, який, в свою чергу негативно позначається на стані здоров'я [5].

Інші дослідження виявили, що існує прямий взаємозв'язок між тривожністю і песимістичними орієнтаціями в житті індивіда, а також зворотний взаємозв'язок тривожності з оптимізмом. [6]

Тривала ізоляція може негативно позначитися на фізичному та емоційному здоров'ї, змінюючи сон та харчові ритми, а також зменшуючи можливості для руху. Як результат, природні канали людського самовираження та задоволення пригнічуються, що супроводжує вплив на настрій та суб'єктивне самопочуття.

Так само спільне проведення незвичної кількості часу в обмежених просторах – часто непридатних для самої мети – збільшує ризик конфліктів та домашнього насильства. Китай зазнав значного зростання розлучень, особливо стресових подій, які можуть стати пусковим механізмом – особливо серед найбільш чутливих – для розвитку проблем психічного здоров'я, в першу чергу депресії.

Соціальна ізоляція та самотність – це пов'язані поняття і часто співіснують – самотність може призвести до ізоляції, і навпаки. Останнім часом самотність є проблемою, яка виникає в суспільстві, і її пов'язують з депресією, дратівливістю та занепокоєнням негативними думками, пов'язаними з самим собою, поряд із збільшенням ризику передчасної смерті на 26%. Дослідження показують, що це зростаюча проблема в промислово розвинутих країнах, де постраждала приблизно одна третина населення, а кожен 12 чоловік постраждав на серйозному рівні. Крім того, виявляється, що дохід та соціально-економічний статус не є перешкодою для самотності – всі мають однаковий ризик [5].

Як і соціальна ізоляція, самотність пов'язана з депресією, підвищенням рівня кортизолу, зниженням імунітету, а також клінічного захворювання, із супутнім збільшенням тривалості та частоти перебування в лікарні. Крім того, соціальна ізоляція та самотність можуть бути сильнішими провісниками суїцидальності, ніж інші відомі фактори ризику, такі як тривога та безнадія. Незважаючи на явні ризики, пов'язані з самотністю, лікування на сьогодні, засноване на когнітивно-поведінкових принципах, показало погані результати. З настанням COVID-19 примусова соціальна ізоляція, ймовірно, посилить те, що вже є важливою проблемою в нашому суспільстві.

До цього додається руйнівний і зрозумілий вплив проблем, пов'язаних з економічними проблемами та втратою коханої людини. Під час епідемії COVID-19 ми змушені боротися зі смертю способами, не пов'язаними з людською цивілізацією: від думки про те, що не можемо бути з померлим у його або її останні моменти життя, до почуття провини за те, що ненавмисно інфікували людину, зазнаючи страждання через те, що він не міг належним чином вшанувати її похоронною церемонією, що є фундаментальним для процесу трауру. Це все фактори, які посилюють біль при смерті, збільшують рівень депресії, алкоголь, наркотики та ризикована поведінка, а в більш екстремальних випадках – самогубство.

Р. Мей [1] стверджує, що на відміну від загальних і неможливих моментів кризи, які характеризують існування кожного з нас, – хоча вони і дестабілізують, але представляють унікальну і принципову можливість переглянути особисті стратегії управління проблемами – в цей період люди відчувають імпотенцію, вразливість і почуття втрати контролю над своїм життям як відповідь на щось невизначене в часі та просторі. Це породжує тугу за невизначене майбутнє і, знову ж таки,

сприяє появі симптомів депресії – особливо у найбільш вразливих груп, у тому числі тих, хто вже страждав на проблеми з психічним здоров'ям, та у медичних працівників.

Оскільки реальність соціальної ізоляції зберігається протягом пандемії та поза нею, з'являться самотність та міжособистісний зв'язок, особливо для найбільш соціально вразливих груп. Психофізичне виснаження, занепокоєння, страх і біль, туга, травма і гнів – ці емоції чергуються, змішуються та посилюються до інтенсивності до переповнення, що призводить до клінічно значущих психологічних розладів, таких як «реактивна депресія».

Туга, яку ми відчуваємо, – це нормальна реакція людини на серйозну кризу. Визнання та прийняття цих почуттів запобігає їх перетворенню в розлад.

Відмова, делегування та скарги – це все те, що на початку кризи може нам допомогти, але через кілька місяців може закріпитися, самовпевнюватися і в кінцевому підсумку ускладнювати ситуацію, розвиваючись як повільний перехід у депресивний спосіб мислення. Негайне розпізнавання цих закономірностей у процесах мислення та поведінки – це найкращий спосіб рухатись у зворотному напрямку та розірвати порочне коло, що веде до глобальної зреченості – і це характеризує найважчі депресивні форми.

Ця пандемія неминуче призведе до переосмислення наших стилів стосунків, які будуть засновані вже не на близькості, а на відстані. Фізичний контакт буде замінений спільним обміном, тоді як цифровізація життя, розпочата вже з появою соціальних медіа, технологій та віртуальної реальності, буде надалі підкреслюватися завдяки медико-науковій легітимності. Людина – за своєю природою надзвичайно гнучка – сприяє пристосуванню до реальності, що зміни стануть новою нормальністю.

Для найбільш проблемних ситуацій доступні конкретні варіанти лікування, і вони доступніші, ніж до появи коронавірусу, оскільки фахівці з психічного здоров'я – навіть найстійкіші – гнучко пропонують онлайн-підтримку та поради.

Проте існує потреба у змінах вищого рівня: заходи державної економічної підтримки є вирішальною реакцією як на економічну рецесію, так і на психологічну депресію. Установи повинні забезпечити, щоб цей досвід був якомога стерпнішим для людей. Повідомлення тривоги, такі як акцент на негативних аспектах пандемії (кількість тяжкохворих або смертей), а не на позитивних (кількість одужалих), зловживання виразами тривоги («смерть навіть серед молодих людей»), та історії, багаті особистими подробицями про жертв, настільки ж контрпродуктивні, як надмірне посилання на позитив і оптимізм, які, з іншого боку, дають парадоксальний ефект: нереалістичний характер повідомлень може призвести до більшої недовіри та, можливо, розчарування. Навіть розпливчасті або неоднозначні повідомлення («якщо ми об'єднані, все буде добре», «будь

відповідальним», «пильнуй, контролюй вірус») розбавляють бажані ефекти.

Стійкість людини тісно пов'язана з глибиною та силою наших міжособистісних зв'язків, включаючи нашу участь у групах та спільнотах [4]. На відміну від цього, самотність видається однією з найбільших загроз для нашого здоров'я, виживання та добробуту. В атмосфері невизначеності та страху важливо забезпечити чітку та точну інформацію про проблему та управління надзвичайними ситуаціями. Тому доведеться збільшити культурні та економічні інвестиції, щоб підтримати кращі та більш своєчасні програми профілактики, лікування та реабілітації у галузі психічного здоров'я, оскільки «немає здоров'я без психічного здоров'я».

Література

1. Мэй Р. (2001). Смысл тревоги. [пер. с англ. М.И. За васлова, А.И. Сибуриной]. М.: Независимая фирма «Класс». 240 с.

2. Прихожан А.М. (1998). Причины, профилактика и преодоление тревожности. *Психологическая наука и образование.* № 2. С. 11-17

3. (2001). Психологія особистості: Словник довідник / [За редакцією П.П. Горностая, Т.М. Титаренко]. Київ: Рута. 320 с.

4. Хорни К. (2002). Невротическая личность нашего времени. СПб.: Питер. 224 с.

5. Dan Nechita, Florina Nechita, Raluca Motorga. A Review of the Influence the Anxiety Exerts on Human Life. URL: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30845283/?from_term=anxiety&from_filter=ds1.y_5&from_page=3&from_pos=9 (дата обращения: 15.06.2020).

6. Warning LM. (2011). Are you positive? The influence of life orientation on the anxiety levels of nursing students. Holist Nurs Pract. 25(5):254–257

ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ

Надія Чуканова
магістрантка кафедри загальної педагогіки,
дошкільної, початкової та спеціальної освіти
Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Для сучасного суспільства вдосконалення освіти є однією з провідних умов її прогресивного розвитку. Пріоритетним напрямком державної політики у сфері модернізації освіти сьогодні є підвищення якості професійної освіти, що в першу чергу відноситься до педагогічної освіти, від якого залежить ефективність і навчально-виховний потенціал всієї освітньої системи країни.

Наше XXI століття оголошене ЮНЕСКО «століттям освіти». У всьому світі змінюються пріоритети освіти, визначаються загальносвітові та

європейські тенденції її розвитку та визнається провідне значення гуманітарної освіти [4, с. 32].

Світова цивілізація переживає справжній «освітній бум», викликаний появою «інформаційного суспільства», революцією в техніці, технологіях, економіці, що змінився розумінням прав, свобод і відповідальності особистості [2, с. 87].

Освіта в сучасному суспільстві функціонує як полікультурно-освітній простір – особлива сфера входження індивідуальної свідомості у світову суспільну свідомість, діалогу культур, менталітетів на основі гармонії, інтеграції, людського єднання та формування готовності до особистісно професійного вдосконалення [3, с. 44].

Аналізуючи динаміку і тенденції розвитку вітчизняної освіти, ми поділяємо позицію В.В. Краєвського в тому, що провідною тенденцією є гуманізація як «олюднення» освіти, встановлення гуманних довірчих відносин між педагогом і вихованцем, формування його самостійності, суб'єктності, духовно-морального потенціалу. Гуманістична спрямованість є пріоритетною лінією розвитку культури і освіти в сучасних соціокультурних умовах [4, с. 35].

Це висуває підвищені вимоги до професійної підготовки сучасних фахівців і особливо майбутнього вчителя початкової школи – високо компетентної цілісної особистості, готової до продуктивної взаємодії, взаєморозуміння, професійно-особистісного зростання, здійснення свого людського і соціального призначення.

Успішність педагогічної діяльності визначається великою кількістю факторів. Серед них дуже важливе значення має успішна комунікативна діяльність як основа «суб’єкт-суб’єктних» відносин, співпраці та взаєморозуміння, як спосіб самовдосконалення та подолання особистісних криз.

Комунікативна діяльність в найширшому сенсі виступає як соціальний процес встановлення зв'язків і відносин між людьми на основі обміну різними видами діяльності, її продуктами і результатами, інформацією, ідеями, цінностями, тобто є системно-інтегративної, що особливо проявляється в освіті та педагогічній сфері в цілому [6, с. 18].

На відміну від комунікаційної діяльності, яка визначається інформаційними технологіями і комп’ютерними програмами, комунікативна діяльність – складна багатоканальна система взаємодії і взаємовідносин суб'єктів педагогічного процесу, що включає взаємосприйняття, обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії спілкування, зміни позицій, прийняття рішень, подолання конфліктів та ін., що визначаються потребами освітньої діяльності.

Комунікативна культура вчителя є інваріантним компонентом цілісного педагогічного процесу, основою, засобом, умовою взаємодії, співпраці та реалізації всіх функцій і завдань педагогічної діяльності та особистісно-професійного розвитку, і її цілеспрямоване формування

може розглядатися як один з пріоритетних напрямків вдосконалення професійної підготовки сучасного педагога [5, с. 47]..

У сучасному світі комунікація має всеосяжний, унікальний за інтенсивністю характер, інтегруючи всю планету в єдину комунікативну систему і зачіпаючи кожної людини, вона стає умовою усвідомлення свободи, індивідуальності, етичної та моральної відповідальності. Це обумовлює необхідність визначення сутнісних характеристик, передумов і закономірностей розвитку комунікативної культури суспільства і особистості для підвищення якості загальної та професійної освіти [1, с. 28]..

З цих позицій виявлено науково-теоретичні та практичні передумови формування комунікативної культури майбутніх вчителів початкової школи [1, с. 28-30].:

– соціокультурні, пов'язані зі зростанням масштабів і інтенсифікацією комунікації: інформатизація, глобалізація, урбанізація, соціальна диференціація суспільства, гендерні проблеми, відставання досягнень в галузі духовної культури від досягнень цивілізації, загострення міжнаціональних і міжетнічних відносин і конфесійні конфлікти, інтенсифікація ЗМІ і засобів міжособистісного спілкування, загострення відмінностей держав і етносів за рівнем і формами економічного, господарського і всієї сукупності соціально-культурного розвитку та ін.;

– педагогічні: загальносвітові та європейські тенденції розвитку професійної освіти; глобалізація світової освіти; модернізація вітчизняної системи освіти та її інтеграція в світовий освітній простір; посилення тенденцій гуманітаризації та гуманізації освіти; підвищення вимог до рівня загальної та професійної комунікативної культури особистості, необхідність підвищення якості загальної та професійної освіти та виховної функції школи і сім'ї та ін.;

– інформаційно-технологічні: безперервне збільшення обсягу інформаційних та освітніх технологій в системі дистанційної освіти та міжкультурної комунікації в мережі Інтернет та ін.;

– соціально-демографічні: традиції співжиття народів, що представляють різні етнічні, культурні, релігійні спільності; ускладнення демографічних і збільшення міграційних процесів, наростаюча безпритульність, зниження виховних функцій сім'ї, активізація процесів відродження національних культур, зростання національної самосвідомості та ін.

Комунікативна культура традиційно розглядається дослідниками як компонент професійно-педагогічної культури, одна з сторін культури спілкування або сукупність норм і правил, що регулюють процес спілкування та ін (В. І. Зарецька, В. А. Зимня, Н.Д. Колетвинова, Л. М. Мітіна, Е. І. Мичко, Г. Г. Чанишева та ін.).

Розглядаючи комунікативну культуру як системоутворюючий компонент загальної та професійно-педагогічної культури вчителя, ми спираємося на модель загальної культури людини, розроблену школою

Л.С. Виготського – А. Н. Леонтьєва на основі особистісно-діяльнісного підходу [4]. У цій моделі загальна культура людини представлена як складне системне утворення, смислообразующим ядром якого є ставлення людини до світу, собі, іншим, праці, природі (І.А. Зимня). У найзагальнішому вигляді «культурна людина» визначається як людина, що відповідає загальним нормам соціокультурного розвитку даного суспільства у всіх формах своєї життєдіяльності: свідомості, поведінці, діяльності, соціальній взаємодії. У моделі представлені три глобальні плани розгляду загальної культури: план культури особистості, план культури діяльності та план культури соціальної взаємодії, які включають шість напрямків.

Отже, комунікативна культура є найважливішою складовою загальної культури особистості.

До поняття загальної культури ми звернулися остільки, оскільки воно є більш загальним по відношенню до поняття комунікативної культури. З одного боку, комунікативна культура реалізує певні, властиві світовій культурі цілі і функції, з іншого боку, дає можливість оволодіти цінностями культури, що дозволяє людині увійти в світовий культурний простір, утворювати (створювати свій образ) і вдосконалювати себе, приймати і передавати духовні цінності, брати участь у творенні культури і позитивному творчому перетворенні суспільства.

Такий підхід дає підставу розглядати комунікативну культуру значно ширше – як властивість особистості інтегрувати свою індивідуальну свідомість в глобальний (не вузько професійний) простір суспільної свідомості і досягнення на цій основі високих результатів в особистісно-професійному розвитку [3, с. 71].

В рамках системного дослідження комунікативної культури проведено порівняльний аналіз понять «культура», «педагогічна культура», «професійна культура», «комунікативна культура» та розглянуто механізм функціонування культури через призму категоріального ряду: загальне, особливе, окреме, одиничне, кожен елемент якого має свій предмет і відповідний йому рівень аналізу. Перший рівень – загальна культура в діалектичній єдності матеріального і духовного компонентів (загальна культура особистості). Другий рівень – окремі види культури суспільства (як розкриття особливості діяльності людей) – педагогічна культура (екологічна, політична, економічна). Третій рівень – професійна культура окремих соціальних груп, які є носіями певної професії – професійно-педагогічна культура. Четвертий рівень – індивідуальна професійна культура конкретного фахівця-індивідуально-особистісна професійно-педагогічна культура вчителя.

Комунікативна культура являє собою «вертикальний» перетин цієї чотирирівневої системи і є обов'язковою інваріантною складовою кожного рівня і всієї системи в цілому, важливим інтегративним,

системоутворюючим компонентом загальної та професійної культури особистості.

Проведений аналіз дозволяє розглядати комунікативну культуру майбутнього вчителя початкової школи як складно-організовану соціальну та індивідуально-особистісну систему, головним напрямком розвитку якої є гуманістична спрямованість.

Педагог постійно здійснює багатогранну комунікативну діяльність, і провідним механізмом функціонування навчально-виховного процесу є педагогічна комунікація. У педагогічній дійсності співвідношення моделей комунікації «вплетених» в структуру цілісного педагогічного процесу, істотно впливає на його спрямованість, зміст, форми і визначає ефективність реалізації цілей. Учитель завжди вибирає між монологом і діалогом, тут і загострюється питання про комунікативну культуру як духовно-гуманістичну якість педагогічної комунікації [2, с. 20].

Комунікативна культура педагога – це прояв гуманістичної спрямованості та індивідуальної творчості в організації навчально-виховного процесу і соціально-педагогічної діяльності, у вирішенні цілей і завдань освітнього закладу. Це забезпечує гумано-творчу спрямованість всіх складових комунікативної культури вчителя: культури сприйняття, мислення, взаємодії, саморегуляції, емпатії, рефлексії, комунікативного ядра особистості, культури мовлення, діалогу (етикету спілкування), комунікативного ефекту педагогічного спілкування (спрямованості і текстової організації мови), культури міжнаціонального спілкування взагалі та ін.

Це ще раз дає підставу розглядати комунікативну культуру вчителя як системоутворюючий компонент загальної та професійно-педагогічної культури, а цілеспрямоване формування комунікативної культури, що має гуманістичну спрямованість, як найважливіша умова підвищення якості підготовки майбутніх вчителів.

Формування комунікативної культури необхідно розуміти як процес управління її розвитком. Це спеціально організований і цілеспрямований процес діагностики, проектування, практичної реалізації та моніторингу формування комунікативної культури як пріоритетного напрямку особистісного розвитку та професійної підготовки майбутнього вчителя на основі системного використання: сучасних гуманітарних і природничо-наукових знань; ресурсних культуро-формуючих можливостей педагогічної освіти в навчальній, навчально-професійній та позанавчальній діяльності студентів; системність визначається не тільки професійною підготовкою, а й особистісним розвитком, і комунікативна культура вчителя як інтегративно-системна властивість особистості стає провідним елементом індивідуально-особистісної культури, проявляючись у професійній і соціально-педагогічній діяльності і визначаючи можливості його самореалізації.

Системне гносеологічне та емпіричне дослідження комунікативної культури і теорії і практики професійної підготовки вчителя дозволило виявити закономірності формування комунікативної культури сучасного вчителя як складноорганізованої соціальної та індивідуально-особистісної системи, провідною характеристикою якої є гуманістична спрямованість розвитку:

– цілісний гармонійний розвиток вчителя визначається рівнем сформованості його комунікативної культури як інваріантного, системоутворюючого компонента загальної та педагогічної культури в їх особистісному та соціально-професійному значенні;

– цілеспрямоване системне формування комунікативної культури майбутнього вчителя як складноорганізованої системи, поліваріативність розвитку якої визначається безліччю зовнішніх і внутрішніх факторів, вимагає максимального використання ресурсних можливостей освітніх стандартів, виховного потенціалу культурно-комунікативного простору вузу і можливостей соціуму;

– формування комунікативної культури майбутніх вчителів детерміновано соціально-культурними, національно-етнічними та гендерними особливостями особистості, що проявляється в особливостях комунікативної культури, пов’язаних з диференціацією студентів на «сільських і міських», «юнаків та дівчат»;

– в умовах гуманізації суспільства ефективність системи освіти і виховання визначається комунікативною культурою «учительства» як головного суб'єкта цілісного педагогічного процесу, що забезпечує збереження і передачу гуманістичних цінностей, ідеалів і традицій від покоління до покоління та ін [2, с. 22].

Виявлені закономірності визначають підходи, принципи та зміст технології формування комунікативної культури майбутнього вчителя в процесі вузівської підготовки.

Таким чином, вдосконалення освіти є найважливішою умовою прогресивного розвитку сучасного суспільства.

Необхідність модернізації та підвищення якості загальної та професійної освіти обумовлена рядом факторів, у числі яких: глобалізація як загальнопланетарне явище; входження в єдиний освітній простір; постіндустріальне, інформаційне суспільство; компетентнісний підхід як базова стратегія розвитку загальної і професійної освіти. Важливою умовою підвищення якості професійної освіти є вдосконалення комунікативної підготовки сучасних фахівців, особливо фахівців сфери освіти.

Комунікативна культура є інваріантним компонентом цілісного педагогічного процесу, умовою реалізації всіх функцій і завдань педагогічної діяльності та особистісно-професійного розвитку педагога. Це визначає суспільну, професійну та індивідуально-особистісну значимість комунікативної культури сучасного вчителя.

Література

1. Бодалєв А. А. (2011). Психологія спілкування. Енциклопедичний словник. М.: Когито-Центр. 600 с.
2. Васильєв Г. С. (2011). Проблема комунікативних здібностей. М.: Мова. 21 с.
3. Введенська Л.А. (2012). Риторика і культура мови. М.: Фенікс, 538 с.
4. Виготський Л.С. (2008). Мислення і мова. К.: Академія. 231 с.
5. Гойхман Т. (2008). Мовленнєва комунікація. М.: Інфра-М. 272 с.
6. Гуськова С.В. (2013). Основи теорії комунікації. М.: Флінта. 78 с.
7. Зеєр Є.Ф. (2009). Психологія професійного розвитку. К.: Академія. 240 с.

ПСИХОЛОГІЯ БЛИЗЬКИХ ВІДНОСИН

Анастасія Шишман
магістрантка факультету української філології та соціальних наук
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
Науковий керівник – проф. Макарчук Н.О.

Близькі стосунки є важливою сферою життя та займають одне з перших місць в ієрархії загальнолюдських цінностей. Значимість близьких відносин визначається їх впливом на емоційне благополуччя та психологічний комфорт особистості, здійсненням турботи про дорогу людину та отримання взаємної турботи, можливістю тісного та довірчого спілкування [1, с. 45].

Стабільні діадичні відносини позитивно впливають на розвиток та здоров'я людини. Згідно даним демографічного щорічника ООН, невірність є другою за поширеністю причиною розлучень. Зрада як ситуація, що виникає у відносинах, характеризується неоднозначністю, системністю, високою потенційною стресогенністю.

Актуальність дослідження психології близьких відносин обумовлена наявністю протиріччя між важливістю вивчення цієї тематики та недоліком теоретичних та емпіричних даних про неї, про способи подолання виникаючого стресу, про стратегії ефективного співволодіння.

Наукова новизна дослідження полягає у розгляді специфіки індивідуального та діадичного копінгу, а також їх співвідношення в особливій стресогенній ситуації, що межує з травмою.

Вивченням сім'ї у важкій життєвій ситуації або в ситуації стресу займалися зарубіжні психологи: Річард Лазарус, Сюзан Фолкман Bodenmann, Lewis, а також вітчизняні – Наталія Греса, Володимир Мясищев, Давид Сирота, Олена Куфтяк, Світлана Хазова та інші.

Близькі відносини є одним із видів міжособистісних відносин, які людина свідомо починає будувати після досягнення певного рівня

психічного та фізичного розвитку. Для початку розглянемо категорії міжособистісних та діадичних відносин.

Міжособистісні відносини є однією з найважливіших проблем соціальної психології, адже становлення особистості індивіда не може розглядатися у відриві від суспільства, в якому він живе, від системи відносин, в які він включений. Одним із перших дослідників даного питання став психолог Володимир Мясищев. Він вказував на те, що ставлення є однією з форм відображення особистістю навколишньої дійсності. Формування відносин у структурі особистості людини відбувається в результаті відображення їм на свідомому рівні сутності соціальних об'єктивно існуючих відносин суспільства та перетворення їх у власний суб'єктивний образ.

М. Обозов розглядав міжособистісні відносини як взаємну готовність суб'єктів до певного типу взаємодій. На його думку, ця готовність супроводжується емоційним переживанням: позитивним, індиферентним та негативним.

Відносини людини неоднакові до різних об'єктів. Вони вибіркові насамперед в емоційно-оціночному сенсі. Таким чином, відносини являють собою свідомий, виборчий, заснований на досвіді, психологічний зв'язок людини з різними сторонами об'єктивної дійсності, що виражається в її діях, реакціях та переживаннях. В основі відносин лежать різноманітні емоційні стани взаємодіючих людей [9, с. 34].

Психолог Л. Гозман в структурі міжособистісних відносин виділяє два наступних компонента:

- об'єктивний (реальність, незалежна від установок особистості);
- оцінний (суб'єктивне відображення існуючої реальності в свідомості суб'єкта, емоційний відгук на ситуацію взаємодії).

Відомий американський соціальний психолог Е. Аронсон вважає, що в суспільстві склалися поняття з приводу поведінки чоловіків та жінок, виконання певних ролей. Такі очікування організовують міжособистісні відносини, роблять їх структурованими та зрозумілими. Очікування розглядаються вченим як моделювання та проектування майбутніх подій, дій, поведінки, як власної, так і оточуючих. Зміст очікувань залежить від стереотипів, сформованих у нас вихованням, суспільством, переконань, Я-концепції, полорольової ідентифікації. На думку Е. Тоффлера, міжособистісним відносинам властива усталена вибірка тимчасових очікувань. В якості класифікації він вибрав критерії ймовірної тривалості:

- тривалі відносини (сімейні);
- середні зв'язки (відносини з друзями, сусідами, колегами та членами церков, клубів та інших добровільних організацій);
- короткострокові відносини (відносини у сфері послуг).

Потрібно відзначити, що крім цих загальних тимчасових очікувань, існують індивідуальні очікування суб'єктів під час вступу в ті чи інші відносини. Наприклад, при вступі в шлюб або на початку

романтичних відносин існують очікування взаєморозуміння, підтримки та любові.

Відносини є рушійною силою особистості, які характеризують ступінь інтересу, силу емоцій, бажань та потреб. Зіткнення значущих відносин особистості з несумісною з ними життєвою ситуацією є джерелом нервово-психічної напруги, що сприяє порушенню здоров'я. Стабільні діадичні відносини позитивно впливають на емоційний та фізичний стан людини.

Як особливий вид міжособистісних відносин розглядаються діадичні відносини. Вони розуміються як відносини в парі: наприклад, мати та дитина, сім'я без дітей. Діадичні відносини досить стійки і, як правило, тривалі. Партнер в діаді є значущою людиною, тобто авторитетом для даного суб'єкта спілкування та діяльності. Взаємини виявляються особистісно значущими (і, отже, породжують емоції) в тому випадку, якщо в них зачіпається благополуччя одного або обох партнерів. Значущим людини роблять потреби обох партнерів та близькість їх цінностей. До критеріїв значущості особи відносять її відповідність ціннісно-потребовим характеристикам людини та її здатність направляти вибір людиною стратегії поведінки.

Психолог Т. Крюкова [2, с. 125] виділила ресурси діадичних відносин: ззусилля партнерів по збереженню відносин; почуття любові; прихильність; довіра; потреба один в одному; характер партнера та характеристика відносин; не конфліктність; взаємоповага; наявність дітей; звичка бути разом.

Діадичні відносини мають всі ознаки міжособистісних відносин. Особливої важливості набуває в діадичних відносинах емоційний компонент. Він об'єктивно визначає нинішній стан та подальший розвиток взаємодій.

До діадичних відносин відносять відносини між чоловіком та жінкою, під якими Т. Крюкова розуміє парні близькі або інтимні відносини, які засновані на сильних позитивних емоціях, які фізіологічно обумовлені сексуальними потребами та виражаються в прагненні бути впевненим у взаємності почуттів.

Близькі відносини розглядаються як суб'єктивно пережиті, об'єктивно проявляються тривалі, виборчі, стійкі, позитивно забарвлені зв'язки між людьми, засновані на приязні потреби взаємодії, симпатії. Вони характеризуються неформальністю, значимістю, інтимністю, емоційно. глибиною та позитивними почуттями до партнера. Даний вид відносин відрізняється наявністю свідомої готовності партнерів до їх побудови, мотивації до їх збереження та продовження, відчуттям партнерами своєї відповідальності за них. Відносини задовольняють потребу суб'єкта в прихильності, підтримки, любові. Відрізняються збереженням емоційної насиченості навіть при відсутності взаємодії. Більшість авторів, говорячи про близькі стосунки, мають на увазі атракцію, симпатію, дружбу, любов та довіру.

З. Фрейд [7, с. 214] та Р. Мей виділяють в структурі близьких відносин компонент прихильності. Її називають важливою складової відносин, яка складається в дитинстві через досвід ранніх відносин зі значущим дорослим. У більш зрілому віці особливої значущості набувають відносини любові, які також можуть бути охарактеризовані з позиції концепції прихильності.

Значимість близьких відносин визначається декількома умовами:

- наданням впливу на емоційне благополуччя та психологічний комфорт особистості;
- задоволення основної потреби в прихильності та інтимності у відносинах;
- здійсненням турботі про інше та отримання взаємності;
- можливістю тісного та довірчого спілкування.

Багато дослідників намагалися видіти ознаки близьких відносин:

- Е. Фром: турбота, повага, знання та відповідальність [8, с. 12];
- Е. Бершид та Д. Майерс: сексуальний потяг та прихильність [50, с. 148];
- А. Лоуен: близькість духовна (ідентифікація) та тілесна (фізичний контакт);
- Р. Стернберг розглядає відносини як трикутник з рівнозначними сторонами: пристрасть, інтимність та зобов'язання (обіцянки).

Особливо стоїть питання критеріїв близьких відносин. Як основний критерій часто розглядають задоволеність відносинами. При серйозній незадоволеності партнерів відносинами ті зазивай розпадаються або переживають глибоку кризу. Переживання незадоволеності відносинами може спричинити за собою різні емоційні реакції: нервовий зрив, депресію та ін.

За результатами недавніх досліджень, можна виділити такі критерії відносин:

- стабільність/нестабільність;
- довіра/недовіра.

Незважаючи на обумовленість близьких відносин в основному позитивними емоціями, в них не завжди відбуваються тільки позитивні події. Досить часті також явища, які характеризуються негативними емоціями та призводять до тривалих переживань. За результатами дослідження, проведеного Американською психологічною асоціацією, для людей у віці 18-33 років основними джерелами стресу є робота (76 %), гроші (73 %) та відносини (59 %).

Негативні події в близьких відносинах переживаються людиною як важкі ситуації в житті. Важка життєва ситуація – це певний збіг обставин, явищ в житті людини, які порушують нормальний хід її життя, становлять загрозу для її спокою (або людина сприймає їх як потенційно загрозливі), психологічного комфорту та передбачають будь-яку активність людини для їх подолання або ж пристосування до них.

Концепція важкої ситуації розробляється відповідно до уявлень К. Левіна [4, с. 287] про психологічну ситуацію як актуальну систему взаємодії особистості.

Оцінка ситуації як важкої залежить від індивідуальної специфіки її суб'єктивного відображення у свідомості суб'єкта та від його особистісних якостей (тривожності, стресостійкості тощо).

У проблематиці співволодіння поведінкою відомо, що важкі життєві ситуації, контроль над якими у людини ослаблений або відсутній повністю, переносяться особливо нелегко.

Зрада розуміється як кризова ситуація оскільки суб'єкти стикаються з неможливістю продовжувати взаємодію за допомогою звичних для них способів, з втратою можливості управління подіями. Важливою особливістю є негативний стан залучених в ситуацію осіб.

Важка життєва ситуація призводить до того, що суб'єкт починає переживати стрес. У разі діади переживання стресу одним членом пари не може не позначатися на другому учаснику відносин. Таким чином, ми можемо говорити про спільне переживання стресу.

Більшістю дослідників сімейний стрес визначають як переживання загальної напруги та негативних почуттів членами сім'ї у відповідь на вимоги ситуації, які перевищують можливості членів сім'ї та створюють загрозу втрати сімейних цінностей.

Ознаками сімейного стресу є підвищення напруги, збільшення кількості суперечок, конфліктів, сварок та боротьби один з одним, почастішання вживання алкоголю, наркотиків, медикаментів, розлади сну, головні болі, застуди та інші психосоматичні хвороби. Всі перераховані ознаки можуть бути притаманні діаді, яка переживає спільний стрес. Саме тому, спільне переживання стресу партнерами в романтичних відносинах може бути співвіднесено з переживанням сімейного стресу, так як вони схожі в основних параметрах.

- значимість та стресогеність для обох членів пари;
- надання впливу на кожного учасника відносин, на діаду та на якість самих відносин;
- невідповідність ресурсів пари вимогам ситуації;
- необхідність докладання зусиль кожного члена діади для вирішення труднощів.

Стреси та труднощі, які виникають в сім'ї, можуть бути різними. Тому в сучасній психології прийнято розділяти їх на чотири групи по силі та тривалості:

- травми (смерть одного з членів сім'ї, раптова зміна в долі та соціальному статусі, важке захворювання);
- важкі життєві події (початок спільного життя, поява дитини, припинення виховної функції);
- хронічне рольове напруження (надмірні фізичні та психічні перенавантаження в побуті, на виробництві, складності вирішення житлової проблеми, тривалий конфлікт між членами сім'ї, труднощі поєднання ролей);

- щоденні життєві труднощі, їх підсумування та накладання один на одного.

Ситуація зради за даною класифікацією відноситься до категорії важких життєвих подій, але при наявності безлічі негативних наслідків (розлучення, розставання з партнером, тривалі переживання та руйнування сім'ї) може бути віднесена до категорії травми.

Підводячи підсумок, можна сказати, що близькі стосунки – це важлива та дуже значуща частина життя людини, яка характеризується амбівалентними переживаннями. Стрес викликає появу несприятливих характеристик перебігу сімейної та діадної життєдіяльності, провокує збільшення напруги, суперечок, конфліктів в діаді, негативні зміни в емоційному кліматі, ревнощі, підозрілість та недовіру партнерів один до одного, відхід від спілкування, концентрацію особистості на своїх власних потребах і переживаннях на шкоду внутрішньосімейній або діадній взаємодії.

Проте, з'являється все більше доказів того, що стрес, що випробовується в близьких відносинах, пов'язаний з поширеними міжособистісними та соціальними труднощами, такими як неадекватний розвиток відносин, наявність в них непереборних якостей, зниження задоволеності ними.

Таким чином, цінність і значимість близьких відносин надають особливу стресогенність переживанням важких життєвих ситуацій в них.

Література

1. Екимчик О. А. (2006). Изучение романтической любви и ее исходов: Квалификационная работа. Кострома. 103 с.

2. Крюкова Т. Л. (2010). Психология совладающего поведения в разные периоды жизни: Монография. Кострома. 296 с.

3. Куфтяк Е. В. (2010). Психология семейного совладания : монография. Кострома. 318 с.

4. Левин К. (2000). Теория поля в социальных науках. СПб. : Сенсор. 368 с.

5. Майерс Д. (2007). Социальная психология. СПб. : Питер. 793 с.

6. Мэй Р. (1997). Любовь и воля. Киев: «Ваклер». 384 с.

7. Фрейд З. (2004). Введение в психоанализ: Лекции. СПб. : Питер. 455 с.

8. Фромм Э. (1995). Человеческая ситуация. М. : Смысл.

9. Bodenmann G. (2012). Common factors in the enhancement of dyadic coping. *Behavior Therapy*. №43.

Збірник наукових праць

Українською мовою.

Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «**Сучасна психологія: проблеми і перспективи**» *(12 листопада 2020 р.).* Збірник наукових праць. Ізмаїл. 2020. 184 с.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Я.В. Кічук,
доктор педагогічних наук, професор, ректор Ізмаїльського державного гуманітарного університету.

Упорядники: Г.І. Градинар, Т.Р. Кожухар

Верстка та дизайн: Г.І. Градинар, Т.Р. Кожухар

Матеріали доповідей подані в авторській редакції. Відповідальність за зміст, технічні помилки, грамотність, достовірність інформації та точність викладених фактів несе автор та науковий керівник (за наявності).

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації статті й тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Матеріали конференції розміщенні на офіційному сайті Ізмаїльського державного гуманітарного університету за адресою **http://idgu.edu.ua**.

Підписано до друку 13.12.2020. Формат 60х90/8.
ум. друк. арк.11,5. Тираж 100 прим. Зам. № 543

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

Адреса: 68610, Одеська обл., м. Ізмаїл, вул. Рєпіна, 12, каб. 208
Тел.: (04841) 4-82-42
E-mail nauka_idgu@ukr.net